

Doktori (Ph.D.) értekezés

**A debreceni Kis Orbán család gazdasági
tevékenysége a XIX. század első felében**

Krankovics Ilona

DEBRECENI EGYETEM

Bölcsészettudományi Kar

2008

I. Bevezetés

A XVIII. század végén, a nemesség tömeges méretű elszegényedésével az alföldi városok fejlődésében új korszak kezdődött. Ekkor Debrecenben is - mint az ország más városaiban - megjelentek a földbirtokról kiszorult kisnemesek, akik kényszerűségből polgári foglalkozást választottak, kereskedők, iparosok lettek.¹ A betelepült nemesek - mint Debrecen új vállalkozói - a szenátus és a közgyűlés tagjaiként egyre nagyobb számban vettek részt a város irányításában. A lakosság nagyságához mért viszonylag kis számuk ellenére meghatározó szerepük volt a közügyek irányításában.²

A Kis Orbán familia tagjai, több más kereskedőcsaládhoz hasonlóan, városba települt nemesek voltak, akik a második generációs debreceni tartózkodásuk során szerezték vissza, elég kétes módon, a nemességükről szóló bizonylatot.³ Nemességüket hol Báthori Gábor, hol Bethlen Gábor koráig vezették vissza, akitől 1613-ban kapták volna nemesi levelüket.⁴

A család több tagja igen jelentős szerepet vállalt a város irányításában. Debrecen történetírói a Kis Orbánokat a város egyik jelentős patrícius családjaként tartják számon. A XIX. század első felében Debrecen és a környék textil-és bórkereskedelmében meghatározó szerepet töltöttek be. Gazdasági tevékenységük végigkövethető 1752-től egészen az 1850-es évekig.

Dolgozatom célja a XIX. század első felében működő debreceni kereskedő család gazdasági tevékenységének vizsgálata. A rendelkezésre álló források lehetőséget kínálnak vállalkozások kiépítésének, felvirágoztatásának és a csődjének a kutatására is, a rendi korszak polgársága életviszonyainak és törekvéseinek a vizsgálatára. Információval szolgálnak a helyi kereskedelemről, annak hétköznapi zajlásáról, vásári, bolti, bizományosi forgalmáról, s a nagy- és kiskereskedők, gyártók és kereskedők viszonyáról, és sok adalékot szolgáltatnak a korabeli nagybani és fogyasztói szintű kereskedelmi hitelezés

¹ Rácz István: Városlakó nemesek az Alföldön 1541-1848 között. Budapest, 1988. 94. (Rácz I., 1988.)

² Komoróczy György: A reformkori Debrecen. Debrecen, 1974. 183. (Komoróczy Gy., 1974.)

³ Erről bővebben a dolgozat önálló fejezetében lesz szó.

jellemzőiről is, melynek tüzetes és szisztematikus vizsgálatával a magyar gazdaság-történetírás a mai napig adós.

Szakirodalom

Debrecen XIX. századi gazdaságtörténetének igen gazdag szakirodalma van, ennek köszönhetően a város gazdasági fejlődésének legfontosabb kérdései már tisztázottak.

A helytörténeti szakirodalom egyik jelentős csoportját képezik a várostörténeti monográfiák. Szűcs István 1871-ben megjelent monográfiája a mai kutató számára is megkerülhetetlen.⁵ Több mint száz év elteltével, 1981-ben látott napvilágot a legújabb kutatásokat is magába foglaló, Rácz István szerkesztette *Debrecen története* 2. kötete, amelyik az 1693-tól 1849-ig terjedő időszak szintetizáló szándékkal készült várostörténeti összefoglalója.⁶

Zoltai Lajos részletekre is kiterjedő levéltári kutatáson alapuló társadalom- és gazdaságtörténeti írásai nagymértékben hozzájárultak a város történetének mélyebb megismeréséhez.⁷

A monográfiák közé sorolhatók Komoróczy György *A reformkori Debrecen*,⁸ valamint *A városigazgatás Debrecenben 1848-ig* című munkái.⁹ A szerző munkái adatgazdagságuknak köszönhetően ma is alapműnek számítanak a korszak kutatói körében.

Balogh István 1947-ben,¹⁰ majd 1973-ban megjelent munkáiban a sokat emlegetett cívis mentalitás lényegét tisztázza, annak társadalmi és gazdasági hátterét megvilágítva.¹¹

⁴ SzSzBmL F. 66 N. 976. Az 1613-as dátum nem zárja ki sem Báthori Gábor, sem Bethlen Gábor nemesítő oklevelének a keletkezését, de a kétes eredetűségét sem a privilégium-levélnak.

⁵ Szűcs István: Szabad irányi Debreczen város történelme. I-III. k. Debrecen, 1871., (Szűcs I. 1871.)

⁶ *Debrecen története*. 2. k. 1693-1849. (Szerk.: Rácz István) Debrecen, 1981. (*Debrecen története*. 1981.)

⁷ Zoltai Lajos: Debreceni kalmárok a kurucvilágban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, Budapest, 1905.; Zoltai Lajos: A bécsi haditanács oltalomlevele a debreceni kalmárok számára. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, Budapest, 1906.; Zoltai Lajos: Domokos Márton debreczeni főbíró és kora. (1725-1849.) Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen, 1909.; Zoltai Lajos: A debreceni városháza négyszázéves története. Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen 1932.; Zoltai Lajos: Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel. Debrecen, 1935.; Zoltai Lajos: Helytörténet. Déri Múzeum, Történeti Adattár. 192. sz.

⁸ Komoróczy Gy. 1974.)

⁹ Komoróczy György: A városigazgatás Debrecenben 1848-ig. Debrecen, 1969. (Komoróczy Gy. 1969.)

¹⁰ Balogh István: A cívisek társadalma. Debrecen, 1947. (Balogh I. 1947.)

¹¹ Balogh István: A cívisek világa. Budapest, 1973 (Balogh I. 1973.)

Debrecen legutóbb kiadott több kötetes monográfiájában megjelent a város politikai mozgását vizsgáló, valamint a legszélesebb levéltári forrásanyag felhasználásával készült, az agrárviszonyokat bemutató írásai olyan mértékben adatgazdagok, hogy azokhoz legfeljebb csak apró adalékokkal szolgálhat majd a jövőbeni kutatás.¹²

Varga Gyula ugyancsak a *Debrecen története* 2. kötetében dolgozta fel az *Ipari termelés, a társadalom iparos rétegei* címmel a város céhes iparát, s ennek a kézműiparnak a század közepére bekövetkezett válságáról is összegezte kutatásai eredményeit.¹³

Alapmű Rácz Istvánnak a debreceni cívis vagyon összetettségét bemutató munkája is alapmű, amelynek megállapításai meghatározóak, és a jövőben megkerülhetetlen eredmények hordozói a gazdaságtörténet kutatásában.¹⁴

Rácz Istvánnak az alföldi városlakó nemesség társadalmi és gazdasági helyzetét, beilleszkedését feltáró monográfiája is nagymértékben hozzájárul a korszak mélyebb megismeréséhez.¹⁵ Rácz István utolsó jeles munkájában, a *Protestáns patronátus*-ban, Debrecen és dominánsan a református egyházai kapcsolatát, s azon belül főhangsúllyal az egyházi vagyon összetevőit vizsgálja.¹⁶

Meg kell említenünk Sági Lajos Debrecen település- és építéstörténetéről megjelent munkáját is, amely nagymértékben hozzájárult a város történetének mélyebb megismeréséhez.¹⁷

A szakirodalom egy jelentős csoportját képezik azok a tanulmányok, melyek a város gazdaságtörténetének mélyebb megismeréséhez járulnak hozzá. Gyimesi Sándor a város kereskedelem- és vásártörténeti tanulmányai kiterjedt levéltári kutatáson nyugszanak, a vizsgált viszonyokról átfogó képet

¹² Balogh István: A rendi állam várospolitikája., Mezőgazdasági termelés és agrártársadalom. In: *Debrecen története*. 1981. (Balogh I. 1981) 91-216., 273-309.

¹³ Vargha Gyula: Ipari termelés, a társadalom iparos rétegei. (Varga Gy. 1981.) In: *Debrecen története* 1981. 309- 352.

¹⁴ Rácz István: A debreceni cívis vagyon. Budapest, 1989. (Rácz I. 1989.)

¹⁵ Rácz István: Városlakó nemesség az Alföldön 1541-1848 között. Budapest, 1988. (Rácz I. 1988.)

¹⁶ Rácz István: Protestáns patronatus. Debrecen, 1997. (Rácz I. 1997.)

¹⁷ Sági Lajos: Debrecen település- és építéstörténete. Debrecen, 1972. (Sági L. 1972.)

nyújtanak.¹⁸ A szerző az 1981-ben kiadott *Debrecen története* 2. kötetében közölt tanulmányában összegzi a korábbi kutatásai eredményit.¹⁹

A rendelkezésre álló szakirodalom különösen értékes csoportját képezik Nagybakay Rickl Antal publikációi.²⁰ A szerző 1912-ben fogott hozzá gyűjtőmunkájához, melynek eredményeként több kereskedő család dokumentumait mentette meg, majd a rendkívül értékes iratokat átadta a város közgyűjteményei részére. Ilyen módon kerültek a Kis Orbán család üzleti könyvei – más értékes dokumentumokkal – a Déri Múzeum őrzésébe. Sajnos az irategyűjtést 1953-ban megbontották, a cég üzleti könyvei átkerültek a város levéltárába.²¹

Nagybakay Rickl Antal megkezdett munkáját Nagybakay Antal Zelmós folytatta. Sajtó alá rendezte a család tulajdonában maradt dokumentumokat, melyeket önálló tanulmányok formájában megjelentetett.²²

A Rickl család megmaradt iratainak, levéltári források felhasználásával 1990-ben megjelent Süli- Zakar István szép kiállítású könyve, melyben a Rickl-

¹⁸ Gyimesi Sándor: Városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Budapest, 1975.; Gyimesi Sándor: Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudáliskor végén. In: Hajdú- Bihar Megyei Levéltár Évkönyve IX. (Szerk.: *Gazdag István*) Debrecen, 1982. 5-15. (Gyimesi S. 1982.) ; Uő.: Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén. II. rész Hajdú- Bihar Megyei Levéltár Évkönyve IX. (Szerk.: *Gazdag István*) Debrecen, 1983. 131-157. (Gyimesi S. 1983.)

¹⁹ Gyimesi Sándor : Kereskedelem, közlekedés, hitelszervezet és társadalmi problémái. In: *Debrecen története*. 1981. 353-384.;

²⁰ Nagybakay (Rickl) Antal: Kétszázéves debreceni kereskedőcsalád. A Várady-Szabók. Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen, 1922. (Nagybakay R. A. 1922.); Uő.: A debreceni kalmár, vasas és sós gazdák. Debreceni Szemle, Debrecen, 1929.; Uő.: Idegenek vagy magyarok voltak-e a debreceni kereskedők a XVIII. században? Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen, 1929. (Nagybakay R. A. 1929.) Uő.: A Debreceni Nemes Vasáros Társaság története. Karcag, 1930. (Nagybakay R. A. 1930.); Uő.: A régi debreceni kereskedő családok a legrégebbi időktől 1850-ig. Debreceni Szemle, Debrecen, 1930. (Nagybakay R. A. 1930.); Uő.: Simonffy Sámuel, a debreceni Nemes Kalmár Társaság kiváló tagja, debreceni főbíró élete, munkássága, családja és kora (1754-1821). Debrecen, 1936. (Nagybakay R. A. 1936.); Uő.: Hová lett a debreceni Nemes Kalmár Társaság céhládája, s hová lettek abból a Társaság céhpoharai? Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen, 1937. (Nagybakay R. A. 1937.); Uő.: A Debreceni Kereskedő Társulat 240 esztendő múltja. Debrecen, 1938. (Nagybakay R. A. 1938.); Uő.: Egy barokk-kori debreceni főbíró élete. Szeremley Sámuel a Nemes Kalmár Társaság tagja és családja. Debrecen, 1942. (Nagybakay R. A. 1942.)

²¹ Nagybakay Antal Zelmós: Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra? (Nagybakay Rickl Antal adatgyűjtésének felhasználásával) In: Déri Múzeum Évkönyve 1987, Debrecen, 1988. (Nagybakay A. Z. 1987.) 193. A szerző fontos információkat közöl több kereskedő család levéltárának sorsáról. A Rickl József Zelmós cég irattára, mely 1783-1913 közötti évek közötti dokumentumait tartalmazta a két világháború eltűnt. A Várady-Szabó család levéltárának legnagyobb része a II. világháború során elpusztult. A Csanak család iratainak egy része elkallódott, vagy magánkézbe került. A család megmentett iratait a Déri Múzeum őrzi. Sesztina Lajos vaskereskedésének üzleti könyvei és más iratai az 1949-ben történt államosítás után zúzdába kerültek.

²² Uő.: Egy régi debreceni kereskedőház történetéből. In: Hajdú Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XI. Debrecen, 1984. (Nagybakay A. Z. 1984.); Uő.: A nemes Kis-Orbán debreceni ágának rövid története és leszármazása. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2004. (Nagybakay A. Z. 2004.)

ház történelmi dokumentumait közölte.²³ A mű a híres „lábas” - ház felújítása kapcsán bemutatja az épületnek és lakóinak történetét.

A családtörténeti írások közül ki kell emelni még Benkő Éva, a vászonkereskedő Kardos-dinasztiát bemutató írását.²⁴ A munka túllép a család történetének rekonstruálásán, a rendelkezésére álló gazdasági kimutatásokat is felhasználva, elemzi a kereskedés történetét, bemutatja a felfelé ívelő vállalkozás mind személyi, mind gazdasági hátterét. A szerző munkája kapcsán, fontos megjegyezni, a debreceni kereskedők tevékenységét ismertető írások a már említett gazdasági dokumentumok hiányában, vagy azok figyelmen kívül hagyása miatt, a családtörténeti munkák közé sorolhatóak. Ezek a munkák forrásértékük miatt rendkívül fontosak, mivel átmentik az utókor számára a XIX. században tevékenykedő kereskedőcsaládok történetét, rendkívül sok adattal szolgálnak a további gazdaságtörténeti kutatások számára.

A család történetére és gazdasági tevékenységére vonatkozó források

A Kis Orbán család gazdasági tevékenységének elemzését az utókorra megmaradt kivételesen gazdag forrás-együttes teszi lehetővé.

Tóth András szobrászművész ajándékaként 1910-ben a Déri Múzeum dokumentációs gyűjteményébe került a Kis Orbán család üzleti- és magánlevelezése, valamint különböző gazdasági iratok, hatósági bizonyítványok, bérleti szerződések. A közgyűjteményben őrzött hagyaték a 1920 és 1930 közötti években Nagybakay Rickl Antal ajándékaként a cég üzleti könyveivel s további dokumentumokkal kiegészült.

Sajnos 1953-ban az addig egy helyen őrzött forrásgyűjtemény iratrendezés címén megbontásra került. A család gazdasági tevékenységével kapcsolatos nyilvántartások a Hajdú-Bihar megyei Levéltár kezelésébe került. Tizennyolc kötet rögzíti a család gazdasági tevékenységével kapcsolatos feljegyzéseket. Az üzleti nyilvántartásban igen nagy a forrásértékük a *hitelezési könyveknek*,

²³Süli-Zakar István: A Rickl-ház dokumentumai. Debrecen, 1990. (Süli-Zakar I. 1990.)

²⁴Benkő Éva: Egy debreceni kereskedőcsalád felemelkedése a XIX. században. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1986. (1987.) 223. (Benkő É. 1986.)

amelyekben a kereskedésben vásárlók tartozásait jegyezték fel. A hitelezési könyvek tartalmazzák az adós nevét és lakhelyét, a vásárlás idejét, a vásárolt áruféleséget, annak mennyiségét és árát. A nyilvántartás a tartozás visszafizetésének idejét és módját is rögzíti.

A forrás-együttes egy másik jelentős csoportját képezik a *pénztárkönyvek*. A pénztárkönyv elnevezést azoknál a nyilvántartásoknál használták, amelyekben a különböző kereskedőktől történt vásárlásokat vezették. Megjelennek a „tartozik” és „követel” kifejezések, a nyilvántartások a legkorábbtól eltekintve, utalnak a vásárolt árura, annak mennyiségére, értékére, a vétel, valamint a tartozás teljesítésének idejére és módjára. A tartozások visszafizetésének könnyebb, naprakész nyilvántartása érdekében, adósok nevét és a tartozás értéket átvezették a *főkönyvekbe*. Az adósok neve alatt időrendben vezették a tartozás keletkezését, annak nagyságát s visszafizetésének idejét. A könnyebb tájékozódást egy névmutató is segítette.

A *Váradra* szállított árukészletről készített kimutatás elkerülte a család történetével foglalkozó szakírók figyelmét. A leltár tartalmazza az 1836 és 1850 között a váradi kereskedésbe szállított különböző bőrfélék pontos elnevezését, mennyiségét és árát.

A dolgozatomban a következő nyilvántartások feldolgozását végeztem el:

- IX. 107. 7. A Kis Orbán cég pénztárkönyve
Korai kereskedelem 1780-1786
- IX. 107. 3. A Kis Orbán cég pénztárkönyve
Korai kereskedelem 1806-1816
- IX. 107. 1. Kis Orbán István debreceni kereskedő főkönyve 1808-1830
- IX. 107. 8. A Kis Orbán cég hitelezési könyve 1813-1826
A hitelezési könyv alapján az 1813 és 1816 közötti évek
forgalmát, hitezéseit vizsgálom
- XI. 107. 4. A Kis Orbán cég iratai 1812-1821
- IX. 107. 10. A Kis Orbán cég pénztárkönyve
A Kis Orbán cég vásárlásai 1815-1850
- IX. 107. 11. Kis Orbán cég főkönyve 1830-1848

- IX. 107. 13. A Kis Orbán cég hitelezési könyve 1830-1835
A hitelezési könyv alapján az 1830 és 1833 közötti évek
forgalmát, hitezéseit vizsgálom.
- IX. 107. 14. Kis Orbán cég hitelezési könyve 1835-1852
A hitelezési könyv alapján az 1846 és 1850 közötti évek
forgalmát, hitezéseit vizsgálom.
- IX. 107. 17. A Váradra küldött jószág feljegyzése 1836-1850
A forrásfeldolgozás során a kimutatást teljes terjedelmében
számítógépen rögzítettem.

A Kis Orbán-cég könyvelésének vizsgálata mellett, a család történetének
kutatásához az alábbi forráscsoportokban végeztem kutatást:

- IV. A. 12. a. Bihar vármegye nemesi összeírások
- IV. A. 1011/a. Tanácsülési, közgyűlési jegyzőkönyvek
- IV. A. 1011/k. Jelentések
- IV. A. 1011/q. Hatósági bizonyítványok
- IV. A. 1011/s. Polgárkönyv
- IV. A. 1011/z. Végrendeletek
- IV. A. 1013/c. Hadiadó kivetések
- IV. A. 1020. a. Csődbírósi jegyzőkönyvek
- IV. A. 1020. b. Csődperek
- IV. A. 1018. b. Polgári törvényszéki iratok
- IX. 14. A Debreceni Kalmár céh iratai
- VII. 3. A Debreceni Királyi Váltótörvényszék iratai

Munkám első szakaszában arra törekedtem, hogy a források
tanulmányozásakor semmilyen kutatási előkép ne zavarjon és ne befolyásoljon,
a források értékelésénél ne igazodjak semmilyen modellhez, amelyek mind a
kereskedelem, mind a városfejlődés területén a kutatók számára szinte
erőszakkal kínálják magukat, és már-már kánonszerű érvénnyel elzárják a
különleges vagy egyedi jelenségek vizsgálatának és feldolgozásának az útját.

A gazdasági nyilvántartás számítógépes feldolgozása során a következő kérdésekre kerestem választ:

Pénztárkönyvek :

- Kik voltak azok a nagykereskedők, akikkel kapcsolatba került a vállalkozó?
- Hogyan aránylott egymáshoz az áruhitel és annak visszafizetésének nagysága?
- Hogyan aránylott egymáshoz a vásárokon és az azokon kívüli vásárlások nagysága? A kereskedés folyamatos működése bizonyítható-e a vásáron kívüli vásárlásokból?
- A „házaló” kereskedők csoportjába sorolhatóak-e azok a kereskedők, akik folyamatos mozgásukkal tartották működésben a kiépített kereskedői hálózatot?
- Végezetül, „bizománys” vagy az áruhitellel terhelt, döntéseiben korlátozott személy volt a hálózat végén működő kereskedő?

Hitelezési Könyvek:

- A már korábban említett, kérdések (A hitelbe vásárló mestersége, foglalkozása, lakhelye, a vásárolt áru és annak ára, a visszafizetés ideje és módja) kiértékelése alapján jellemezhető-e a helyi kereskedelem?
- A számok, adatok nyújtanak-e elégséges információt a korabeli társadalmi kapcsolatok jellemzéséhez?

A nagyvárad kereskedés:

- Milyen okok húzódnak meg a debreceni bőrkereskedés (1846-1850) forgalmának visszaesése és a nagyvárad kereskedés (1836-1850) sikeres működése között?
- A kihelyezett kereskedés haszonnal működtetése nem arra mutat-e, hogy a kereskedelem súlypontja Debrecenből lassan áttevődik Nagyváradra?

II. A Kis Orbán család története a XIX. század közepéig

1. Családi tabló a Kis Orbán család három nemzedékéről

Az első generáció: Orbán János

Debrecenben a város Polgárkönyvének 1740-ben kelt bejegyzése említi először Orbán János nevét, aki Kállóból érkezett, mestersége vásári szabó, s a Csapó utcán házas ingatlannal rendelkezett.²⁵ A Károlyi Annával kötött házasságából négy leány és két fiúgyermek született. István 1755. április 22-én, János 1762. július 4-én, Mária 1759. január 13-án látta meg a világot. Erzsébet, Zsuzsanna és Sára születési idejét nem ismerjük.

Orbán János vagyonosodása

A város örökbevallási jegyzőkönyvébe az 1746. április 18-án rögzített bejegyzés arról tájékoztat, hogy Orbán Jánosnak és hitvesének, Károlyi Annának Tóth Mihály Csapó utcán lévő házát 500 vonás forintért eladta.²⁶

Debrecen város jegyzőkönyve szerint Orbán János és Károlyi Anna 1752-ben vásárolták meg a város központjában, a Cigány csapszék szomszédságában lévő Piac utca 15. szám alatt lévő telket Nyilas Istvántól.²⁷ Ugyanebben az évben a város közgyűlése – több más városi ingatlannal együtt – a már említett Cigány csapszék eladását is elrendelte. Így vehette meg Orbán János a háza szomszédságában fekvő volt városi telket is.

Ugyanebben az évben Forró István szenátor arról tudósította a város tanácsát, hogy Orbán János építkezése miatt „viszályba” keveredett

²⁵ HBmL IV. A.1011./s. 1. 27.

²⁶ HBmL IV.A.1010/v. 1. 1746. április 18. Tóth Mihály a Csapó utcában a déli soron napkeletről Meggyaszai Mihály, nyugatról Banyai Mihály telke közötti örökségét képező házát 1745 február 14-én eladta Orbán Jánosnak. Mivel Tóth Mihály a háznak csak kétharmad része fölött rendelkezett, Orbán János az adásvétel megszületésekor csak 300 vonás forintot fizetett ki. A felek közötti megállapodás szerint, a főt maradó 200 vonás forintot a Rhédey Mihály szolgálatában lévő Tóth Sándor beleegyezésekor fizette ki.

szomszédaival. Borbély Zagyva Pál, valamint Nyilas István panaszba tették hogy, Orbán János a telke hosszában való építkezésével nem hagyott elég távolságot Zagyva Pál földből épített háza és istállója mellett, az építmény útját állja az esővíz szabad folyásának. A szenátor jelentése szerint a vitában lévő felek „atyafiságosan megegyeztek” abban, hogy Orbán János elegendő helyet hagy a maga földjéből Zagyva Pál részére, a csapadékot levezető „csepegő” számára.²⁸

Orbán János évről évre történő vagyonosodásáról az adóösszeírás tételei árulkodnak. Az 1752-53-as összeírásban, mint első osztályba sorolt vásári szabó szerepelt.²⁹ Mestersége után húsz rhénes³⁰ forint adót fizetett, amely az adóbesorolás rendjében rendkívül magasnak számított, s a legjövedelmezőbb foglalkozások után rótták ki az adózó polgárookra. Orbán Jánost a következő év vagyonszeírása már második osztályba sorolt vásári szabóként említi, aki fából és kőből épült házzal rendelkezik.³¹ Vagyona gyarapodását mutatja a város örökbevallási jegyzőkönyvébe az 1758. május 17-én bevezetett szerződés, mely szerint megvette Oroszfalusi Lakatos Jánostól a Boldogfalvai kertben lévő két nyilas szőlőjét 300 rhénes forintért.³² 1759-ből van adatunk a házához tartozó beltelek nagyságára vonatkozóan. Eszerint a második osztályba sorolt házas telke 638 négyszögöl nagyságú, amelyhez 60 nyilas³³ ház után járó szántóföld tartozott. Az összeírásból tudjuk meg azt is, hogy ebben az évben

²⁷ HBmL IV. A. 1011./k. 412./1752.

²⁸ HBmL IV. A. 1011./k.19./1752. A forrás igen sokat elárul a korabeli építkezések szabályozatlanságáról. A város központjának számító Piac utcán Zagyva Pál a város engedélye nélkül épített háza és istállója keresztben helyezkedett el Orbán János telkével, aki a város tanácsától azt kérte, hogy bontassa le Zagyva Pál amúgy is rogyant házát és istállóját. Bontásra végül nem került sor, mint ahogyan a szenátor beszámolt róla a felek békességesen megegyeztek. Sági Lajos, Debrecen település és építéstörténete 1972-ben megjelent munkájában hangsúlyozza, hogy a várost gyakran pusztító tűzvészek a város tanácsát az 1770-es évektől egyre szigorúbb fellépésre sarkallták a szabálytan, „keresztül-kasban” való építkezések megakadályozására.

²⁹ HBmL IV. A. 1013/v. 4.

³⁰ rhénes forint vagy rajnai forint=20 garas=60 krajcár = váltó forint

³¹ HBmL IV. A. 1013/v. 4.

³² HBmL IV. A. 1011./y.1. 1758.május 17. A szerződés szerint az északról Károlyi Mihály, délről Kovács Istvánné szomszédságában lévő két nyilas szőlő, négy kapu szőlőnek felelt meg.

³³ Rácz I.1989. 399. Az adóösszeírás a szántóföld nagyságát „nyilas” területmértékben adja meg, amely 3200 és 8000 négyszögöl között változott, 1819-től 9000 négyszögöl.

már a Boldogfalvai kertben vásárolt négy kapa,³⁴ azaz megközelítően 880 négyszögöl szőlő tulajdonosa.³⁵

A korábban vásári szabóként szereplő Orbán János 1776-ban borkupeaként bukkan elő a forrásokból. Ekkor már, mint első osztályba sorolt kereskedő, 25 rhénes forint adót fizetett,³⁶ amely arányban kellett legyen jövedelme nagyságával és a városban szerzett elismertségével.

1776-tól az összeírásokban a ház után járó szántóföld nagysága 79,5³⁷ nyilasra növekedett, volt már négy kapa szőlője, négy fejős tehene, két gulyamarhája, s ami igen figyelemre méltó, öt deszkasátorral is rendelkezett, melyek minden bizonnyal elárúsító és borkimérő helyek voltak.³⁸ A következő években adózása kis eltéréssel ugyanezt a képet mutatja vagyona gyarapodásáról. A források alapján 1776-tól elegendő volt néhány kiemelkedően jó esztendő a kereskedő és családjának meggazdagodásához.

Visszatérve az adóösszeíráshoz azt tapasztaljuk, hogy ismeretlen okból hét év elteltével Orbán János fölhagyott a borral való kereskedéssel. Az 1783-ból származó adókimutatás újabb változásról árulkodik a kisnemesből városlakó cívisé „emelkedett” debreceni polgár életében és vagyoni állapotában. Ebben az évben, mint harminc évvel korábban, Orbán János ismét vásári szabóként adózott, egészen 1787-ben bekövetkezett haláláig.³⁹ A két foglalkozás közötti jövedelemkülönbséget jól mutatja, hogy ötödik osztályba sorolt vásári szabóként a mesterség utáni adója a négy rhénes forintot alig haladta meg. Az

³⁴ Az adóösszeírás a szőlő nagyságát „kapás” területmértékben adja meg, amely kerti szőlő esetében „kapánként” 220 négyszögölnek felelt meg.

³⁵ HBmL IV. A. 1013/v. 4.

³⁶ HBmL IV. A. 1013/v. 4.

³⁷ Rácz I. 1989. 35-56. Munkájában részletesen foglalkozik a belső telek és azután járó szántóföld nagyságával. A belső telkeket nagyságuk szerint szigorúan osztályba sorolták, s ennek megfelelően osztották ki a szántóföldeket. Orbán János házas telke a korabeli teleknagysághoz képest igen nagy számított, melynek értékét a város központjában való elhelyezkedése jelentősen növelte. A város magját többnyire a 200-300 négyszögöl nagyságú belső telek alkották. A város tanácsa utasítására 1770-ben felmérték a Piac utca belső telkeit, mely szerint 600-700 négyszögöl nagyságú belső telek mindössze hat volt.

³⁸ HBmL IV. A. 1013/v. 4.

A források arról árulkodnak, hogy a tehetősebb kereskedők, akik a város, központi részét lakták saját udvarukon, önmaguk és más kereskedők számára árusító helyeket építettek. A kereskedők által épített deszkasátrak a Piac utcán az 1760-es években úgy elszaporodtak, hogy már a szekérrel való közlekedést is akadályozták. Különösen vásárok idején volt nagy a zűrzavar, emiatt a város 1761-ben szigorú előírásokkal szabályozta a deszkasátrak nagyságát, ezzel együtt kijelölte az árusító helyeket is.

adóösszeírás tételei között az árusító helyként szolgáló deszkasátrak még megmaradtak, de azok közel sem hoztak akkora hasznot gazdájuknak, mint a korábban.

Orbán János valószínűleg az első vállalkozó volt a nemes Orbán család történetében. Abból, hogy beköltözése után házat tudott vásárolni, arra következtethetünk, hogy nem érkezett üres kézzel a városba. Orbán János hol vásári szabóként, hol borkupecként, majd ismét vásári szabóként jelenik meg a forrásokban. Debreceni szabósága, majd borkereskedése, a körülményekhez való alkalmazkodó képességére hívja fel a figyelmünket. A Piac utcán lévő telek, a szőlő, a deszkasátrak a család vagyonának további gyarapodását mutatják az 1770 - 1780-as években.

Források hiányában nehéz eldönteni, hogy az 1776-ban még évi 25 forinttal adózó, a debreceni civisek között jelentős vagyonnal rendelkező Orbán János miként csúszott le az adózók ötödik osztályába, ahol 1783-ban már csak évi négy forinttal terhelték kézműves és kereskedő szorgalmát és vagyonát. Elképzelhető, de nem bizonyítható, hogy a megöregedett Orbán János visszahúzódott a vállalkozástól (1787-ben meg is halt), s a kereskedést az ekkor már 28 éves István tovább. Ezt a feltételezést erősíti, hogy idősebbik fia, István ebben az évben nősült, s mind a kereskedésben, mind a város közéletében fontos szerepet vitt. Tőkéjét, induláshoz a vagyont, bizonyára az apja biztosította. Az sem lehetetlen, hogy a kalmár Némethy József és a borkereskedő Orbán János együtt biztosították a tőkét az új házaspár jelentősnek mondható gazdasági tevékenységéhez. Feltűnő ugyanis, hogy az 1783-ban nősülő, év elején a hetedik adóosztályba sorolt ifjú ebben az esztendőben a Ceglédi utcába 8600 vonás forintért vásárol telket és házat. Ennek csatolmányai lesznek a város határában kapott szántó és rét, illetve failletmény. Az sem lehetetlen, hogy újabb, ügyesebb borkereskedők ütötték el a haszontól Orbán Jánost. A találgatások végtelen sorának azonban gátat szab, hogy ezekből az évekből Orbán János gazdasági tevékenységére vonatkozóan mindössze néhány forrás áll rendelkezésünkre. Ezekből pedig a következők derülnek ki:

A kereskedő hétköznapijaiba enged bepillantást Timári György szenátor jelentése 1775-ből, melyben az Orbán János részére történt végrehajtásról számol be a város tanácsának. A jelentéshez mellékelte elismervényt Németi István 1773-ban írta alá, mely szerint: "...vetünk egy hordó Bort Ntes Orbán János Uramtól amélyben vólt hat Kis Cseber⁴⁰ és 4' Kanta⁴¹ vettük penig Kis Csebrit⁴² 3-rom vonás forintokon és eset erette 20. vonás ft.⁴³ és 40 xr⁴⁴..."⁴⁵ A tartozás behajtására tett intézkedés közben kiderült, hogy a bor árában adós Németi István a hitelbe vett áru felét Vida Istvánnénak átadta eladásra. A megbízott szenátor az adósra bízta a Vida Istvánnénak átadott bor árának megvételét, s kötelezte az elismervényben foglalt teljes vételár kifizetésére. Mivel Németi csak a tartozása felét tudta kifizetni, a tanács utasítást adott a tartozás másik felének más ingó javaiból történő kifizetésére.⁴⁶

A következő, 1778-ból származó, végrehajtásra szóló utasítás újra a kereskedésben résztvevő személyek között tesz igazságot. Orbán János a kezesség vállalásból származó kára kifizetését követelte Konyári Mihálytól. Az ezt bizonyító írás szerint 1776-ban Szent György Vásárkor Konyári Mihály Lukugyela Tamástól vett „két kötés⁴⁷ kordovánt⁴⁸ és egy kötés szattyánt⁴⁹ 37 rhénes forintokon Lórintz Vásárig való hitelbe” Orbán János kezességére. Mivel Konyári Mihály a hitelbe vett áruért nem fizetett, Lukugyela Tamás Orbán Jánoson követelte annak árát.

Az ítélet kötelezte Konyári Mihályt a hitelbe vásárolt portékák árának Orbán János részére való kifizetésére. Az eladósodott csizmadia minden ingósága sem volt elegendő adóssága kifizetésére, a végrehajtó szenátor

⁴⁰ cseber=60 icce=42, 4 liter

⁴¹ kanta =10 icce = 8, 4 liter

⁴² kis cseber = cseber

⁴³ vonás forint= a 18.század végéig 0,75 rhénes, azaz rajnai forint, 1,5 vonás forint= 1rajnai forint

⁴⁴ krajcár=1/3 garas, 1 garas = 3 krajcár

⁴⁵ HBmL IV. A. 1011./k.26./1775.

⁴⁶ HBmL IV.A. 1011./k.26./1775. Németi István végrehajtás alá került vagyonát a végrehajtással megbízott Timári György ekképp írja le: "...exequaltam egy ótska Hombárt ft.1. xr.7, egy ótska vasas ládat in ft.2. xr. 04. dolmanyra való egy pár ezüst kapcsot in ft.2 egy ótska Asszony Mentét in ft 7 xr.14. és ezen exequalt funddust(melyek az ára in Summa teszen 12ft. xr.88) Actor Orbán János Uram Prokatorának Német István Uramtól requiráltam."

⁴⁷ kötés: általában húsz lap bőr gyékényekkel elválasztva

⁴⁸ kordován: a legelterjedtebb bőrfajta, cserszömörccével cserzett erős tartású bőr

⁴⁹ szattyán = törökbőr, kecskebőrből készült, igen finom, puha, festett bőr

összeíratta a mesterember minden mozdítható vagyonát.⁵⁰ Mivel Konyári Mihály továbbra is adós maradt 18 rhénes forint 29 krajcárral, 18 napi elzárásra ítélték.

Orbán János életének utolsó évében, 1786-ban kereskedőtársát perelte annak 15 vonás forint tartozása miatt. A pereskedő Orbán János jelleméről sokat elárul a város tanácsához címzett, a végrehajtást sürgető levele.⁵¹ Mivel véleménye szerint az ő ügye nem tűr halasztást, az ítélet végrehajtására kéri, a tanács nevezzen ki más szenátort a távol lévő Poroszlay Sámuel helyébe. A perbefogott Fazekas Bálint többszöri felszólítás után kénytelen volt az adósságot kifizetni. Érdeemes megjegyezni, a perköltség majdnem elérte a tartozás összegét.

⁵⁰ HBmL IV. A. 1011./k.219./1778.

Kar szekér	rft. 4	xr.57
1 Asztalra való szőnyeg		24
1 Rossz férfi mente	2	
1 Műhely	6	
1 Diófa Tükör	1	42
1 Mustráng	3	
6 pár Kapta a'x 17	1	42
6 pár Kisebb		54
7 pár *****		14
1 Kosár		1½
1 fél Sámfa		9
4 apróbb Sámfa		24
4 apróbb Sámfa		18
2 kerek Szék		24
1 záros ócska Láda		18
1 záros ócska Láda		51
1 Tükör		
összesen:	22	29

⁵¹ HBmL IV. A. 1011./k.389./1786. „Amint ezen Annectált Sententia is meg mutattya, Nékem Fazekas Bálint adóssom ellen, a Tett'es Ns.Tanáts, Tett'es Senátor Poroszlay Sámuel Urat Pro Exequendorum Executione Exmittálta, De Szűretre a Hegyre Ment, nem tudom onnét mikor jönn haza.”

A második generáció: Kis Orbán János és Kis Orbán István

Kis Orbán János

A források szerint igen hamar bekapcsolódott Debrecen város tanácsának a munkájába, mint a nagytanács tagja 1792-től 1808-ig „cancellistaként” működött. Feleségével, a Csatárból származó Szilágyi Rozáliával, Szilágyi István árván maradott leányával 1792. december 31-én kötött házasságot. Házasságukból két leány és három fiúgyermek született.⁵² József, Imre és Károly fia nevét ott találjuk a református kollégium tanulói között.⁵³ 1820-ban Imre fiát Balogh Józsefhez szegődtette inasként a Kalmár Társaság könyve szerint.⁵⁴ Csak egy évet töltött mesterénél, aki súlyos vétsége miatt tanítását felmondta.⁵⁵ Kis Orbán János és családja történetével dolgozatomban külön fejezetben foglalkozom

Kis Orbán István

Orbán János István nevű fiát igen nagy gonddal készítette föl a kereskedő mesterségre.⁵⁶ A vándorló éveit Lőcsén, Nehrer Pál üzletében töltötte.⁵⁷ A Lőcsei Kereskedelmi Alkalmazottak névsorába 1777-ben jegyezték be nevét.⁵⁸ 1780-tól a debreceni Kalmár Társaság tagja, tíz évvel később már másodgazdája.⁵⁹ 1787-ben feleségül vette Némethy József kalmár⁶⁰ és Őze

⁵² Déri Múzeum Általános történeti Dokumentációs Gyűjtemény: I. 1919. 114. Az 1809-ben szerzett megújított nemesi levél a leányok, Júlia és Rozália, valamint a fiúgyermekek közül Imre és Károly nevét említi.; *Nagybákay A. Z. 2004. 167.*

⁵³ TREL II.7. 5.

⁵⁴ HBmL. IX.15.10. A Debreceni Kalmár céh protocolluma 1793-1850. Az 1820. június 30-án kelt bejegyzés.

⁵⁵ HBmL. IX.15.10. A Debreceni Kalmár céh protocolluma 1793-1850. Mestere lopás miatt már a következő évben elcsapta, emiatt a súlyos vétség miatti „büntetéspénzt” apja fizette ki a Kalmár Társaság részére.

⁵⁶ A kereskedő családok esetében kialakult gyakorlat volt, hogy a fiúgyermek, ha néhány évig is inasként szolgált, vagy apjuk, vagy más mester mellett. Ez alatt az idő alatt, volt alkalom arra, hogy megfigyeljék gyermekük rátermettségét, alkalmasságát a kereskedői pályára. Alapvető cél az volt, hogy a kereskedés továbbvitele a legmegfelelőbb kezekbe kerüljön. Ha a gyermekek közül a kereskedés folytatására, többen is alkalmasnak mutatkoztak, vagy a családi kereskedésen belül, vagy önállósodva tovább vigyék a mesterséget.

⁵⁷ *Nagybákay A. Z. 2004. 159.*

⁵⁸ *Nagybákay A. Z. 2004. 159.*

⁵⁹ HBmL. IX.15.10. A Debreceni Kalmár céh protocolluma 1793-1850.

Erzsébet leányát, Némethy Júliát.⁶¹ Kis Orbán István és Némethi Júlia házasságból nyolc gyermek született. A gyermekek közül csak öt fiúgyermek maradt életben. Mindegyik leány még születése évében elhalt, Júlia Mária még 1784-ben, a második leány, a szintén Júlia névre keresztelt gyermek 1792-ben, Eszter 1801-ben.⁶² Kis Orbán István fiainak életútját s gazdasági tevékenységét dolgozatomban külön fejezetben ismertetem.

Kis Orbán István vagyonosodása

1783-ban adózott először, mint apja telkén lakó hetedik osztályba sorolt kalmár.⁶³ 1787-ben, házasodását követően megvette a Cegléd u. 2. szám alatti házat, 3600 vonás forintért.⁶⁴ Már adózása második évében volt egy fejős tehene és egy gulya-marhája.⁶⁵ Az 1786-87-es adóösszeírásban, mint hatodik osztályba sorolt kalmár, 15 rhénes forintot fizetett mestersége után. Vagyona további gyarapodását mutatja, hogy az adótételek között már két kapa szőlő is szerepel szerepelt.⁶⁶

Kis Orbán István a Cegléd utcai ház megvásárlása után a kereskedésből származó haszon egy részét – sok más társához hasonlóan – ingatlan vásárlásba fektetette. A források tanúsága szerint 1794-ben Vajda községben⁶⁷ 30 kapa

⁶⁰ Komoróczy GY. 1974. 98. A Némethi kereskedő-család több tagja igen jelentős szerepet töltött be a város kereskedelmében. Némethi József borkereskedőként gazdagodott meg. Később a család több tagja a szeszkereskedelem mellett sertéskereskedéssel is foglalkozott.

⁶¹ Nagybakay Rickl Antal: A Kis Orbán család leszármazási táblája. Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjtemény. I. 1949. 47.

⁶² Nagybakay A. 2004.160.

⁶³ HBmL. IV.A. 1013/v. 4.

⁶⁴ Zoltai Lajos: Helyrajztörténet. Déri Múzeum, Történeti Adattár: 192. sz.

⁶⁵ HBmL. IV.A. 1013/v. 4.

⁶⁶ HBmL. IV.A. 1013/v. 4.

⁶⁷ Vajda Bihar megyei hegyközség egy hegytetőn, ahonnan csodálatos kilátás nyílik a Berettyó kacsaringós, vadregénye völgyére és árterére. A falu Váradtól 3 mérföldnyire található, s 1848 előtt a Dobozy család földesúri birtoka volt. A település 1848-ban 860 lelket számlált. Valamennyi lakója református volt. Ekkor határa 2168 hold kiterjedésű volt, ebből szántó 448 hold (viszonylag kevés), 488 hold szénatermő rét, 546 hold erdő, 120 hold legelő. A belső telkek nagysága 200 hold volt, mely azt jelenti, a lakóházak és gazdasági épületek igen nagy „funduson” épültek. A falu határában 366 hold, azaz 2196 kapás szőlő volt. Ebből dézsmás szőlő volt 183 hold, mely 1098 kapásnak felelt meg. (a holdat 1200 négyszögölével, a kapást 200 négyszögölével számolva). A földesúri vagy szabad szőlő nagysága 183 hold, azaz 1098 kapás volt. "Szőlőhegye, mely délnek fekszik - állítja Fényes Elek -, elsőrangú érmelléki bort terem; gyümölcse is sok, kivált cseresznye és barackja híres." Rétjein, melyet a Berettyó gyakran kiöntő vizével táplált, kiváló szénát teremett. A bőséges takarmánynak köszönhetően sok szarvasmarhát tartottak, melynek a trágyájára nagy szükség volt a szőlőműveléshez. Köszönöm a Takács Pétertől kapott információt.

szőlőt vásárolt 1500 vonás forintért. Az egyfelől özvegy Szél Ferencné, másfelől Nagy Mihály szomszédságában lévő szőlőt Guthy Borbála „egész földesúri jussal és szabadsággal, szabad legeltetéssel és fajizással” örökös jogon eladta Kis Orbán Istvánnak és Némethy Juliannának. A szerződés szerint Guthy Borbála, P. Szathmáry István özvegye „bizonyos elkerülhetetlen szükségétől viseltetve” kényszerült eladni a megörökölt szabad szőlőt. A szőlő mellett Kis Orbán István tulajdonába került az azon lévő borház minden felszerelésével, és húsz hordó háromezer⁶⁸ az évi termésű borokkal.”⁶⁹

Három év múlva, 1794-ben Kis Orbán István azzal kereste meg Vajda – földesúri jogokkal bíró – hegyközségét, hogy vajdai lakos Félegyházi Nagy Mihálytól „három ember műve⁷⁰ darab, dézsma alatt lévő szőlejét a magáéhoz venné.” A kérelmező engedélyt kapott annak megvásárlására, dézsma alóli kiváltására, mivel szemmel láthatóan a két darabban lévő szőlő valamikor összetartozott. A felül 19, alul 8 sorból álló szőlődarab 110 vonás forintért került a Kis Orbán család birtokába.⁷¹

1816-ban újabb vásárlásokkal növelte a már megszerzett vajdai szőlőbirtokot. A tőszomszédságában lévő 30 kapa szőlőbirtokot 2600 váltó forintért vette meg korábbi tulajdonosától, Kovács Ilonától. Még ugyanebben az évben tulajdona lett hegyszomszédjának, Öreg Szabó Istvánnak a szőleje, 400 váltó forintért.⁷²

A Vajda községben megszerzett 90 kapa szőlő hatalmas vagyon volt a család kezében. Az ott termelt borból származó haszon nagyságát csak becsülni

⁶⁸ A szerződés nem utal a bormértékre, amely valószínű „kupa” volt. Köszönöm a Takács Pétertől kapott információt.

⁶⁹ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. A szerződést Debrecenben „Böjtelő” havának napján keltezték melynek záradékaként a következő feljegyzés szerepel: „... utoljára pedig az törvényes Edictiot az általam felvett ezer ötszáz vforintokig magamra s’ maradékimra felveszem, melyet ha nem cselekednék, az megirt 1500 vforitokon felyül per idest 100 arany vinculumban maradjon.” Ugyancsak 1794 Böjtmás havának 9.napja keltezés szerepel egy másik egyességlevélen. A szerződésben foglaltak szerint, Kálmáczhely Kálmánczay János, néhai Guhty Borbála második férje, mint felesége első házasságából származó fia, valamint közös házasságukból született leánya vagyonának gondnoka szerepel eladóként. A megegyezés értelmében Kis Orbán István és Némethy Júlia megvették a fent említett kiskorú örökösök tulajdonát képező, Vajdán, a Mál hegy Nagy Mihály és Nagy Ferencné szomszédságában lévő harminc kapa szőlőt. A szerződésen található feljegyzés arról árulkodik, hogy a szőlő teljes vételárát 1806. május 16-án fizették ki az örökösök részére Mihálydiban.

⁷⁰ ember műve = 1 kapa

⁷¹ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs.

⁷² HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. A szerződés csak a vételarat rögzíti, a terület nagyságát nem.

tudjuk. A korabeli borkereskedelem jövedelmezőségét ismerve, önmagában elegendő lett volna a család vagyonának folyamatos gyarapodásához.⁷³

A megújított nemesség története

Debrecenben 1806. szeptember első napján keltezte a város tanácsa azt az okiratot, amelyben Orbán István és János Debrecen közösségéért való szolgálatairól tett bizonytságot. A város igazoló irata szerint Kis, másképpen Orbán István, már tizenhárom éve az „Electa Jurata Communitas”⁷⁴ tagjaként, királyi adószedőként, „borinspectorként”, városgazdaként szolgálta a várost, 1804 óta pedig „perceptorságot” viselt, mely hivatalokban, „hűségét, egyenességét, és szorgalmatosságát mindenek előtt nyilván valová tette.” Kiss másképpen Orbán János pedig tizenhárom éve mint „cancellista” „hivatalokban híven, és szorgalmasan eljárni igyekezett.”⁷⁵

A Váradolásziban 1808. január 4-én tartott nemesi gyűlés – saját ajánlása mellett – az uralkodó elé terjesztette a város pecsétjével megerősített bizonytságlevélben foglaltakat, mellyel együtt terjesztették fel Kis Orbán István és János megszakadt nemességük megújítására tett kérelmét.⁷⁶

A nemesi közgyűlés ajánlásában igazolta, hogy a Kis Orbán család 1613-ban Bethlen Gábor⁷⁷ erdélyi fejedelemtől kapta nemesi levelét. Nemesi szabadságban élt nagyatyjuk, Ferenc, s atyjuk testvérbátyja, szintén Ferenc idejéig. Ő „armalisát” megtartotta, s szülőföldjén, Nagykálló városában maradt. Testvéröccse, János, mint szabólegény 1745-ben Debrecenbe „elszármazott”. A

⁷³ Rácz I. 1989. 99-115. A debreceni polgárok vásárlás útján jutottak a hegyi szőlőkhöz. Amennyiben a szőlő földesúri tulajdonban volt, az adásvétel csak a földesúr engedélyével mehetett végbe. Vajda hegyközségben a XIX. század első felében hat debreceni polgár rendelkezett szőlőtulajdonnal. Egy 1842-ben készített kimutatás szerint özevgy Kis Orbán Istvánné 90 kapa hegyi szőlőtulajdona a legnagyobb a debreceni polgárok között.

⁷⁴ Electa Jurata Communitas: Nagytanács, Választott Hites Közönség; Komoróczy Gy. 1969. 24-30. : A szerző részletesen elemzi a szenátus és a nagytanács kapcsolatát. A nagytanács élén a népszóló állt, aki közvetítette a szenátus elé a közösség szélesebb akaratát. A XIX. század első felétől kiéleződött az ellentét a többnyire végrehajtó hatalmat betöltő nagytanács és a hatalmat a kezében központosító szenátus között.

⁷⁵ HBmL IV. A. 1018/c.22./1810.

⁷⁶ HBmL IV. A. 1018/c.22./1810.

⁷⁷ A nemesség megújítását kérelmező iratokban következetesen Bethlen Gábor fejedelem nevét említik. SzSzBmL F. 6. N. 976.: A forrás Báthori Gábort említi adományozóként.

Nagykállóban maradt Ferenc a „Királyi Rendelések”⁷⁸ szerint nemessége igazolására 1755-ben a nemesi levelet előmutatta, „famíliája” nevét megtarthatta, s tovább élhetett az őseiről rá maradt nemességgel. Igaz „Nagyságos Embernek elismertetett, de a per fel küldetvén, mint hogy az tétetett kötelességébe hogy az Impetratoltól⁷⁹ való egyenes származását bizonyítsa,” ezt azonban az erre szolgáló dokumentumok hiányában nem tudta megtenni. Szabolcs vármegye közbenjárására és ajánlására nemesi levelét Mária Terézia 1756-ban megújította. A Debrecenbe költözött János neve csak „árvaság, tehetetlenség s vigyázatlanság” miatt nem került testvérbátyjái mellé a megújított nemesi levélbe. Mivel az „Instansok,”⁸⁰ Kis Orbán István és János Debrecen tanúbizonyosság levele szerint, nemes őseikhez méltóan „mind a’ Király, mind a’ Haza körül bőséges és hasznos szolgálatokat tesznek”, Bihar vármegye nemesi közgyűlése méltónak ítéli kérelmük teljesítését.⁸¹ A vármegye nemesi közgyűlésének közbenjárása sikeresnek bizonyult, mert 1809. február 17-én Ferenc király Bécsben aláírta a Kis Orbán család megújított nemesi levelét. A nemesi levél szövege szerint Kis Orbán Istvánt, valamint István, Dénes, Lajos, János és László fiait, Kis Orbán Jánost, annak Imre és Károly fiait Bihar vármegye nemesi közössége tagjai közé fogadta. 1809. július 24-én Váradolasziban Bihar Vármegye nemesi közgyűlése előtt ki is hirdették Kis Orbán István és János, valamint leszármazottaik megújított nemességét.⁸²

A levéltári források arról árulkodnak, hogy a Kis Orbán és a Simonffy család szinte egy időben folyamodott nemességük megújítása érdekében Bihar

⁷⁸ Rácz I. 1988. 42., 58. A szerző munkájában leírja, hogy III. Károly 1723-ban kiadott rendelete alapján minden megyebeli nemesnek, kivéve azokat, akiknek nemessége általánosan ismert volt, igazolnia kellett kiváltságos állapotát. A bizonyítási eljáráshoz szükséges volt az adományozó-levél, címeres nemeslevél, hiteles bizonyáglevél, hiteles tanúvallomás, osztálylevél. 1774-ben Mária Terézia megszüntette a nemességigazolásnak ezt a formáját, helyette a nemesi származás bebizonyítására nemességigazoló pert vezetett be. A nemességet megújító perekben, mind a Kis Orbán, mind a Simonffy család esetében a nemesi vármegye javaslata és közbenjárása döntő jelentőséggel bírt, minden lehetséges ügyészi felül bírálattal szemben.

⁷⁹ impetrator: elnyerő, kieszközlő

⁸⁰ instans, instauro: megújítás

⁸¹ HBmL IV. A. 1/b. 312. cs. 1808. Fasc.VIII: No.2. Bihar Vármegye Nemesi közgyűlése iratai

⁸² Déri Múzeum Általános történeti Dokumentációs Gyűjtemény: I.1919.114. Az 1809-ben szerzett megújított nemesi levél címere kis eltéréssel megegyezik a Mária Terézia által, 1758-ban adományozott címer képével.

vármegye nemesi közösségéhez.⁸³ A később rokoni kapcsolatba kerülő két család a kereskedelemben elfoglalt helyük megszilárdításán túl a város gazdasági életében betöltött szerepük erősödését remélhette a nemesi származásuk bizonyításával. Kis Orbán István 1809-ben a franciák ellen felállított nemesi felkelősereg lovascsapatának őrnagyaként igyekezett a frissen megszerzett címnek megfelelni.⁸⁴

A Kis Orbán család nemesi származásának igazolása nem ment minden akadály nélkül, a megmaradt igen értékes levéltári források alapján végigkövethetjük a cím újbóli megszerzésének kalandos történetét. A város tanácsa jegyzőkönyvének 1810. szeptember 21-én kelt bejegyzése szerint Kis Orbán István beperelte Bán Jánost,⁸⁵ azzal vádolva, hogy az őt illető 600 rhénes forint behajtott tartozást magánál tartja. Kéri az alperes bírói úton történő felszólítását a vitatott pénz előadására. A per szálán haladva, rendkívül érdekes, fordulatokban gazdag történet rajzolódik ki előttünk. Tikos István, a felperes Kis Orbán István ügyvédje, megbízója nevében előadja, Kováts András böszörményi lakos 600 rhénes forint értékű bor árában maradt adós Kis Orbán István részére.⁸⁶ Mivel Kováts András már két éve tartozott a hitelbe vett bor árával, Kis Orbán István Bán Jánost, „az ilyen ügyekben járatos embert” bízta meg a tartozás „megvételével.” Bán János eleget tett megbízatásának, viszont a

⁸³ HBmL 14.Fasc.VIII.1808. A Neszele helységről származó Simonffy Sámuel kérelmére Zala vármegye nemesi közössége bizonyáglevélben igazolta a család 1596-tól, Rudolf császár által nyert nemességét. A nemesi származást igazoló levél alapján, Váradolasziban 1808-ban kihirdették Simonffy Sámuel, valamint Dániel, Gábor, László, Károly, László és Ferenc nevű fiai megújított nemességét.

⁸⁴ HBmL IV. A. 1011./a./1809. május 3. A felsőbb utasításra végrehajtott, a városban összeírt nemesek között Kis Orbán János nincs följegyezve.

⁸⁵ HBmL IV. A. 1011./a. /1798. Bán Jánost az 1798. évi nemesi összeírás, mint a Hatvan utcán lakó személyt említi.

⁸⁶ 1806. szeptember 16-án a Hajdúböszörményben lakó „fiscalis” ifjú Kováts Andrással öt vasas hordó „szín” bor vételében, „elkostonás” és „elpecsételés” után 725 rhénes forintban megalkudtak, melyből 100 rhénes forintot foglalóba ki is fizetett. Mikor Kis Orbán István „kötelességből” Gútra indult, otthon nem lévén, a készpénzen kialakult bort Kováts András „contractusra” vitte el, felségének 25 rhénes forintot adva, azzal az ígérettel, hogy a fennmaradó 600 forintot hamarosan kifizeti. Már alku kezdetekor a gazda figyelmeztette a „fiscalis” urat, hogy a hordóira szüksége lesz, mivel igen jó szüret ígérkezik, aki megnyugtatta, hogy Szent György Napra haza szállítja azokat. Kis Orbán István az odaveszett bor áránál még a tönkrement vasas hordóit is jobban sajnálta. Két év múlva saját maga hozatta haza azokat. Elromlott, tisztítatlan hordóit szüretre minden módon, áztatással, meszeltetéssel, égettetéssel próbálta helyrehozni. Ennek ellenére a bele szűrt borai „elromlottak”, melyek már csak „Tűzre való” fakadt ki keservesen. Arra a vádra, hogy a Kováts Andrásnak rossz, savanyú, eladhatatlan borokat adott el, akinek az öt hordóból 1808 tavaszáig még csak kettővel sikerült eladni, azt válaszolta, hogy a „borinspector” feljegyzése arról tanúskodik, hogy az ő boraira panasz eddig soha nem volt, Debrecen legtöbb kocsmájában az ő borait mérik.

behajtott pénzt magánál tartotta, mondván, azzal pedig Kis Orbán István tartozik neki, mivel nemessége kikutatásáért eddig nem fizetett neki semmit. Ezzel kezdetét vette az az éveken keresztül tartó pereskedés, melyben az egymással szemben álló felek egymás durva sértegetésétől és rágalalmazásától sem riadtak vissza.⁸⁷

A per anyaga között megtalálható az a meghatalmazás, melyben Kis Orbán István és János megbízták Bán Jánost Szabolcs és Bihar vármegye nemesi közössége személyes megkeresésével, felkutatja a megbízói nemesi származásának bizonyítására szóló iratokat.⁸⁸

Bán János állítása szerint ő mindent megtett a megbízatása teljesítéséért. A két vármegyében – megbízói érdekében – eljárva, a hivatalos embereknek számtalan ajándékkal kedveskedve igyekezett nemesi eredetüket kikutatni. Tanúkat keresett és esketett meg, akik igazolták „vérségi” rokonságukat a Nagykállóban maradt „atyafiakkal,” eljárta a feleszi káptalannál is, hogy a vallomásokat hitelesítse.

Kis Orbán István ezzel szemben az állította, Bán János a felvállalt „productióval” nem boldogulván, saját magának kellett az új „armalis” megszerzése érdekében fáradozni, magának „patronusokat” szereznie. Bán Jánosnak állítása, hogy ingyen munkát kívánt volna, hamis vádaskodás, mivel számtalanszor felszólította, „arra erőltetvén”, hogy számoljanak el a kérdéses 600 rhénes forintról, ő azonban mindannyiszor kitért, elhárította azt. Bármikor

Végül az eladatlan bor arát Kováts András két kocsmárosától, az „arendatoroktól” hajtják be. A dolog ilyen módon történt elrendezéséről, böszörményi hadnagy Somosy István tudósította a kárvallott Kis Orbán Istvánt, aki levelében hírül adta, hogy Bán János még 1808. május elején átvette a vitatott 600 rhénes forintot, nyugodtan követelheti rajta. A forrásból megtudjuk még, hogy Bán Jánost több más adósság behajtásával is megbízták, a 160 rhénes forintról, az adósság megvételével kapcsolatos kiadásról szóló írás sejtetni engedi, hogy a tartozások megvételének ez megszokott módja volt.

⁸⁷ HBmL IV. A. 1018/c.22/1810.

⁸⁸ HBmL IV. A. 1018/c.22/1810. Kis Orbán István a tanácshoz írott levelében előadja, hogy János testvéröccse pálinka csaplárságába járatos Bán János bizonyára hallhatta: „hogy néhai édes Atyánk a romjaiban lévő nemességünket kikeresni igyekezett, de szándékában nem boldogult.” Egy néhány nappal ezután, testvére és Bán János házánál megkeresték azzal, hogy bizonyos fizetség ellenében „felvállalja” nemességük kikeresését. Kis Orbán István saját bevallása szerint, már ekkor kételkedett a vállalkozás sikerében: „ámbrar tökéletes igazságunk van, még is nehéz a nótája annak, reá költi az ember a pénzét még akkor is vagy lesz belőle valami vagy semmire”. Kis Orbán István állítása szerint végül abban egyeztek meg amennyiben, „az Ármálist házamhoz hozza, a két Vár megyékben Szabolcs és Biharban Publikáltatya, s’ a Testimonialist kezembe adja.” megállapodhatnak. A bizonyítékként szolgáló egyességlevél szerint Kis Orbán István 600, testvéröccse 300 rhénes forintot ígértek fizetni Bán Jánosnak nemességük sikeres felkutatása díjaként.

kész Bán Jánosnak a nemességük érdekében tett fáradozását kifizetni, de az ellen a leghatározottabban tiltakozik, hogy megegyezésük nélkül ő a reá bízott pénzt magánál tartsa. A per teljes anyagának ismeretében sem állíthatjuk, hogy Kis Orbán István valóban kifizette volna az „egyességlevélben” rögzített pénzt Bán János részére. A Vak Bánként emlegetett férfi zavaros, olykor valótlannak tűnő történeteket adott elő útjáról, melyben eredménytelenségét igyekezett leplezni.

Bán János nem kis rosszindulattal azt állította, hogy nem kevés fáradságába került Kis Orbán Istvánt „Kissé tsinálni, mert az édes atya 62 esztendeig dolgozott rajta, hogy Kis lehessen, de tsak Orbán maradt.” Majd a „csinált” nemességre célozva, a vádaskodást a következőképpen folytatta: „Ne kényszerítsen engemet arra A /felperes/ Uram hogy én is Historiát írjak, mert félő rajta, hogy authenticaltatik még életemben a’ mit én írni fogok, mert ha én írok, könnyen meg lehet, hogy Bétsben is el olvassák és le huzzák Kisről az áll ortzát, tsak Orbán marad.”⁸⁹

Erre Kis Orbán István válasza: az 1613-ban vitézségével „armálist” nyert Kis Andrásnak két fia volt, Ferenc és Orbán, mely utóbbitól való származásuk bizonyítást is nyert. Apja, Orbán János 1751-ben a nemesség megújításával járó költségekbe nem fizethetett, mivel Csatár leégésekor „mindene porrá égvén házának Tsak a fala maradt,” testvérbátyja az „armalisból” kihagyta. Emiatt neki sok fáradsággal ugyanazt az utat kellett végigjárnia, amit apja testvére már ötven évvel korábban megtett nemességük bizonyítása érdekében. Ezért kellett János testvérével kérelemmel fordulnia Debrecen város tanácsához és Bihar vármegye nemesi közösségéhez, melyek ajánlására és közbenjárására a királyi udvar nemesi származásukat megerősítette és megújította. Kis Orbán István a továbbiakban előadta, hogy az „őfelségéhez” küldött kérelem mellé az akkori „egész taxát fel kellett küldeni,” amely 5000 rhénes forintnál is többbe került.⁹⁰

⁸⁹ HBmL IV. A. 1018/c.22./1810.

⁹⁰ HBmL IV. A. 1018/c.22./1810.

Bán János Kis Orbán Istvánt azzal is megvádolta, hogy minden módot felhasznál, hogy előbbre jusson. A „rátarti” ember még attól sem riadt vissza, hogy a város elöljáróit ebédre meghívja, majd annak árát „megvegye”, miután kiderült, nem választották meg „fürmendernek”. A valószínű nem minden alap nélküli vádaskodásra Kis Orbán István nagyvonalúan azt felelte, hogy Istennek hála, van még olyan jó állapotban, hogy egy ebéd adása kitelne tőle. A dologból viszont annyi az igaz, hogy a „Restauráció”⁹¹ előtt három nappal Kenessey Mihály szenátor azzal a kéréssel kereste fel, hogy „vendégséget akarnak adni”, s mivel erre nála „jó alkalmatosság” van, megengedné-e, hogy a vendéglátást házában rendezzék. A kérés teljesítése semmi gondot nem jelentett számára, mivel három nappal korábban tartották felesége névnapját, s „a’ szobákban sem rakódott minden a’ maga helyére.” A felesége a szenátor urak kérésére intézte a vendéglátást, de az eszükbe sem jutott, hogy akár egy krajcárt is kérjenek érte. A már említett Kenessey Mihály szenátor „csak azon kívül fizetett, ami a Háztól ki nem tölt.”

Arra a vádra, hogy Kállóba menve, az „Úri Rendeknek Tractát” adott volna, azt adta feleletül, mivel saját „atyafiainál” szállott meg, s ott nem volt kit megvendégelni, majd a kérdést röviden lezárja: „vittem annyi eleséget és Bort, nem szorultam én a máséra.”

Kis Orbán István végül kérte a törvényszék védelmét az alperes hamis és „motsokolódó” vádjával szemben.

Az 1810. szeptember 21-én elkezdett perben két év múlva, december 19-én született ítélet. A bíróság döntése szerint, mivel Bán János hitelérdemlően nem tudta bizonyítani, hogy a Kováts Andrástól átvett 600 rhénes forint őt illeti, rá csak a tartozás megvételét bízták, köteles azt Kis Orbán Istvánnak átadni. Semmilyen kapcsolat nincs a Kis Orbán István nemességének „kikeresése” dolgában kötött egyezés és a bor árának megvételére adott megbízás között. Bán János a döntés értelmében köteles volt 600 rhénes forintot, a felvételétől

⁹¹ Komoróczy Gy. 1969. 24-30. A szerző munkájában részletesen leírja városigazgatás rendszerét, a városi tisztviselők megválasztásának módját. Bán János a „restauráció” alatt a városi tisztújítást érti.

számított 9 rhénes forint 20 krajcár kamattal együtt „scala”⁹² szerint számítva, tizenöt napon belül megfizetni. A bíróság „serio improbáltatván”⁹³ mindkét fél a perben egymás ellen tett illetlen és „motskos” sértegetéseit. Majd az ítélet kimondja, Bán János követelését Kis Orbán Istvánnal szemben külön eljárás útján érvényesítheti.

A bíróság döntése ellenére, Kis Orbán Istvánnak még 1816-ban sem sikerült elérnie, hogy Bán János visszafizesse az általa jogtalanul magánál tartott 600 rhénes forintját. Valószínű, csak az alkalmas pillanatot várta, hogy igazságának érvényt szerezzen, ha kell, önbíráskodás útján is.

1816-ban Kis Orbán István, mint a város tanácsának tekintélyes tagja, Bán János Hatvan utcai háza árának kifizetését „fenntartotta”, még rendezetlen adósságára hivatkozva.⁹⁴ Bán János igazságot kért, hisz házát és telkét a város kérésére adta el, hogy helyén a tűz útjának megakadályozására utcát alakítsanak ki.⁹⁵

A panasz kivizsgálására kirendelt szenátor, annak rendje s módja szerint „feleletadásra” szólította fel Kis Orbán Istvánt, aki előadta: Bán János 1808 óta adósa. Perükben hiába született ítélet a vitatott 600 rhénes forint tizenöt napon belüli megfizetésére, ennek végrehajtása ez idáig nem történt meg. Hiába fordult több alkalommal néhai Fáy Ferenc szenátorhoz az „executio”⁹⁶ véghezvitele érdekében, az „holta napjáig Sohase tellyesítette” azt. Amennyiben Bán János kifizeti a bíróilag is megítélt 600 rhénes forintot, akkor János testvérével közösen rendezik a nemességük „kikutatásában” tett fáradozását.

Két hét sem telt el Bán Jánosnak a város tanácsához intézett panaszát követően, 1816. augusztus 19-én Kis Orbán István fordult igazságért a város tanácsához. Levelében előadta, hogy fia boltjában mások előtt kérés nélkül a

⁹² scala: mind a hivatalos iratokban, mind a közbeszédben, az 1811-ben bekövetkezett pénzleértékelés, devalváció szerinti átszámítást jelentett.

⁹³ improbatio: rosszallás, helytelenítés

⁹⁴ HBmL IV. A. 1011./k.445./1816.

⁹⁵ HBmL IV. A. 1011./k.445./1816. Bán János Hatvan utca 273. szám alatt lévő telkét a város több más városi telekkel együtt, ezekben az években vásárolta meg azzal a céllal, hogy egyenes utcák kialakításával, a „zegzugos” építkezés tiltásával a tűz szabadon futását megakadályozzák. Ezek, az első városrendezési intézkedések, a további építkezések szigorú szabályozásával párosultak.

⁹⁶ executio: megvizsgál, kikutat

„Vak Bán kerkedve mondotta előtte, meg tanítom már ugymond az ijjen atta Orbányt mind kezénél vagnak már az Irások”, s azzal „előmutatta” azokat, sőt olvasott is némelyikből. Komlósy Dániel szenátor még aznap utasítást adott a Cseke Sára „férj nélkül való” asszony házában lakó Bán Jánosnál lévő iratok átvizsgálására. A kiküldött tanácstagok jelentésükben beszámoltak a házkutatásról: „ott minden ládákat és ágyakat fel hányatván, a’ mely írásokat találtunk össze szedtük és be copertáztuk s lepecsételtük”. A városházára felvitt iratokat Simonffy Ferenc szenátor átvizsgálta, de azok között a panaszos nevére szólót nem talált.⁹⁷

Sajnos a vita lezárásáról nincs további forrásunk. Az viszont bizonyos: Kis Orbán István önbíráskodását a város tanácsa nem engedte, s az 1812-ben született bírói ítélet valószínűleg végrehajtás nélkül maradt.

Az egymással perlekedő felek vitájához nem tartozik közvetlenül, ám igen értékes forrásként maradt ránk Bán Jánosnak az a kérelme, melyben 1816-ban háza leégéséről kért igazolást. A kérelemben előadottak szerint a Debrecenben 1811-ben pusztító tűzvész az ő Hatvan utcán lévő házát is megrongálta, a házban tartott leveles ládája elégett, nemesi levelével és sok más fontos irattal együtt. A város tanácsa csupán a ház „megégését” igazolta, a kérelemben említett elpusztult iratok „mibenléte” ismerete nélkül nem foglalt állást.⁹⁸

A harmadik generáció: Kis Orbán István fiai

Kis Orbán (II.) István

Az elsőszülött fiú, István 1788. december 8-án látta meg a napvilágot. A Kalmár Társaság cégbeállási könyvének bejegyzése szerint, apja 1799-ben szegődöttette magához inasnak.⁹⁹ Inas éveit kitelvé, apja 1814-ben

⁹⁷ HBmL IV. A. 1011./k.599./1816.

⁹⁸ HBmL IV. A. 1011./q. 3. Bán János, a tanácshoz írt folyamodásában előadta, hogy Farkas János és Mihály pesti lakosok rá bízott „testimoniális levele” több más fontos irattal együtt a tűz martaléka lett. Az állítás „gyanús” volta miatt nem csodálkozhatunk, hogy a város elzárkózott az iratok elégésének bizonyításától.

⁹⁹ HBmL IX. 15.16. A Debreceni Kalmár Társaság Protocolluma

felszabadította, vándorló éveit ki nem töltvén.¹⁰⁰ A Kalmár Társaság könyve 1814-től egészen 1838-ig, csődbejutásának évéig kíséri végig kereskedői tevékenységét. Polgárjogot 1827-ben nyert.¹⁰¹

1819-ben nősült, felesége Simonffy Eszter, a Kalmár Társaság első gazdájának, a város későbbi főbírójának leánya. Házasságukból két leány, Karolina és Júlia, négy fiúgyermek Károly, Lajos, Imre és László született.¹⁰² Felesége igen korán, 1837-ben meghalt.¹⁰³ A Kalmár Társaság könyvének bejegyzése szerint, 1832-ben a fiait inasként szegődtette magához.¹⁰⁴ A négy fiúból csak Károly vált kereskedővé, felszabadítását Kis II. Orbán István még az inas évei kitöltése előtt, 1834-ben kérelmezte a Társaságtól.¹⁰⁵ Kis Orbán (II.) István csődperével a későbbiekben önálló fejezetben foglalkozom.

Kis Orbán Dénes

Kis Orbán István másodszülött fia, Dénes 1790. június 2-án született¹⁰⁶. A forrásokból kiderül, születésétől fogva gyámságra szoruló, beteg ember volt. Súlyos epilepsziája ellenére, apja István fiával együtt inasként magához szegődtette, de felszabadításáról már nem tudunk. Polgárjogot 1837-ben szerzett.¹⁰⁷ A család gazdasági ügyeinek igazgatását minden valószínűséggel nem bízták rá, az Érmihályfalván lévő birtok ügyeinek irányítása névleges megbízatás lehetett.¹⁰⁸ Betegségét súlyosbította alkoholizmusa. 52 éves korában „szélütés” érte, s megnyomorodott. Anyja akarata ellenére nősült, Konyári Erzsébetet vette feleségül. A Csapó utcán lévő házát kocsmának haszonbérbe kiadta. Az ebből származó jövedelemből és a család évi 300 forintos támogatásából tartotta el magát. Anyja, Némethi Júlia végrendeletében az

¹⁰⁰ HBmL IX. 15.16. A Debreceni Kalmár Társaság Protocolluma

¹⁰¹ HBmL IV. A. 1011./s. Marticula Civium

¹⁰² *Nagybáky A.* 2004. 166.

¹⁰³ TREL I. 99. a. 89. A halotti anyakönyvben a halál okaként, ótvar szerepel.

¹⁰⁴ HBmL IX.15.10. A Debrecen Kalmár Társaság Protocolluma

¹⁰⁵ HBmL IX.15.10. A Debrecen Kalmár Társaság Protocolluma

¹⁰⁶ TREL I.99. a. 89.

¹⁰⁷ HBmL IV. A. 1011./s. Marticula Civium

¹⁰⁸ HBmL IV. A. 1018. 61.cs.

örökösödésből kizárta, azzal az indoklással, hogy rangon alul és akarata ellen nősült. Valószínű mások uszítására, még anyja életében pert indított az apai örökség megszerzésére. Kis Orbán Dénes örökösödési peréről dolgozatomban önálló fejezetben lesz szó.

Kis Orbán (II.) János

János, a család harmadszülött fia 1796 karácsonyán látta meg a napvilágot. Annak ellenére, hogy nevét ott találjuk a református főiskola joghallgatói között,¹⁰⁹ a kereskedői pályát választotta. Tanulmányait a Valero¹¹⁰ cégnél folytatta Pesten, majd hazatérve apja mellett dolgozott egészen annak haláláig. Igen későn nősült, 1830-ban feleségül vette Komáromy Esztert.¹¹¹ Házasságukból gyermek nem született.

Kis Orbán István halála után 1827 és 32 között anyjával közösen vezették a kereskedést.¹¹² 1832-ben a családi vállalkozás kettévált. A textil készletet átvette István testvére, a bőrkereskedést önállóan vitte tovább. A család Cegléd utcai házának megvásárlása után, 1841-ben nyert polgárjogot.¹¹³

Az 1843-ban felépült István gőzmalom alapító részvényese.¹¹⁴ Igen megfontolt, jó üzletember, ennek ellenére 1850-ben a cég felszámolása mellett döntött. Majd ugyanebben az évben, a Debrecenben felállításra került Kereskedelmi és Iparkamara alapító tagja, tanácsosa lett.¹¹⁵ Az 1846-ban alapított Debreceni Első Takarékpénztár tagja és részvényese. Megbecsültségére mutat, hogy 1860-tól 1874-ig a Debreceni Takarékpénztár aligazgatója volt.¹¹⁶ Kereskedői tevékenységével a későbbiekben részletesen foglalkozom.

¹⁰⁹ TREL I. 99. a. 89.

¹¹⁰ A Pesten működő textilmanufaktúra termékei Európa szerte híresek voltak, Kis Orbán István kitűnő kapcsolatot épített ki a Valero céggel.

¹¹¹ TREL I. 99. a. 89.

¹¹² HBmL IX.15.10. A. Debrecen Kalmár Társaság Protocolluma

¹¹³ HBmL IV. A. 1011./s. Marticula Civium A nagyon korán özvegyiségre jutott Johanna a Macson lévő birtok ügyeit férfiakat megszégyenítő ügyességgel és erős kézzel irányította, az adósággal terhelt örökséget a csőd széléről hozta vissza.

¹¹⁴ Mayer Emil-Koncz Ákos: A debreceni István gőzmalom története 1843-tól 1896-ig. Debrecen, 1898. Függelék: Részvényesek névsora 1844.; Nagybakay A. Z. 2004. 162.

¹¹⁵ HBmL IV. A. 1011./k. 825/1850.

¹¹⁶ Szűts Mihály: A Debreceni Első Takarékpénztár 50 éves története. Debrecen, 1896. 173.

Kis Orbán Lajos

A negyedik fiú, Lajos az anyakönyv bejegyzése szerint 1797. február 2-án született.¹¹⁷ Apja 1808-ban inasként magához szegődtette.¹¹⁸ Felszabadításáról nincs adatunk. Arról viszont igen, hogy a Református főiskolán volt joghallgató, ahol 1817-ben ügyvédi diplomát szerzett.¹¹⁹ Valószínű, már végzését követően városi esküdtként tevékenykedett.¹²⁰ Polgárjogot 1829-ben szerzett.¹²¹ Felesége, Németújfalui Simonffy Rozália, sógornője nővére, akit 1819. szeptember 23-án vett nőül.¹²² Házasságukból nyolc gyermek született, közülük öt leány nevelkedett fel. Amália 1826-ban, Terézia 1828-ban, Johanna 1830-ban, Petronella 1835-ben, Vilma 1841-ben született. Amália Nagyváradra ment feleségül 1853-ban Matos Viktor malomigazgatóhoz, Terézia Leidenfrost Gyula felesége lett 1851-ben. A szépségéről híres Johannát 1849-ben vette nőül Rickl Antal ügyvéd és földbirtokos. Vilma Nagyszalontára ment feleségül Werner Ferenc mérnökhöz. Petronella házasságáról nem tudunk, valószínű a korán, 1851-ben megözvegyült nővérével, Johannával élt együtt.¹²³

Kis Orbán Lajos a szabadságharcot követően, 1852-ben bekövetkezett haláláig, élelmezési biztосként működött. A Debrecenben elszállásolt, a lakosságot megfélemlítő császári katonaság ellátásáért volt felelős.¹²⁴

Életútjáról bővebben Dénes testvére örökösödési perével kapcsolatosan lesz szó.

Kis Orbán László

A legkisebb fiú, László 1798. május 24-én születet. Apja, János és Lajos testvérével egy időben, 1808-ban inasként magához szegődtette.¹²⁵ Valószínűleg

¹¹⁷ TREL I. 99.a. 89.

¹¹⁸ HBmL IX.15.10. A Debrecen Kalmár Társaság Protocolluma

¹¹⁹ TREL I. 99.a. 89.

¹²⁰ *Nagybákay A. Z.* 2004. 160.

¹²¹ HBmL IV. A. 1011./s. Marticula Civium

¹²² TREL I. 99.a. 89.

¹²³ *Nagybákay Antal Zelmós: A Nemes Kis Orbán család debreceni ágának rövid története és leszármazása. A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. 2004.*

¹²⁴ HBmL IV B. 1109/e.

ő sem szolgálta ki az inaséveket, mivel 1810-ben már a Református főiskola hallgatói között szerepelt a neve. Prókátori működéséről a források nem szólnak. Fiatalon halt meg, 1837. november 4-én,¹²⁶ hatalmas adósságot hagyva maga után. Sikertelen vállalkozási kísérletével a továbbiakban önálló fejezetben foglalkozom.

A források minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a kereskedés megalapítója, Szenátor Kis Orbán István igen nagy gondot fordított gyermekei taníttatására és nevelésére. Sokat elárul gyermekeihez és a világhoz való viszonyáról az a levél, melyet a Valero cégnél inaskodó János fiához írt. A levél sajnos csak töredékesen maradt meg, de az olvasható részében a nagyra törő kereskedő érzelmes lényé mutatkozik meg.¹²⁷ A kereskedő fiához írt levele annyira magával ragadta Zoltai Lajost, hogy a Debreceni Újság 1937. október 24-i számában közölte.¹²⁸

Szenátor Kis Orbán István gyermekei és unokái házassága arról árulkodik, hogy a család elfogadott volt a város magasabb társadalmi köreiben is. Goda Éva a debreceni társasági életről írva, munkájában megemlíti, hogy Kis Orbán (II.) István, Lajos, (II.) János és László a Debreceni Cassino alapító tagjai voltak.¹²⁹

¹²⁵ HBmL IX.15.10. A Debrecen Kalmár Társaság Protocolluma

¹²⁶ TREL I. 99. a. 89.

¹²⁷ Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjteménye Sz. 1910. 877. 7. A levéltöredéket betűhíven közlöm: „az Úr Isten Sokak felett minekünk is adott részt a' Világi jókban, de ha ily helyem akadt volna, mint az Isten néked mutatott, talán a' Szemmel se látnék annyira, mint a' mennyire vólnék a' Gazdagságban: hogy ha annak okáért az Úr Isten neked mások felett ily Szerntset mutatott, bizonyítsd meg tehát edes Gyermekek a' magad jó viseletével, hogy azon jó tételt a' melyel a' Princzipális Urék erántad viseltetnek, meg tudod szolgálni, a' melyhez az Engedelmesség a' Hűség Isteni Félelem kívántatik, Ha ezt igyekszel teljesíteni, az Úr Isten tégedet is meg Segit, jó Szándékidban, nevezetessen a' mint a' Leveledben irtad, Hogy Ánglusúl meg akarsz tanulni engedjen meg, Én edes Gyemekem a' mi az Embernek nevelésére, ki pallerozására, világi bődoltságára meg kívántatik, az erre tejendő költséget tőled nem Sajnálom, tsak hogy legyen,

...és köszöntenek minden jóknak kívánásával kíváltképpen edes Anyád Asszony a' ki minden nap emleget Sok Suhajtások között, és én szüntelen azzal bisztatom Hogy a' tövissek közzül Szokta az Ember a' Leg szebb rosákat szakasztani, te is te is ambar ha neha neha kedvetlen oráid lennének is azzal biztasd magadat, hogy azok rövid időn el múlnak, S'gyönyörsege válnak melyet én is Szívemből Kívánok. Vártuk Leveledet a' mint meg ígérted, Hogy minden két hétben tudositassz állapotod felől, de mind eddig Se láttunk többet annál a' melyet Markó Úr Hozott, nyugtass meg tehát minnyajunkat, kívált edes Anyád asszonyt, ne Sajnáld faráttsgodat, mert Szereti gyakran megérteni állapotod miben letét, még pedig olyat a' melyet az edes Anyáddal együtt én is Szívemből kívánok
Edes Atyád”

¹²⁸ Zoltai Lajos: Kis Orbán István debreceni kereskedő intelmei fiához, 1816. In: Debreceni Újság. 1937. október 24.

¹²⁹ Goda Éva: Társasági élet és művelődés. A Debreceni Cassino története 1833-1945. Debrecen, 2001. 240.

A nagytekintélyű apa, miután önálló kereskedővé vált, tevékenyen részt vett a város ügyeinek intézésében. 1785-től kezdően, mint városi esküdt, a nagytanács tagjaként, számos tisztséget töltött be. Volt „borinspektor”, királyi adóbeszedő, utca kapitány. A nemesi cím megszerzése után, 1809-ben lelkes szervezője a Napóleon ellen felállított lovascsapatnak, melynek őrnagya volt.

1809-től „fürmenderként”,¹³⁰ számos alkalommal szót emelt a nagytanács jogkörének bővítése érdekében. A közterhek viseléséről vallott nézeteit a tanácshoz, 1816. február 16-án intézett levelében részletesen kifejtette.¹³¹ 1822-ben teljesült nagy vágya, bekerült a legszűkebb vezetői körbe, a szenátus tagja lett. Komoly megtiszteltetés volt ez az idősödő kereskedő számára, mindemellett valószínű igen megterhelő is egyben. Halála előtt öt évvel a tanács ülésén szélütés érte, melynek következtében félig lebénult, de szellemében nem sérült. A szenátus munkájában továbbra is aktívan részt vett. 1822-től 1827-ben bekövetkezett haláláig büszkén viselte a szenátori címet.¹³² Temetésén Budai Ézsaiás mondott halotti búcsúztatót, mely nyomtatásban is megjelent.¹³³ Étútjával, gazdasági tevékenységével a továbbiakban a dolgozat önálló fejezeteiben foglalkozom.

¹³⁰ Komoróczy Gy. 1969. 25., 75. Munkájában említést tesz arról, hogy a város igazgatásában tevékenyen részt vállaló nagytanács 1694 után átalakult, új tisztséggént jelent meg népszóló néven, e tisztség a forrásokban, hol néptribun, hol tribunus plebis, máskor fürmender néven jelenik meg.

¹³¹ Tudva lévő dolog a' N's Város Cassaja gyakorta Summás Fizetésekkal terheltetik, ugy annyira hogy azoknak telyesítésére elégtelen. Hanem ha több adosságba veri magát, hogy annak okáért ezen a' Cassán avagy tsak valamely részben is Segitni lehessen, nem tartom igazságtalannak, hogy ha a' N's Város Lakossai, a'kiket a'Jó Isten mások felett áldásiban bővebben részeltetett, a' heverő akárminémü jóságaiért tudnillik barmaiért, a' melyeket a Portziojokba Fel nem adnak a'Cassára valamit fizetnének, ezen kívül lehetnének még több rendbeli utak, és módok, melyek szerent az említett Cassát gyarapítani lehetne ártatlanúl: melyekre nézve alázatossan instálom a'Tektt's Nemes Tanácsot méltóztasson bolts ítélete Szerént oly módot találni, Hogy azokat a' fizetéseket, melyekkel az említett Cassa a naponként inkább inkább terheltetik meg győzhesse."

¹³² Komoróczy Gy. 1974. 316.

¹³³ Sajnos a nyomtatásban megjelent búcsú szövege egyetlen példánya sem maradt ránk.

2. A Kis Orbán ház története

A ház és első bővítményei

Debrecen e korabeli arcát bemutató – 1771 előtt készült – térképen már jól kirajzolódik a város magja. Központi helyzetüknél fogva a Piac és a Cegléd utcák környékén voltak a város legértékesebb telkei. Itt igyekeztek házat vásárolni a városba települt, polgárokká váló nemesek. A tehetősebb kereskedők is ezeken a telkeken építették már korábban a házaikat. Igaz, a városrendezést a polgárok ekkor még nem ismerték, de a Debrecen sok alkalommal pusztító tűzvészek sürgették azoknak az építési szabályoknak megszületését, amelyek egyúttal a városias arculat kialakulását is eredményezték. Az 1800-as évektől tiltották a csak fából való építkezést. A tanács lépéseket tett a téglá- és cserépegetők felállítására.¹³⁴ Nemcsak a tűz útjának megakadályozása, hanem a városkép kialakulása szempontjából is fontos volt a sikátorok, szabálytalan zezzugos utcák felszámolása, korabeli szóhasználatul azok „kiegyenesítése”. Ugyancsak a városias külső kialakulását eredményezte az a rendelet, amely előírta a belvárosi épületeknek tűzfalaikkal való összeépítését. Megmaradt ebből a korból a Piac utca rendezési terve, melyet Kovács György, a város hites földmérője készített, valószínű a tanács megrendelésére. Sajnos igen kevés épület tervrajza, vagy alaprajza maradt meg ebből az időből, mivel a szenátus elé kivételes alkalmakkal - legtöbbször vitás esetben - kerültek ilyen rajzok. A XVIII. század végén megjelentek az első építőmesterek, Litsman József Morvaországból, a Rachbauer testvérek Bajorországból vándoroltak be a városba. Ők építették Debrecen gazdag polgárainak házait.

Általában elmondható, a XVIII. század végén Debrecen gazdasági életében lassú pezsdülés kezdődött. A debreceni polgárok nagy kedvvel építkeztek a Piac és Cegléd utcán. A város "díszeként" kiemelkedtek a palotáknak is beillő emeletes házak. Olyan épületek, amelyek már eredetileg azzal a céllal

¹³⁴ Komoroczy Gy. 1874. 151-153., 327.

készültek, hogy bérbeadásukkal tulajdonosuk, ha nem is túl nagy, de folyamatos haszonhoz jusson.¹³⁵ Házaik gyakran a városba költözött nemesek számára szolgáltak ideiglenes otthonul, elősegítve ezzel a városba való betelepülésüket. Az épületek egy másik csoportját képezték a kereskedőházak. A debreceni polgár a XVIII. században már úgy építette házát, hogy abban a boltok és raktárak is helyet kapjanak. Igen gyakran megtörtént, hogy más kereskedőknek, esetleg céheknek árusítóhelyként adták ki haszonbérbe a házaikban lévő boltokat, raktárokat. Ilyen épület volt a ma Kossuth utca 4. szám alatt található Kis Orbán ház, melynek falai egy kereskedőcsalád felemelkedésének és hanyatlásának voltak tanúi.

Mint ahogyan korábban szó volt róla Kis Orbán István 1787-ben vásárolta meg a család történetének állandó helyszínét jelentő Cegléd u. 2. szám alatt levő házat 3600 vonás forintért.¹³⁶

Már 1800-ban lehetősége nyílt a szomszédos ház megvásárlására.¹³⁷ A két telek egyesítésével a város egyik igen jelentős ingatlanát tudhatta magáénak. Minden lehetőséget megragadva vagyont gyűjtött, építkezett, nagyszabású terveket szőtt. Telekrésze újabb megnagyobbítása érdekében 1802-ben kérelemmel fordult a város tanácsához.¹³⁸ Kis Orbán István kérése indoklásában arra hivatkozott, hogy a kért telekrész udvara kiegyenesítése érdekében szükséges, melyre éppen a tanács adott utasítást. A kérelmében igen világosan leírja, hogy háza udvarán más kereskedők részére boltot akar építeni. Igen értékes forrás a kérelemhez mellékelte helyszínrajz, melyet maga Kovács György, a város hites földmérője készített el.¹³⁹

A város előljárói számára a kérés lehető leggondosabb elbírálását az tette szükségessé, hogy a kért földterület az építtetni tervezett új városháza és Kis

¹³⁵ Sági L. 1972. 48-49.

¹³⁶ HBmL Fas. Prot.1787. augusztus 9.

¹³⁷ HBmL Fas. Prot.1800. február 23.

¹³⁸ HBmL IV. A. 1011./k. 210./1806. „Az Meletzky úr háza féle udvarán lévő épületek rontása utca végett már munkába vevődvén, kívánnék magam is udvarom mentében, gyolcsot, vásznat áruló Kalmár úrék számára egynéhány boltokat építtetni, amely épület ha az új rendeletek szerint az már készen lévő új épületek egyenessége szerint vivődnék a mostani Berenámnál, valamivel kijebb esnék, melyre nézve, hogy Kalmár uraimékkal jó véget érhetnék, kikkel már alku ba vagyok, alázatosan installom a Tekintetes Ns. Tanácsot, mint másoknak úgy énnékem is azon kevés földet ára letévén az udvaromhoz engedni kegyesen méltóztasson.”

¹³⁹ HBmL IV. A. 1011./k. 210./1806.

Orbán István háza közötti utca szélességéből volt teljesíthető. A rajzon szereplő A B C vonalak között határolt terület átadását 1802-ben engedélyezi a tanács. „Az utca mentében a szegletnek egy lábnyira való kihozása, és az épület végénél ABC lineák között levő földnek a házhoz való foglalása megengedtetik: de az azon túl levő földnek átaladása a város épületére nézve által nem adódhatik.”¹⁴⁰ Kis Orbán István, 1805-ben ismét a város tanácsához fordult, s újabb terület átadását kérte a volt „Meletzky ház” telkéből.

Igen nagy lehetett a bizonytalanság a kérelem elbírálását illetően. Domokos Imre, az építkezéseket felügyelő szenátor a kérelmet részletes indoklás mellett elutasította. Annak elismerése mellett, hogy a kérelmező telke „kiegyenesítése” érdekében tett igénye érthető, de elengedhetetlenül szükségesnek tartotta, hogy az építendő városháza telke a tervek elkészültéig csonkítatlan maradjon.¹⁴¹ Kis Orbán István valószínűleg nem nyugodott bele kérése elutasításába, mert 1807-ben a város tanácsa ismét az ügygel foglalkozott. Kis Orbán István kérésének mérlegelését a városháza építésének befejezéséig újra csak elhalasztották. A város tanácsa döntését a kérdéses földterület felmérésével megbízott küldöttség jelentése is alátámasztotta. „Ezen relatiojából az mostan kirendelt Deputationak világos lévén az, hogy az Instans Uram kérése szerint az kerítésének az A betűtől a B betűig egyenességben leendő tételével az Ns város földiből 35 és 4/36 négyszögölnyi föld úgy foglalódnék el, hogy az miatt az újonnan építendő városházában tetemes sérelem lenne...”, mivel, „...mind a Ns város épülete maga, mind az rend és díszesség megkíván tetszhetőképben hibázna.”¹⁴²

¹⁴⁰ HBmL IV. A. 1011./k.83./1806.

¹⁴¹ HBmL IV. A. 1011./k. 210./1806.

¹⁴² HBmL IV. A. 1011./k. 315./1807.

Szomszédsági per

Kis Orbán István 1806-ban házának bővítése tervével váltott ki ellenkezést szomszédja, Zeininger Antal részéről. Zeininger a városi patika tulajdonosa, meg akarta akadályozni az építkezést arra hivatkozva, hogy az a falrész, melyre szomszédja építeni akar, saját tulajdonát képezi. Kis Orbán István ennek az ellenkezőjét állította. Szerinte Zeininger Antal házát „ragasztották” az övéhez. A vitatkozó felek beadványaikkal ostromolták a „tekintetes” tanácsot, igazuk bizonyítására újabb és újabb szakértői vizsgálatot kértek. Vizsgálóbizottságok sora tette meg jelentését az ügyükben.

Kis Orbán István 1806. május 19-én fordult először a városhoz, panaszba téve, hogy szomszédjával építkezése miatt nem tudnak megegyezni. Mivel Zeininger Antal háza építésében akadályozza, a köztük lévő vitás kérdés tisztázásra kéri a tanácsot.¹⁴³

A szomszédok közötti ellenségeskedés napról-napra növekedett. Kis Orbán István július 25-én a következő szavakkal kereste meg a város tanácsát: Szomszédom Eskütt Nzet'es Czeiniger Antal Uram az épülettye alól ki maradott falamra való építtetésemet is nagyon ellenzi, és dolgozó kömives Legényemet rútúl szidalmazza...” A panaszra előadásán túl, azzal fordul a város tanácsához, Kováts György földmérővel méresse föl és készíttesse el mindkettőjük telkének rajzolatát. Csak a telkek felmérése teszi lehetővé, „hogyan világosodnék ki, mi és mennyi az enyim a’ Szomszéd Úr felől fekvő épületemben, és mi, és mennyi az Szomszéd Uramé...”¹⁴⁴ adja elő a város tanácsához intézett beadványában.

Kis Orbán István augusztus 2-án a városhoz írt újabb levelében már egyenesen szomszédja megintését kéri, mivel az minden eszközzel akadályozza építkezésében: „Nem említhetem iszonyodás nélkül Szomszédom Eskütt Czájninger Antal Uramnak reám irigységből gondolható törekedését, a’ midőn közelebről tegnap estve alkonyatkor a’ fala mellé rakott másfél sukkos¹⁴⁵

¹⁴³ HBmL IV. A. 1011./k. 203./1806.

¹⁴⁴ HBmL IV. A. 1011./k. 203./1806.

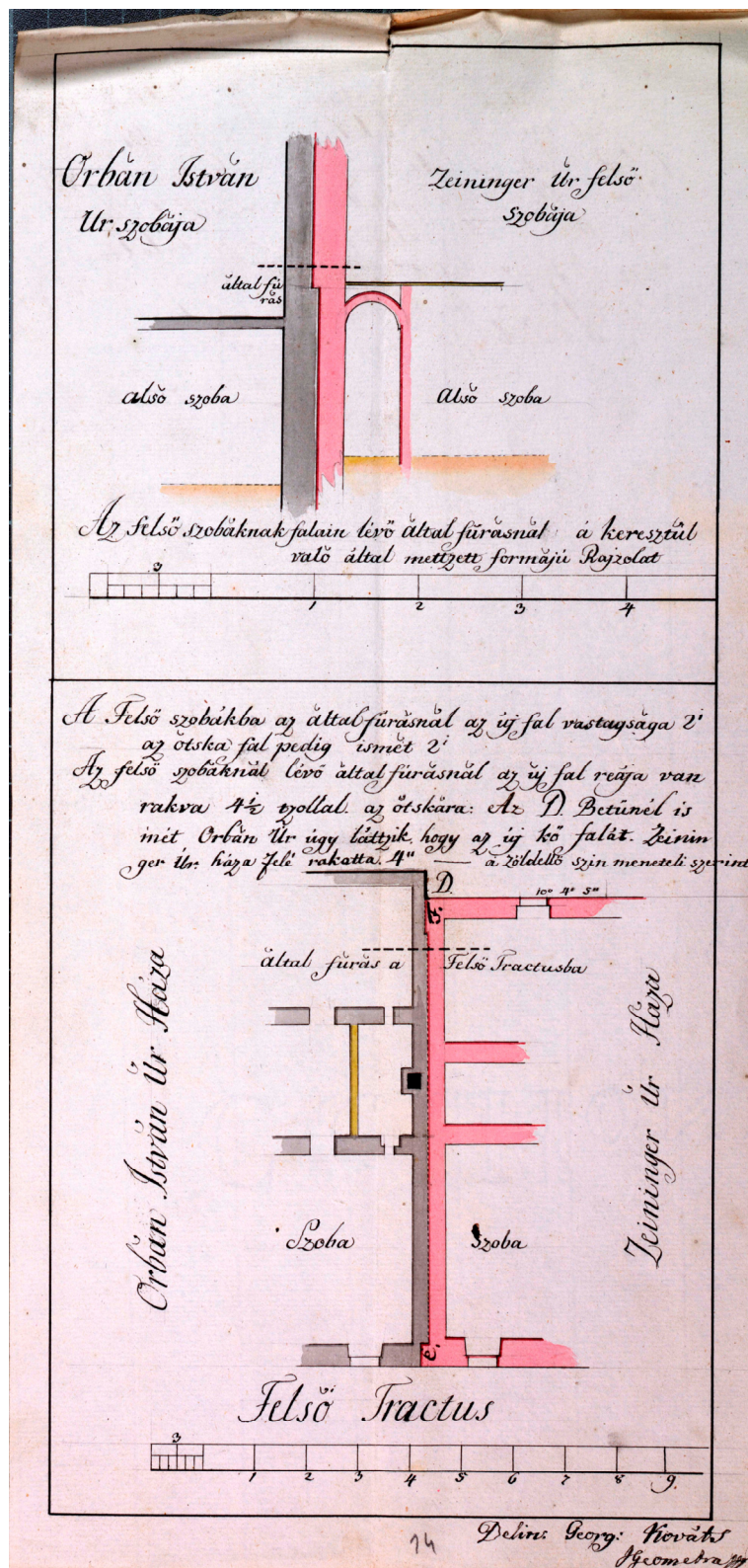
¹⁴⁵ sukláb=0,31m

Falamat hat sornyira meg bontatván nagy darab helyen le hányatott házamnál nem létemkor...” A panasztevő Kis Orbán István levelében elfelejtette megemlíteni, hogy ő meg a szomszédja falának zsindelyes tetejét verette le, s kezdett arra építeni.

A város által kiküldött Domokos Imre szenátor mellett szakértőként szerepelt a már említett Kováts György hites földmérő, minden bizonnyal ekkor Debrecen legtekintélyesebb szakembere.¹⁴⁶ A közös falrészről rendkívüli gonddal készített rajza, valamint az ehhez tartozó leírás nem zárta ki Kis Orbán István építési jogát a vitában forgó közfalra.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Komoroczy Gy. 1974. 247.

¹⁴⁷ HBmL IV. A. 1011./k.283./1806. „A Zeininger Antal Úr és Orbán István Úr pintzéjébe való köz Fundamentom, Az A. Betűvel jegyzett Rajzolatnak mutatása szerint vastagságban téssen négy sucknyit és két tzolnyit. Ezen Pintzébe A köz Fundamentomon felül lévő Köz Fal a B. Betűvel jegyzett Rajzolat mutatása szerint vastagságban téssen négy suckot és egy tzolnyit. A Felső Tractusba pedig az G. Betűvel jegyzett Rajzolatnak mutatása szerint a’ Zeininger Úr egész köz fala két sucknyi és két tzolnyi vastag. Az Orbán Úr részére való köz fal hejje pedig egy sucknyi és tizen egy tzolnyi vastagságú. Meg jegyezvén azt hogy a’ két Pintze között lévő köz Fundamentom úgy telik négy sucknyi és két tzolnyi vastagságra, hogy a’ Zeininger Úr Pintzéjébe a Régi Bóthajtás fészke alatt ugyan a’ Zeininger Úr állítása szerint volna két suchnyi és három tzolnyi hozzá ragasztás a’ fundamentomhoz téve, de hogy az annyi volna a’ bizonytalan, mivel a’ leg régibb Bóthajtás alatt van a’ Fundamentomhoz való hozzá ragasztás alkalmaztatva, melynek vastagságát bontás nélkül meg tudni vagy meg látni nem lehet :Csak a’ bizonyos hogy Orbán István Úr az. C. Betűnél lévő Rajzolat szerint a’ köz Fala hejjiére mint igaz tulajdon maga helyjén Közfalat rakathat”

Kováts György helyszínrajza a Kis Orbán és Zeininger házakról¹⁴⁸

¹⁴⁸HBmL IV.A. 1012. k. 451./ 1806.

Domokos Imre a város által kiküldött szenátor megerősítette a Kováts György földmérő által megállapítottakat. A maga részéről szintén kijelentette, Kis Orbán István szabadon építhet a sokat vitatott közfalra.

Zeininger Antal azonban nem fogadta el a szakértők véleményét, arra hivatkozott, hogy Kis Orbán István háza vételekor 1787-ben, tudomásul vette, aláírásával elismerte a közte és a ház volt tulajdonosa között létrejött megállapodást. Mivel, 1775-ben, építkezésekor szomszédjával házuk közfalát illetően nem tudott megegyezni, ezért, „...magunk fundusának, s' szobáinknak összeve szorításával fundamentumból új kőfalat régi saját kőfalunk ki hagyásával kellett fel vinni”, indokolta kizárólagos jogát a vitatott közfalat illetően.¹⁴⁹

Zeininger Antal a kérdés eldöntése érdekében magasabb fórumhoz fordult. Váradról Kaszner György érkezett a városba 1806. július 7-én. A földmérő véleményét szintén rögzítették, melyben az eddigiekhez képest úgy foglalt állást, hogy a vitatott közfal a két szomszéd közös tulajdona. Abban az esetben, ha Orbán István elkezdett épületének falát feljebb viszi, Zeininger Antal házánaál sok változtatásra lesz szükség. Így a ház fedelének, kéményének, a szellőzőnyílás helyének átépítése elkerülhetetlen lesz. Ha maga az építkező vállalná is az átalakítással járó költségeket, Zeininger úr „a Symetriát az házában elveszteni kénytelenetik.” Az elmérgesedett vitával kapcsolatban leszögezi, abban az esetben, ha Orbán úr szomszédjával előre megbeszélte volna építési szándékát, akkor „barátságos egyesség” által könnyebben megnyerhette volna.¹⁵⁰

Egyik fél sem volt megelégedve a szakértő véleményével, Zeininger továbbra sem akart engedni erőszakos szomszédja követelésének, változatlanul hangoztatva azt, hogy az általa épített közfalra nem építhet. Kis Orbán István kifogásolta, a szakértő úgy foglalt állást, hogy a kérdéses telkeket és épületeket

¹⁴⁹ HBmL IVA.1011./k. 203/1806. Majti Istvánt és Zeiniger Antal1775-ben, a város tanácsa által kiküldött Meszena Sádor és Szombati István szenátorok előtt több pontból álló megállapodást kötöttek annak érdekében, hogy a további ellenségeskedést megelőzzék. A megállapodás egyik pontja az volt, hogy a Zeiniger Antal által épített tűzfalra szomszédja nem építhet, erre hivatkozott a Kis Orbán Istvánnal folytatott vitájában is.

¹⁵⁰ HBmL IV. A. 1011./k.283./1806.

fel sem mérte. Mivel az ő házat korábban építették szomszédjáénál, szinte bizonyos, annak tűzfalára építkezett Zeininger Antal.

szomszédos telkeket. Domokos szenátor jelentésében beszámolt arról, hogyan próbáltak a vitás kérdésben tisztán látni.¹⁵²

Domokos szenátor látván, hogy Zeininger Antal valóban új falat épített a régi mellett, utasítást adott annak megfúrására, szélességének megállapítására.¹⁵³

A vitában Rachbauer József építőmester véleménye döntő lehetett, mivel Zeininger Antal házát ő építette az 1770-es években. A város által kiküldött Rozsnyai Sámuel szenátor az idős kőműves mester véleményét 1806. augusztus 18-án írásban rögzítette.¹⁵⁴ Az igazság kinyomozását illetően igen eredeti ötlettel állt elő. Azt javasolta, hogy „mérődjön meg az E. Zeininger Antal úr Boltjának, mely éppen a Patika mellett, és az Orbán István Uram Háza mellett van, úgy a' Bólt felett lévő Szobának belső világa, ha azoknak belső világa meg nem egyezett, és a' felső Szoba bővebb az alatta lévő bóltnál, mindjárt ki tettzik világosan, hogy E. Zeininger Úr az E. Orbán István Ur falára tette a' Bolthajtását”. Majd kijelentette a vita rendezése érdekében eljáró szenátornak,

¹⁵² HBmL IV. A.1011./k. 283./1806. „Az egész Épületet meg vizgáltuk, először is a Pintzébe le mentünk , s' minthogy ottann, egy darab helyenn nem rakatott ujj falat Zeiniger Úr világosan meg láttuk, hogy a Pintzébe a' Föld Szinén Két Téglá van a' régi Falhoz téve, de ezenn újj Fal a' bólt hajtásnál már 2 ½ Téglából áll, mivel a a' régi Fal alóll vastagabb lévén, nem egyenesenn, hanem tsapanósann mégyen fel felé...” Ezt követően, maga Orbán István kérésére, annak házának utcára néző falát alul is, felül is kivágatta, hogy kiderüljön ”...vitt é Zeininger úr Falat a maga szobájába a' régi Fal mellett...”

¹⁵³ HBmL IV. A.1011./k. 283./1806. Kováts György építész az épület megvizsgálásával kapcsolatba a következő leírást adta: „Betűk és Numerusok Magyarázattya az Alsó Tractusba Az A. Veres Betű jelenti az Orbán Úr Konyhája mellett való által fúrást a' Zeininger Úr Üveges Kamarájába az hol a' régi fal vakolással edgyűt 2. suchnyi 2 1/2 tzolnyi vastag, a' Zeininger Úr új fala pedig 1 suchnyi 9 tzolnyi vastagságú Az B. Veres Betű jelenti az Orbán Úr Szobájából, az Zeininger Úr Szobájába való által furást az hol a' Régi fal vastagsága vakolással edgyűt 2 suck és 3 tzol. a' Zeininger Úr Új fala pedig 2 suchnyi vastagságú

No. 1. Orbány Úr kotsi szinnye
2. Orbány Úr külső kamarája
3. Cselédek szobája
4. Cselédek konyhája
5. Maga szobája Orbán Urnak az utsza felől
6. Zeininger Úr Szobája az Utszára
7. Üveges kamarája
8. Üveges kamarába való bé járás helye
9. Szín
10. Szén tartó hely
11. Duttyán
12. Kútt a' Zeininger Uré
13. Istálló „

¹⁵⁴ HBmL IV. A.1011./k. 283./1806. „...elmentem Kőműves Mester E. N. Rachbauer Uramhoz és tudakozódtam az eránt, hogy midőn E. Zeininger Antal Urnak épített, az Orbán István Ur Falára, melyet

csodálkozik „E. Zeininger Uron, hogy nyughatatlankodik midőn semmibe sints meg sértve, és Orbán István az építésébe, semmi részbe sem prejjudicalt Zeininger Urnak.”¹⁵⁵

A vizsgálatot szeptember 27-én azzal zárták le, hogy az elvégzett mérések ismét megerősítették, Kis Orbán István új fala nem Zeininger Antal falára van rakva. A város szenátusa október 2-án tartott ülésén a maga részéről az ügyet lezártak tekintette. Kis Orbán Istvánnak engedélyezte, „mint a’ tulajdon maga falán” házát tovább építhesse.¹⁵⁶

Zeininger Antal azonban továbbra sem fogadta el a szakértők véleményét. 1807-ben már a Helytartótanácsához fordult sérelmével, mely leiratában elrendelte egy független, „részre nem hajló” szakértő kinevezését a vitás ügy végleges lezárására.¹⁵⁷ A város tanácsa 1807. november 20-án tartott ülésén Fáy András szenátort bízta meg a szemben álló felek kibékítésével, a köztük évek óta fennálló vitás kérdés elrendezésével. A szenátor hosszas egyeztetés után mindkét felet rábírta a Helytartótanács utasításának elfogadására.

Kis Orbán István számára ez igen kedvezőtlen következményekkel járt, mivel a döntés megszületéséig építkezését nem folytathatta.¹⁵⁸

Zeininger Antal, ügye rendezése érdekében önállóan intézkedett. A következő év október 13-án kelt levelében, arról tudatja a várost, hogy sérelmének kivizsgálására a városba érkezett „a Tsászári Királyi Budai Adilis Directionak első Adjunctussa Nemes Nemzetes Sax Zacharias Uram, a ki, a Dolognak Mivoltát Rajzolatba vette.” Kérlemezte, hogy a tanács küldöttséget nevezzen ki, melynek tagjai „a Dologot meg szemlélvén, azt magok jelen létek által meg erősíthessék” az ügyben történő békés megegyezést.

A felek vitája végül igen meglepő fordulattal 1808 decemberében ért véget. Petrótczy beszámolójában nem kis megkönnyebbüléssel szól arról hogy

az előtt Majtsi Uram bírt, tette é az bolthajtását vagy építését, azt mondotta, hogy a’ jut eszébe, hogy ámbár maga Házának újj falat vitetett fel Zeininger Úr, de még is a’ Bólt Hajtását az Majtsi Ur falára tette.”

¹⁵⁵ HBmL IV. A. 1011./k. 451./1807.

¹⁵⁶ HBmL IV. A. 1011./k. 283./1806.

¹⁵⁷ HBmL IV. A. 1011./k. 283./1806.

¹⁵⁸ HBmL IV. A. 1011./k. 451./1807.

az éveken át perlekedő felek írásban és kézfogással is megerősítették a nehezen megszületett megegyezést.¹⁵⁹

Kis Orbán István a vita lezárása után folytatta építkezését. A már meglévő erős falakra emeletet építtetett. Valószínű már az 1810-es évekre elkészült a Kossuth u. 4. szám alatt található épület ma is látható formája. A kereskedő a földszinten rendezte be árusítóhelyét és raktárát, s az épület emeletét lakta családjával.

A perlekedő szomszédok vitája kivizsgálása során számtalan értékes rajz készült mind a telkekről, mind a rajtuk lévő épületekről. Különösen értékesek a Kováts György hites földmérő által készített rajzok, mert segítségével bepillantathatunk egy kereskedő polgár háza tájára.¹⁶⁰

Kis Orbán István 1802-ben a telke bővítése érdekében beadott kérelmében megemlíti, hogy udvarán gyolcs áruló kereskedők részére szeretne árusító helyet építeni. A további források is arra utalnak, hogy házának udvarán számos „bolt” működött, mely árusító és lerakóhelyként szolgált az azokat bérbevevő mesteremberek és kereskedők számára.¹⁶¹ Források utalnak arra is, hogy az árusító helyeken kívül, a kereskedő háza udvarán mindvégig kocsmá is működött, a Kis Orbán család tagjai azok közé a debreceni polgárok közé tartoztak, akik a város engedélyével saját borkimérő hellyel rendelkeztek.¹⁶²

Újabb terjeszkedések, a túlméretezett építkezés

Kis Orbán István 1827-ben bekövetkezett halála után fiai közösen folytatják a vállalat irányítását. 1832-ben a családi kereskedés a legtehetségesebb fiú, János kezébe került, aki ekkor már közel negyvenéves volt. Nagy reményekkel fogott a cég vezetéséhez. Az apja által örökölt, jól megalapozott üzleti kapcsolatok a kereskedés további fejlesztésére adtak

¹⁵⁹ HBmL IV. A. 1011./k. 338./1808. Petróczy Ignác szenátor a következő sorokkal számol be erről: „Ezen holnapnak 15.-ik napján a Felek sok, és hosszas egymás ellen tett Vetekedések után Két Száz Rhfba' edgyeztek meg egy más között, úgy hogy ezt Orbán István Ur fizesse meg Zeininger Antal Uramnak, ő kegy' me pedig álljon el minden további kérdésektül, és praetensioktul a Kőfal rakása iránt...”,

¹⁶⁰ *Rács I.* 1989. 186-193.

¹⁶¹ HBmL IV. A. 1011./k. 338./1808.

¹⁶² HBmL IV. A. 1011./k. 338./1808.

lehetőséget. Nagyváradon új, fennállásáig haszonnal működő árusítóhelyet nyitott. Az önálló kereskedés, a nagy értékű ház megvásárlása az egyébként igen józan és megfontolt kereskedőt nagyszabású tervekre készítette.

Kis Orbán (II.) János 1839. március 20-án kérelemmel fordult a város tanácsához. A városhoz intézett levelében leírja, hogy a tanács jóváhagyásával megvette anyja Cegléd utca 1. szám alatt lévő házát, melyhez új épületet szeretne emeltetni. Mint írja: „...hogya azt, a’ magam részéről használhatóbbá, a’ Nemes Városra nézve pedig díszesebbé tessesem, szándékom a’ pusztán lévő részére czélszerűséges Épületet tétetni.”

A továbbiakban előadta kérelme tárgyát, a tervezett építkezés elkezdése előtt tisztázni szeretné, hogy 1824-ben hozott királyi biztosi rendeletben foglaltakkal nem ellenkezik-e építkezési szándéka.¹⁶³

Kis Orbán (II.) János kérelme egy rég meg nem oldott városrendezési feladatra irányította a figyelmet. A források arról árulkodnak, hogy már 1822-ben tervbe vették a város vezetői a Városháza mögötti terület rendezését. A város központjában „Büdös Köz” néven ismert terület felszámolása mellett tervbe vették a Városháza északi oldalán lévő utca kiszélesítését is. Ez azonban a Csonka Sándorné telkének keresztül vágásával lett volna megoldható. Elindult a tárgyalás a Csonka-féle telek megvásárlását illetően, hozzáértő szakemberekkel felértékelítették az ingatlant, mely szerint a ház 5305 váltó forint 36 krajcárt, a 151 négyszögöl telek 906 váltó forint 46 krajcárt ért. Ez igen nagy összeg volt, melynek kifizetésére a város részéről akkor nem sok lehetőség mutatkozott. A tervben szerepelt a vásárlás útján felszabaduló terület felosztása is. A mérések szerint az új utca kialakításához 71 négyszögöl nagyságú területre volt szükség. A Csonka Sándorné telkéből 65 ½ négyszögöl került volna Kis Orbán István, 14 ½ négyszögöl Gruden Vince tulajdonába. Mind Kis Orbán István, mind Gruden Vince készségesen fizetett volna az ily módon szerzett földterület után. Pénzhiány miatt azonban a város hosszú ideig nem talált megoldást a már említett házas ingatlan megvásárlására. A tervbe vett területrendezés során kiszámították, az új utca kialakításához a már említett 71

¹⁶³ HBmL IV. A. 1011./k. 170./1843.

négyszögölön kívül az utca egyenessége érdekében szükséges lesz 6 ½ négyszögöl nagyságú terület Kis Orbán István telkének északra néző szögletéből.

A Városháza tervezett építése kapcsán újra előkerült a város e központi részének rendezése, új utcák kialakításának szükségessége. Somogy Károly hites földmérő a város megbízásából elkészítette az épülő Városháza környékének térképét. Az általa végzett mérések alapján a már 1822-ben tervezett területrendezés megvalósítását javasolja.

A Városháza északi oldalán kialakított utca meghosszabbítását szintén e korai terv alapján tartja lehetségesnek. Somogyi véleménye alapján az 1839. május 4-én tartott tanácsülésen megbízták Poroszlay Frigyes szenátort, hogy tárgyaljon az érintett telkek tulajdonosaival. A szenátor magához rendelte Csonka Sándort, aki anyja képviselőjében úgy nyilatkozott, készek átadni a kért ingatlant a városnak más hasonló, a piachoz közeli házért vagy 8000 váltó forintért. A telekszomszédok, Kis Orbán (II.) János és Kaffka József kijelentették, hogy bármikor készek kifizetni a telkükhöz csatolt föld árát. A terv és megvalósulása azonban hosszú ideig váratott magára.

Kis Orbán (II.) János a város a telekrendezési tervének végrehajtását tovább nem várva, 1841-ben hozzálátott háza felújításához, a Városháza felőli oldalon új emeletes vásárcsarnok, divatos nevén „kereskedőház” építéséhez.

Lyka Anastasius, a Kis Orbán céggel már évtizedek óta kapcsolatban lévő pesti kereskedő építkezési szándékát megismerve, levelében óvatosságra intette. Az ízig-vérig kereskedő megítélése szerint minden olyan vállalkozás veszélyes, amelyben a remélt haszonnál a kockázat nagyobbak látszik.¹⁶⁴ A

¹⁶⁴ Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjtemény Sz. 1910. 875. Üzleti levelek. 1841 májusában Pestről a következő sorokat írta kereskedő barátjának: "Becses levelit kezemhez vettem, és látom belőle, hogy az egész házát akarná rendbe hozni. Az Ur legjobban tudhatja az módiát és számadását. Hanem én ezel velekedéssel volnék, hogy azt az régi Udvarba való Istálót és Két Szobából való régi lakast, most fére hagynam, mivel úgy sem fog hozni semmi egyéb hasznot tsak azt, hogy az festő benne lakjon, és az maga lova az Istálóban, ezért én most úgy hágynam, mert ők úgy is ellakhátnak..." Majd a továbbiakban kifejti, fontosabbnak tartaná a hasznot, az „interest” hozó épület, vásárcsarnok felépítését. Csak annak elkészülte után kellene „magát meg könnyebbítve” a már fennálló ház felújításával foglalkoznia. Majd az idős kereskedő fiatal barátját ekképpen okítja: „mert nem tudja Baratom még hogy mit teszen az Építés, majd mikor meg próbálja, akkor meg fogja tudni, mert minditig kell többre számítani, mind az egész Számadás és Contractus teszen..." Lyka Anastasius óvatosságra intő levele rendkívül értékes forrás számunkra, mivel itt kerül egyedül megemlíetésre, hogy a kereskedő ház telkén külön épületben bőrfestő élt és dolgozott.

később történetek sajnos teljes egészében a tapasztalt kereskedő óvatosságra intő sorait igazolták.

Kis Orbán (II.) János az épület terveinek elkészítésére Ságody József pesti műépítést kérte föl. A ház építésével Rachbauer József - a városháza építésekor igen jó nevet szerzett - építőmestert bízta meg. 1841 őszén elkészült Kis Orbán (II.) János nagy terve, a városháza felőli emeletes épület. Az épület felső szintje összefüggő csarnok volt, melyet a helybeli gubás céhnek szándékozott haszonbérbe kiadni. A terv azonban megghiúsulni látszott. December utolsó napjaiban a kereskedő kétségbeesetten kérte a városi tanácstól újonnan épült házának megvizsgálását. „Nem kevés érdemes Uraktól hallottam azon reám nézve igen kedvetlen s keserítő tudósítást, hogy azon Ujj épületem, mely a Ns' Városháza mellett az idén vonódott, nem csak hogy a' ki tűzött czélnak megfelelni képes lenne, de ön terhe alatt is, a' báltozatok, elébb utóbb össze fognak omlani.”¹⁶⁵

A tanács december 30-án Bayler István szenátort bízta meg a kérelemben említett építészeti hiba kivizsgálásával. A szenátor Povolny Ferenc építést és Beregszászi Pál, kollégiumi professzort kérte föl a szakértői vizsgálat elvégzésére. Povolny az épület hibáit elemezve, igen keményen fogalmazott: nem építőmesternek, hanem „tatarozónak” nevezte Rachbauert. Az épület falait megvizsgálva, megállapította, hogy annak alapjait az előírásnak megfelelően 3 ½ lábnyi vastagra rakták le, a földszint falait 3 láb szélesre építették, amely szintén helyén való volt. Ezzel szemben különösen súlyos építészeti hibaként említette, hogy az épület emeleti oldalfalait az utcára néző oldalon csak másfél lábnyi szélesre építették. ¹⁶⁶Az építtetőt ért, különös nagy kárként említette, habár az épület alapjai lehetővé tennék további emelet építését, a másfél láb vastagságú főfal miatt ez már a továbbiakban lehetetlen lesz.

¹⁶⁵ HBmL IV. A. 1011./k. 93./1842.

¹⁶⁶ HBmL IV. A. 1011./k. 92./1842. „Igen megütköző látvány ezen Épület emeletében az, hogy az egyik fő fal (az udvar felől illő két lábnyi vastagságú főfalnak által ellenében) az uttza felőli csak egy és fél lábnyi vastag, illy Csalfa esetett sűrű Közfalak nélkül még csak képzelni se lehet, nem hogy 24 öll hosszúságban 13 láb magasságra építeni egy rendes építő mesternek.” Majd később némi túlzással a „csalfán” megépített falrészről a következőket írja: „szerentse ezen 1 ½ láb vastag kőfalnak, hogy az Új Város háza fedezett magassága előtte védfalúl áll, (mert a' szél ezt is úgy) mint maga az építő mester mondja) nem csak meg

A földszinti bolthajtásokkal kapcsolatban azt állította, hogy az azokat tartó „terhelők”¹⁶⁷ szélessége nem felel meg az épület szélességének, nincsenek arányban azzal. „A két főfal közti tér szélessége 4 öll lévén, a' Terhelők csak hét láb szélességűek, rokkánások általyába világos...”, néhány helyen már magukkal húzták a téglát és a vakolást. Véleményét végül sommásan így összegzi: „ezek állandóságot éppen nem, sőt valóságos veszedelmet árasztók”, le kell azokat szedni, s helyettük újabbakat, erősebbeket építeni.¹⁶⁸

A fent sorolt hibákon kívül még a föld alatti boltozatok gyengeségét taglalja, nem kevesebbet állítva, hogy az építőmester szándékosan csapta be megrendelőjét.¹⁶⁹

döntené, de le is sodrotta volna, azért is sor szükségtelen vasakkal kötötte azt a' fedél fához, az építtető Úrnak nagy Költsége Kivetéssel.

¹⁶⁷ terhelő és a heveder, azonos rögzítésmódnak két különböző elnevezése

¹⁶⁸ HBmL IV. A. 1011./k.93./1842.

¹⁶⁹ HBmL IV. A. 1011./k. 93./1842 A pincében a "boltozatok csak fél láb vastagságúak noha az rendes és tartós föld alatti helyek, boltozatok minden jó épületbe egy egész láb vastagságúnak kell lennie, amit az építő mester munka és anyag adás árában ugyan fel is tett, és fel is vett, de csak fél téglavastagsággal börtölt azokat, az építtető Úrnak tetemes kárára s' az által gyengédség alkotásba helyezé drága épület"

Beregszászi Pál rendkívüli gonddal elvégzett vizsgálatában tudományos értékű magyarázatát adta a boltívek süllyedése okának.¹⁷¹

Az épület statikai hibájának elemzését a következő megállapítással folytatja: „Azon hevederek, melyek még épségben látszanak lenni, a közepeken az pádimentomtól való magasságuk még most 20 0,5 1/2' folyóméternyi, de a' már megmozdultak, s lejjebb hajlottak...”. A legnagyobb veszélyt abban látja, hogy a meglazult hevederek a rájuk támasztott bolthajtásokat magukkal húzzák. Megállapítja, a hevederek igaz kulcsos vasakkal megerősítve, elegendőnek mutatkoztak a rájuk épített boltozat megtartására, de beépítésük „vigyázatlan” és nem „célirányos” módon történt. A kulcsokkal összefogott vasrudak, melyek az épület szélességében az épület stabilitását szolgálnák, ebben az esetben a mennyezet süllyedését eredményezték. Hozzájárult még ehhez, hogy az emeleti rész padlózatát a téglaburkolat alatt nyers homokkal töltötték ki, amely önmaga súlyától is a földszinti boltozat süllyedését eredményezte volna.¹⁷²

A hosszantartó bolthajtásokat csak a hevederek tartják össze. Igaz, hogy a hevederek elegendő számmal készültek, hajlatuk viszont nem megfelelő az épület szélességéhez képest. Vizsgálata eredményeként javaslatot tett a boltívek lebontására, mivel azok az épület célját tekintve teljesen elhagyhatók.

A boltívek süllyedésénél nagyobb gondot jelentett az építető számára az emeleti fal megmozdulása. Ez már megváltoztathatatlan építészeti hiba volt. A fal megrepedésének legfőbb okát Beregszászi újra az épület megerősítést nélkülöző szélességében, s a már említett kulcsos megoldással helytelenül összekapcsolt vas rudak okozta feszítő erőben látta.

Az építészeti hiba nagyságához képest igen közönyösnek tűnik Rachbauer József Kis Orbán (II.) János panaszára adott válasza. Szerinte az első emeleti

¹⁷¹ HBmL IV. A. 1011./k.93./1842. "Ezen Épület az Építető Úr kívánságára, bizonyos célra készítődvn, benne sem Földszint, sem Emeletben 20 ölnyi hosszúságra Közfalak, nem tétetődhetek, s' annál fogva azok által, az Épület nem erőssítődhet meg elegendő képpen, hanem a hosszan tartó Bólthajtását, csak Hevederek (gurten) tartják össze." Ezen hevederek elegendő számmal, vastagsággal és szélességgel készültek, de szélességéhez képest, „csekély Hajlattel (Arcus) tétetődtek, melly miatt is már megmozdúltak, középen lefelé hajlottak, s megrepedeztek."

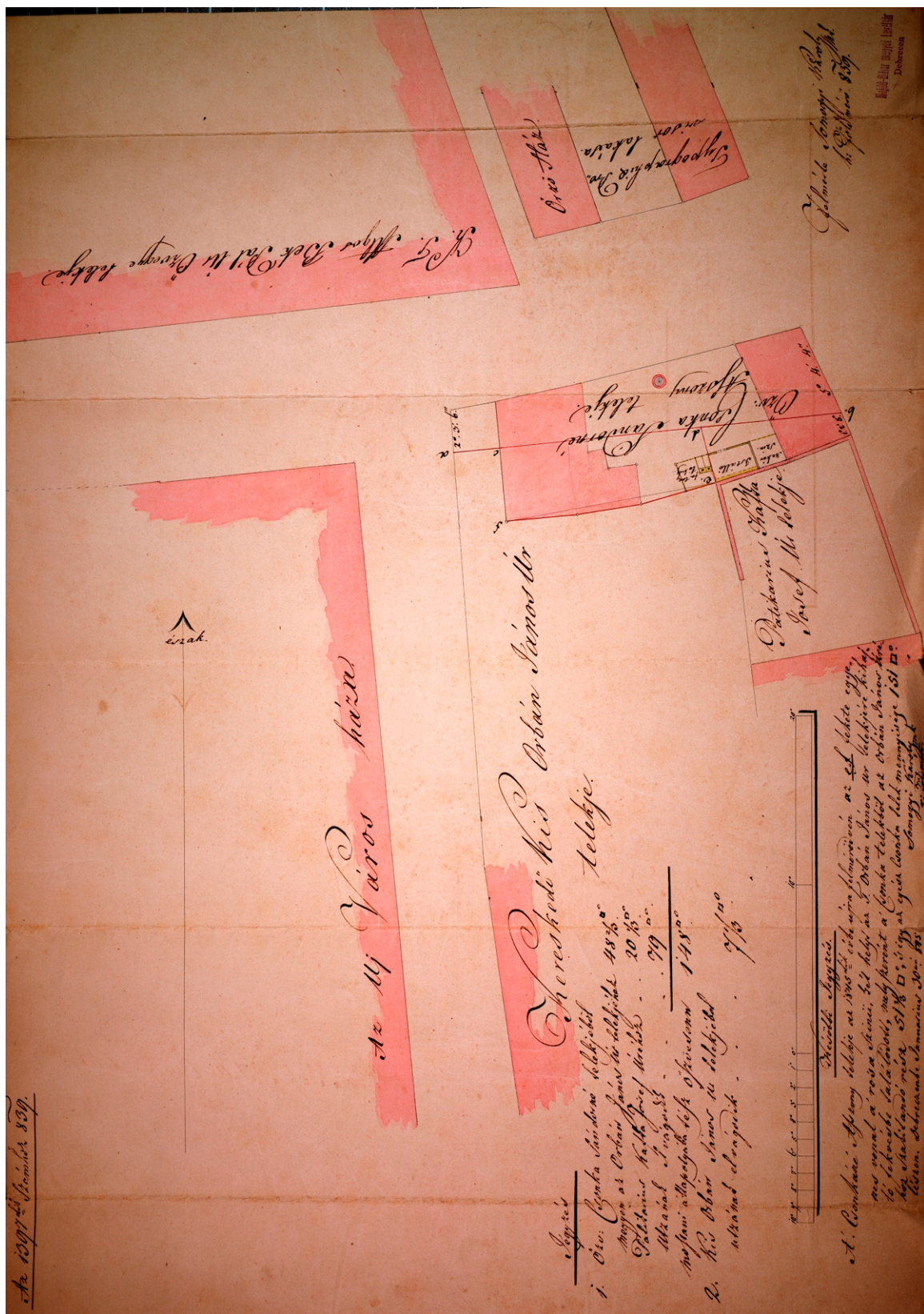
¹⁷² HBmL IV. A. 1011./k. 93./1842.

bolthajtás nem az építés hibája miatt látsz ▪ k repedezni, hanem azt a véletlén okozta. Előadása szerint a pince bolthajtása az ott dolgozó legények gondatlansága miatt leszakadt, „éppen azon a részen, éppen abban »z időben, amikor még, a leszállott két bolt hajtási kötési ívek azonn nyersen vóltak, melyeknek támaszuk pusztá leszakadása miatt hajlani, vagy is lejjebb szállani kellett.” A mester azt állította, mivel kötési ívek már megszáradtak, a „veszedelemtől” nem kell félni. Szinte kérkedve kijelentette:” annyival inkább, hogy azon ívek feletti helyi gubások áruló helye lévén a múlt vásárkor a probát is kiállta.” Azt hajlandó volt elismerni, hogy az épületen látható repedés „építészeti dísztelenség”, s arra kötelezte magát, a tavasz „kinyíltával” a lejjebb szállott két kötési ívet leszedeti és a maga költségén újonnan felrakatja, s elkészítteti.¹⁷³

Rachbauer mester nem fogadta el Povolny Ferenc „vélekedését” a pince boltozatát illetően sem. Azzal érvelt, mivel Beregszászi Pál építőmérnök jelentésében említést sem tett róla, az korántsem olyan „veszedelmes” építészeti hiba, mint ahogyan azt Povolny mester látja. A tanács utasítására eljáró Bayler István felszólítására végül írásban kötelezte magát, ha az épületben az építés miatt csak legkisebb változás is történne, azt önön költségén helyre hozza.”¹⁷⁴

¹⁷³ HBmL IV. A. 1011./k. 93./1842.

¹⁷⁴ HBmL IV. A. 1011./k. 93./1842.

Somogyi Károly földmérő a városháza környékének rendezéséhez
készített rajza¹⁷⁵

¹⁷⁵ HBmL IV. A. 170./ 1842.

Debrecen tanácsa 1843-ban megoldást talált a városháza környékének rendezése szempontjából nélkülözhetetlen Csonka-féle telek megszerzésére.¹⁷⁶ Az özvegy képviselőjében eljáró fia Csonka Károly ügyvéd elfogadta a város által csereingatlanként felajánlott Batthyány utcán lévő volt „harmincados-házat”. A szerződés értelmében Csonka Károly magára vállalta a két ház ára közötti különbséget, 2919 váltó forint kifizetését.¹⁷⁷ Így megoldódott a már több évtizede függőben lévő telekrendezési probléma, a városháza és a szomszédságában lévő Kis Orbán ház környezete tisztává, rendezetté vált.

A Kis Orbán ház funkciói és sorsa

A Kis Orbán ház csak rövid ideig szolgált eredeti céljának megfelelően. A gubás céh 1848-ig használta árusítóhelyül évi 400 pengő forint bérleti díj fizetése mellett.¹⁷⁸

Az 1848-49-es szabadságharc igen rossz emléket hagyott a kereskedő életében, 1849-ben a kormány Debrecenbe költözése után ebben a házban rendezte be irodáját Madarász László.¹⁷⁹ A kormány elköltözése után itt szállásolták el Cseodajev orosz tábornokot, majd a debreceni csata után az orosz cár öccse Konstantin nagyherceg volt a ház „vendége”.¹⁸⁰ A város tehetősebb polgárai közül nem Kis Orbán II. János volt az egyedüli kárvallottja katonai megszállásnak. *Szűcs Istvánnak*, a város krónikásának leírása alapján a Dégenfeld, Kardos és Rickl házakat sem kímélték az orosz katonai előkelőségek.¹⁸¹ Az orosz csapatok elvonulása után a város központi bizományt nevezett ki a katonaság okozta károk összeírására. A biztosok között volt Kis

¹⁷⁶ Zoltai Lajos A debreceni városháza négyszázéves története, 1932-ben a Debreceni Képes Kalendáriumban megjelent tanulmányában szintén említi, milyen hosszadalmas tárgyalások kísérték az új városházához illő rendezett városközpont kialakítását. Részletesen leírja a város erőfeszítését, mely eredményeként a Csonka család elfogadta a csereként felajánlott városi ingatlant.

¹⁷⁷ HBmL IV. A. 1011./k.151./1850.

¹⁷⁸ Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjtemény. Sz.1910. 877. 7. 5.

¹⁷⁹ HBmL XI. 107. 2. Igen érdekes bejegyzés árulkodik erről az üzleti naplójában: „Nyugtatvány, negyven pengő forintról, melyet Madarász László volt honvédelmi bizottmányi tag által használt szobában okozott bútorbeli rongálások kártalanítása fejében, Zoltán János belügyi államtitkár úrtól mai nap hiány nélkül felvettem Debrecen, jún. 2. 1849. Kis Orbán (II.) János”

¹⁸⁰ Szűcs I. 1871. 1023.

Orbán (II.) János is. 1849. október 19-én a képviselők jelentésüket összesítették, mely szerint az orosz megszállás miatt keletkezett kár meghaladta az egy millió pengő forintot.¹⁸²

Visszatérve a ház történetéhez el kell mondani, hogy annak sorsa a seregek elvonulta után semmit sem változott. Előbb 1849 novemberétől a következő év márciusáig annak nyugati földszinti részét katonai „főőrtanyaúl” használták, később raktárként bérelték évi 400 pengő forintért.¹⁸³

A tulajdonos 1849. december első napján elkeseredett hangú levélben fordult a városhoz: „Tudva van, hogy miolta hazánkba a’ zavaros idők beállottak, házamnak egy része, az álladalom szükségére lefoglaltatik, de beleegyezésemmel.” Majd ezt követően hat sort kihúzott leveléből, s az írást következőképpen folytatta: „Most tulajdonosi jogom elmellőzésével, a házamnak egy része Fő Strázsa helynek elfoglalódik, egy boltom holmi vas darabok rakhelyéül fordítódik. Megkérdezése nélkül, „árnyékszéket” építettek az udvarán háza főfalához, ami miatt „a falon a tsunyaság, keresztül ette magát, s’ bortartó pinczeből dézsákkal kénytelenek naponként ki hordani, bortartásra alkalmatlanná tétetett.” Sérelmezi, hogy a katonaság az épülettel „igen kíméletlenül” bánik, azokban a szobákban, melyek alatt bolthajtás van, fatuskókat vágnak, s hasogatnak. Az udvarán lévő csapszékebe menő embereket nem engedik be, annak ajtaját már alkonyatkor bezárják. Végezetül kifogásolja, hogy a felső emeletet, melynek „ajja 20 öl hosszú 4 öl 1 schukk széles bolthajtás”, minden közfal vagy oszlop nélküli, liszt „magazinummal” foglaltatott el, hová a lisztet már két nap óta „folyvást” szállítják. Félő, „hogy azon boltzat oly képtelen nagy terhet bírni, nem képes, leszakadás által pedig mily nagy szerencsétlenséget idézhet elő.” Kéri a várostól az őt ért tetemes kár „orvoslását”, az épület emeleti részének kiürítettését.”¹⁸⁴

A levélben foglalt panasz kivizsgálására újra Beregszászi Pál hites mérnököt, az építés tudományának oktatóját kérte föl a város előljárósága.

¹⁸¹ Szűcs I. 1871. 1022-3.

¹⁸² Szűcs I. 1871. 1024-5.

¹⁸³ Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjtemény. Sz. 1910. 877. 7. 3.

¹⁸⁴ HBmL IV. A. 1011./k. 151/1850.

Beregszászi Pál az épület megvizsgálása után csak megerősíteni tudta Kis Orbán (II.) János felháborodását. Ez építész az épületben keletkezett kár kivizsgálása kapcsán fontosnak tartotta megjegyezni, hogy az épületnek mind földszint mind az emeleti része alkalmatlan liszt raktározására. Félő, hogy az emelet leszakadása nem csak az épületben tesz kárt, hanem a földszinten elszállásolt katonák életét is fenyegeti. Az épület nem nagy teher tárolására, hanem mesteremberek „míveinek” heti egy napi árulására szolgál. Az épület végébe épített árnyékszék nem csak a városházát, hanem e környékén lévő több „jeles épületek környékét díszteleníti”, hanem még szagával „eltölti” is azokat. A tulajdonos pincéjében a vétkes gondatlanság miatt történt szennyeződést helyrehozhatatlannak ítélte. A város tanácsa által elmarasztalt kőműves mester, ki az épületen keletkezett repedések kijavításakor maga is elismerte, hogy az toldozásnál-foldozásnál nem volt egyéb.¹⁸⁵

Kis Orbán (II.) Jánosnak azon túl, hogy végig kellett néznie egykori nagy álma, a kereskedőház közraktárként történő használatát, meggyűlt a baja az Élelmezési Bizottmány Városi Kapitányságával is. A Nagyváradon székelő Császári Királyi főispánhoz írott kérelmében az elmaradt haszonbérleti díj, 500 pengő forint kifizetését sürgeti. Panaszba teszi, hogy 1849. november első napján a városi kapitányi hivatal a gubás céh mestereitől, akkori bérlőitől parancsolólag „raktárul elfoglalta,” és 1851. január 31-ig használta. A bérleti díjat mind a város, mind a katonaság vonakodott kifizetni. Végül az élelmezési kapitányság utasította Debrecenre, hogy a maga „kasszájából” fizesse ki a tulajdonost.¹⁸⁶

Az élelmezési raktár megszüntetése után Kis Orbán (II.) János házat 1851-ben a katonaság tiszti szállásnak jelölte ki. A város tanácsánál panaszt tesz amiatt, hogy háza felmérésekor a szobák számához hozzávették a boltok számát is. Mivel, a megállapított 20 helyett valójában 13 szobája van, kérelmezi, hogy tisztek helyett közkatonákat szállásoljanak el nála, a megállapítottnál jóval kevesebb számban.¹⁸⁷ Kérelme természetesen nem talált meghallgatásra, így

¹⁸⁵ HBmL IV. A. 1011./k. 151./1850.

¹⁸⁶ HBmL IV. A. 1011./k. 204./1852.

¹⁸⁷ Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjtemény. Sz.1910.877.7.4.

minden valószínűséggel nagy megkönnyebbülést jelenthetett számára, mikor 1855-ben háza a Császári Királyi Kincstár használatába és tulajdonába került. Az adás-vétel körülményeiről semmit nem tudunk. Mindenesetre ebben az évben Kis Orbán (II.) János a Cegléd u. 20. szám alatt lévő házba költözött, melyet Zoltai Lajos hat szobás "úri lakásként" ír le munkájában. 1913-14-ben ezen a telken épült meg Borsos József tervei alapján az új rendőrségi palota.

1911-ben hallani újra a Kis Orbán házról. Ekkor döntött a város tanácsa a ház kincstártól történő megvásárlásáról. A városháza kibővítése, újjáépítése és környékének rendbe hozatala érdekében a városatyák az épület megvásárlás mellett döntöttek és 500 000 korona kifizetésére határozták el magukat. 1916-ban a városháza és a Kis Orbán ház emeletét függőfolyosóval összekötötték, jelezve ezzel összetartozásukat. 1938-ban a két épület felújítása, átalakítása után neoklasszicista stílusban egységes külsőt kapott. A városháza és környéke 1842-t követően egyre inkább épületegyüttest alkotott. A Kis Orbán ház tervezésén és építésén ugyanazok a mesterek dolgoztak, mint a városházáén. A látvány egységéről már a kortársak is elismerően nyilatkoztak. A Kis Orbánok emlékét már csak egy tábla őrzi a ház Kossuth utcai falán. Az épület komor tömörségével nem szól már a régi időkről, amikor vásárok idején vásárlók és árusok töltötték meg, fuvarosok szekerei közlekedtek a nagy kapukon keresztül.

3. Perek a Kis Orbán család történetében

Testvéri „vizsály” egy eltitkolt tartozás miatt

A fiatalabb testvért, Kis Orbán Jánost 1791-ben regisztrálták először Debrecen város önálló adózójaként, mikor anyja telkén, mint harmadik osztályba sorolt mézeskalácsos öt rhénes forint adót fizetett¹⁸⁸. Ez a vállalkozás nem lehetett túl sikeres, mert az adóösszeírások többet nem említették a nevét. Fontos itt megjegyezni, hogy özvegy Orbán Jánosné már férje halála évében, 1787-ben szerepelt az adózók között - mint fonogató - egészen 1794-ig, amikor mint harmadik osztályba tartozó mézeskalácsost tartották nyilván.¹⁸⁹

Mint már korábban szó volt róla, Kis Orbán János 1792-ben feleségül vette Szilágyi Rozáliát, Szilágyi István árván maradt leányát.

Hosszú évekig semmilyen forrásban nem találkozunk a nevével, de szinte biztosra vehető, hogy anyja telkén lakott házas emberként is. Az adóösszeírás 1801-ben mint „cancellistát” említi, akinek összes vagyona a két fejős tehene¹⁹⁰. A következő években nincs foglalkozás beírva a neve mellé egészen 1808-ig, amikor is először nevezi az összeírás második osztályba sorolt holmi „kapadozónak.”¹⁹¹ Ettől az évtől kezdődően egészen 1818-ig az adókivetések így említik.¹⁹²

Istvánnal ellentétben ő nem gondolhatott új ház vásárlására, önállósodásra. Abból, hogy a források előbb „kapadozónak”, majd 1818-tól kezdődően szántóvetőnek említik, arra következtethetünk, hogy vállalkozásaiban közel sem volt olyan szerencsés, mint idősebb bátyja.¹⁹³ A források arról árulkodnak, hogy már igen korán megromlott a kapcsolat a két férfitestvér között.

¹⁸⁸ HBmL IV. A. 1013/v.

¹⁸⁹ HBmL IV. A. 1013/v.

¹⁹⁰ HBmL IV. A. 1013/v.

¹⁹¹ HBmL IV. A. 1013/v. kapadozó: mindennel való kereskedést jelentett.

¹⁹² HBmL IV. A. 1013/v.

¹⁹³ HBmL IV. A. 1013/v.

János 1800-ban panaszt tett a város tanácsánál István testvére ellen, azzal vádolva meg, hogy az még az apjuk életében kért 200 rhénes forint tartozását el akarja titkolni, mivel az arról szóló írást magánál tartja.¹⁹⁴

A jegyzőkönyv roppant szövevényes ellenségeskedésről árulkodik, melynek során kiderült, hogy a kétszáz forintról készült írás, de a vitatott pénzt a megvádolt testvér szerint apjuk soha vissza nem kérte volna tőle. Tikos István, Kis Orbán István ügyvédje a következőképpen érvelt védence érdekében: „Minthogy tehát a’ mi segítséget az Édes Attyok életében Gyermekének adott, azt sem vissza nem kérte, sem pedig nem hagyta meg hogy az Özvegye vissza kérje.”¹⁹⁵

Az ügy tisztázása végett a város tanácsa elé szólítják a másik városgazdát, Kollát Mihály uramat is, aki eskü alatt vallotta, hogy az ügrről nem tud semmit, mivel a történetkor itthon sem volt. A meghallgatáskor Orbán István beismerte, hogy az adósságról szóló írást valóban „elfogatta”, betáblázását azért nem engedte, mert az a kereskedésében nagy kárt okozott volna.¹⁹⁶

Kis Orbán István továbbá azt is sérelmezte, hogy a kölcsönről szóló írást János testvére anyjától kicsalta, aki azóta engedékenységet és hiszékenységet megbánta. Az ítélet kötelezte Kis Orbán Istvánt tartozása rendezésére, melyből levonni rendelte annak a közel 25 rhénes forint értékű textilneműnek árát, mellyel János testvére kereskedésének 1794-től kezdődően tartozott. Az így fent maradó összegből, Kis Orbán Jánost a Borbély György részére szóló tartozása kifizetésére kötelezték.¹⁹⁷ Az ügy érdekessége, hogy a periratban Kis Orbán János mint kancellista, a bepanaszolt testvér pedig mint városgazda szerepel. A

¹⁹⁴ HBmL IV. A. 1011./k. 221./1800. "Én a' Contractust Hajdú Molnár Istvántól által küldöttem Város Gazda Úr'mékhoz az Intabullatio Taxájával együtt, de azután a Contractust egyik Város Gazda E. Orbán István Uram el fogta és attól fogva magánál tartja, én oka nem vagyok, hogy nem intabuláltatott, azért azt kívánom, hogy a' Contractust adja elő."

¹⁹⁵ HBmL IV. A. 1011./k. 221./1800. Igaza teljes tudatában okfejtését a kihallgatáson így folytatta: „Bizonyossan azt akarta, hogy nálla meg maradjon, és az Osztály alkalmatosságával Jussába imputaltasson, mint szintén a' Testvéreinél is, kinél 500 Ft, kinél több már régen vagyon, s' szintűgy kinek kinek a' mit előre percipialt annak idejében imputaltatni fog."

¹⁹⁶ HBmL IV. A. 1011./k. 221./1800. „A' Contractust én vettem a' kezemhez és azért nem hagytam intabuláltatni ellenem, mert kereskedésemben nagy kárt okozott volna. En azt a' két száz forintot, mely a Contractuson van, le tudom fizetni, ha nem intabuláltatik is, a' mint hogy valamint annak előtte, úgy most is azt mondom, hogy le fizetem, de azt kívánom hogy sequestraltassek, mert én meg mutatom, hogy ahoz Annak semmi jussa nints."

¹⁹⁷ HBmL IV. A. 1011./k. 221./1800.

jegyzőkönyvi bejegyzés a testvérek közötti viszályon túl a továbbiakra nézve egy nagyon fontos dologról árulkodik: Nemes Orbán János végrendelet nélkül halt el, s ez már előrevetítette, hogy gyermekei között viszály támad az örökség megosztása körül.

Pereskedés az ősi házért

1807. március 9-én Kis Orbán István testvérei és azok házastársainak nevében, tiltakozó levéllel fordult a város törvényszékéhez testvére, János és anyjuk között 1807. február 25-én létrejött adásvételi egyezség miatt. Sérelmezte, hogy anyjuk a Piac u. 14. szám alatt lévő „ősi” házat János testvérüknek tizenkétezer bankó forintért, áron alul eladta. Kis Orbán István a város tanácsához intézett levelében az 1805. április 23-án létrejött „atyaságos egyességlevélre” hivatkozott, melyben anyja őt bízta meg a vitatott ház eladásával. Az ügyirathoz mellékelte megbízólevél igen értékes forrásként szolgál a testvérek közötti viszály jobb megértéséhez.¹⁹⁸

A megbízólevélben foglaltak értelmében Kis Orbán István kizárólagos jogot szerzett az „ősi” ház sorsának eldöntésében, valójában abban, hogy a bepanaszolt János testvére feje felől eladhassa a fedelet. Kérdéses mennyiben fedti a valóságot az anya állítása János fia gondatlanságáról, mit ért ház körüli pusztításán.

Kis Orbán István különösen sérelmesnek tartja az adás-vevés módját. A város tanácsához írott tiltakozásában igen részletesen szól erről.¹⁹⁹ Kis Orbán

¹⁹⁸ HBmL IV. A. 1011./k. 367./1814. „ En alabb meg irt arra határozta magamat, mivel gyakran az erőtlenség és változások ágyba nyomnak, hogy ezen házamat el adjam, annyival is inkább, hogy mind a szer felett valo mostani nagy drágasag, mind ki vált képpen a kissebbik fiam Kis Orban Jánosnak Háza körül tévő gondatlansága es pusztítása annyira el remitettek hogy ezen háznak jól fen tartasara es gondviselesere elegtelen vagyok, melyre nézve ezen háznak jó moddal tejendő el adását egyedül tsak idősbi Fiam Kis Orbán Istvánra bízom, az fent meg nevezett János Fijamon kívül levő több gyermekeim meg egyezesevel edjütt die 23 Aprilis 1805 Özvegy K.Orbán Janosne Karolyi Anna kezevonása Csépán Mihájné Orbán Erzsébet m.k. Konyari Ferentzne K.Orbán Sara Nváradi Czere Istvánné Orbán Susanna m.k. Becsey Gedeonné, Baranyi Mária mk.

¹⁹⁹ HBmL IV. A. 1011./k. 367./1814. „ édes Annyok Asszonyt, Özvegy Kiss Orbán Jánosné eő Kegyelmet, mint már 80 Esztendő, következésképpen mind Testében, mind Elméjében el gyengült Asszony Személyt annyira vették: hogy a’ meg nevezett Atyai köz osztályra tartozó Háza, az el adó Háza mostani nagy árrához, ezen Teleknek bővségéhez, Piaczon lévő helyheztetéséhez, rajta lévő Kő Épületekhez, és Bóltókhoz képpes igen csekély árron, az az tizenkét ezer Ftokon a folyo 1807.k Esztendőben Febr.25-kén, nevezett Kiss Orbán János eő Kegyelmének, és Feleségének,olly kötelezések alatt adta, és ugyan azon

István állítása szerint a testvérek engedélyét külön-külön megszerezve kerülhetett volna sor az adásvétel létrejöttére. Maguk a panaszosok is tisztában voltak azonban a ház eladásának törvényes voltával, valamint azzal is, hogy követelésük ellenére sem kerül sor annak értékének újbóli megbecsülésére. A Kis Orbán István által a testvérek és azok házastársaik nevében megfogalmazott tiltakozó levelek részletes leírást adnak a sokat vitatott házról. Mivel az Debrecen központi részén, a Piac utcán, a Városháza szomszédságában helyezkedett el, valóban a város legértékesebb ingatlanai közé tartozott. A város központjában lévő 638 négyszögöl telek a rajta lévő kőépületekkel, boltokkal azonban valószínűleg szabad kézen sem kelt volna el 20 ezer bankó forintért, amint azt Kis Orbán István egy későbbi tiltakozó levelében állította.

A történetek megváltoztathatatlanságába belenyugodva, a város tanácsához intézett másik levelében szinte követeli, hogy az örökösök „biztatására”, a magisztrátus tegyen meg mindent az eladott ház árának kifizetése érdekében.

Pereskedés a Boldogfalvai kerti szőlőért

Évekkel később, egy újabb vita tárgyát képezte a testvérek között a család tulajdonában lévő a Boldogfalvai kertben négy kapa szőlő sorsa. Kis Orbán István 1814-ben a város tanácsától kéri a közös örökséget képező szőlő és a rajta lévő pajta értékének megbecsültetését. Kérelmező és egyben tiltakozó levelében kijelentette: amennyiben anyja a szőlőt által akarná adni János testvérének, ő tiltakozni fog, mint ahogyan a ház esetében is tette. A szőlő Jánosnak történő eladása ellen tiltakozva, újra szóba hozta a testvérek között kialakult viszály okát.²⁰⁰

Febr.27 kén által is vallotta légyen: hogy az el adó Édes Annyok Asszonyuk holta napjáig, ezen Summának Törvényes Interessét fizetik, azomba a' melly Szobába eddig lakott abba békességgel lakni, holtáig meg hadják. A 12,000 Ftokban meg állapított Ház árra le tételének pedig sem meg határozott ideje, sem modja fel nintsen jegyezve, annyival inkább arról, a' Protestalók, mint Oszályos Atyafiak jövőndőbeli meg nyugtatásokra semmi Törvényes Bátorság nintsen téve."

²⁰⁰ HBmL IV. A. 1011./k. 367/1814. „Az én Néhai Édes Atyám Orbán János ő kigyelme Szerzett Piatz Uttzában egy Felöl Kováts Gergely más felöl Szőke János ő kigyelmeknek szomszédságában egy Házat, és

1814-ben újabb részleteket tudunk meg a ház eladásának történetével kapcsolatban. Kis Orbán István beszámolt arról, hogy mikor tudomására jutott a hír, hogy anyja öccsének tizenkét ezer bankó forintért szándékozik eladni a közös örökséget képező házat, ő ezer forinttal ígért többet érte. Hét évvel az anyja és János testvére között létrejött egyesség után, 1814-ben még mindég vevőt keresett a vitatott házra.²⁰¹ Kis Orbán István tiltakozó levelének valódi célja a Boldogfalvai kertben lévő szőlő János testvéreinek történő eladásának megakadályozása volt. 1814. július 4-én tiltakozó levelében kijelentette, testvéreivel nem mondtak le az őket illető osztályrészről.²⁰²

A felháborodott testvér kérésére a város tanácsa utasítást adott a vitatott szőlő felértékelésére. A négy kertgazda a szőlőt a rajta fekvő pajtával együtt 1700-1800 váltó forintra becsülte. Somossy Ferenc, az ügyben eljárni utasított szenátor jelentésében fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a megtekintett szőlő nagyon elhanyagolt állapotban volt.²⁰³

Nincs forrásunk a szőlő Jánosnak történő eladásáról, de az 1814-15-ös esztendőben már az adótételei között szerepelt, amikor 1 váltó forintot fizetett a négy kapa szőlő után.²⁰⁴

Bármilyen nagy volt a testvérek tiltakozása, a Kis Orbán János és Károlyi Anna között létrejött adásvételi szerződés, mind a ház esetében, mind a szőlő esetében, jogi szempontból támadhatatlan volt, mivel az anya a közkereset feléről szabadon rendelkezhetett.

a' Boldog Falvai Kertben 4 négy kapa szőlőt, meg holt az Édes Atyám 1787.dik Esztendőben Husvétkor, mely időtől fogva az Anyám Csenedes békességben birta mind a' két örökséget, Testvér Öcsém Kis Orbán János minek utána meg házasodott minden igyekezettel azon volt, hogy a' Házat mi móddal tehetné magáévá..."

²⁰¹ HBmL IV. A. 1011./k. 367./1814. „... az Édes Anyámnak azt is értésére adtam, hogy Ttts Dravitzky János Úr kész a' Házért 16 000 Ftot adni, adja által, legyen csenedes nyugalomban jöjjön a' Házamhoz lakni, minden jutalom nélkül, holtig tisztességesen eltartom, ne legyen semire semi gondja, a' Capitálist jó helyre Interesse ki lehet adni.”

²⁰² HBmL IV. A. 1011./k. 367./1814. „Hasonlóképpen van a' fent említett Boldogfalván 4 kapa szőlővel is a' dolog a'mennyire tegnap értésemre esett, János testvéremnek kívánja ezt is által adni, de mi áron azt nem tudhatom, hogy annak okáért ezen örökség is el ne vesztegetődjön, ambár azt ígérte az Ötsém holtig eltartja az Édes Anyánkat ha által adja ezen szőlőt. Alázatosan instálom a' Tekintetes Nemes Tanácsot méltóztasson ezen szőlőt megbetsültetni a' mostani állapottyában, én mind a' szőlőt meg műveltetem, mind az édes anyámnak ha a' Házamhoz jó holtig tisztességesen gondját viselem, különben ezen szőlő eladás ellen protestálok.”

²⁰³ HBmL IV. A. 1011./k. 367./1814.

²⁰⁴ HBmL IV. A. 1013./c.

A tartozások és a ház sorsa

Kis Orbán János 1814-től hitelek sorát vette föl, hogy a kialakult ház és szőlő árát fizetni tudja. Lényeges kérdés számunkra, honnan szerezhette egy debreceni polgár kölcsönt a 19. század elején. Elsősorban a Városi Árvatartó Pénztárból, nagyobb összegű kölcsön felvételére elsősorban itt nyílt lehetőség. 1814-ben 1000 váltó forintot, 1819-ben és 1821-ben 500-500 váltó forintot kölcsönzött az Árvapénztár Kis Orbán János számára.²⁰⁵ A forrásokban gyakran találkozunk olyan magánszemélyekkel, akik igen magas kamat fizetése mellett pénzt kölcsönöztek a rászorultaknak. Kis Orbán János esetében egyszerűen csak "pénzkölcsönző asszonyságként" emlegetett Korba Jánosné 1814-ben 800 váltó forintot adott kölcsön.²⁰⁶ Bottyány Karolina Lónyai Józsefné 1817-ben 3000 váltó forintot kölcsönzött a megszorult adós részére.²⁰⁷

²⁰⁵ HBmL IV. A. 1011./k. 88./1826.

²⁰⁶ HBmL IV. A. 1011./k. 367./1814. Korbáné város szerte igen ismert személy volt. Halálakor 1823-ban, mivel nem volt örököse, minden vagyona a városra szállott. A vagyon felmérésével, így a különböző kötelezvényeken maradt tartozások, kivizsgálásával és behajtásával a város tanácsa Tikos István szenátort bízta meg. Kis Orbán István a város iránt tartozó kötelességére hivatkozva följelentette János testvérét, azzal vádolva, hogy még az öregasszony életében, annak szolgálójával ellopott egy őt terhelő kötelezvényt, amelyen 500 váltó forint tartozása volt. A adóslevél ellopásával megvádolt Tar Sára Bán Jánosné a következőket vallotta: „Tagadom, hogy engem kért volna Orbán Jánosné asszony, és hogy ahoz képpes adta volna ki valamely Contractussát a’Korbáné Asszonyom írásai közül, s’ azon szolgálatomért 50 Ftot adott volna. Nem is beszéltem én külömben Orbánné Asszonyommal, ha csak vagy egy Findzsa Kávét, vagy egy kis jó bort, vagy mást valamit nem kértett onnan általam az Öreg. Hogy Korbáné asszonyom járatos volt oda, és hogy beszélte, hogy több ízben adott már pénzt Orbán János Uraméknak, azt magától hallottam Korbáné Asszonytól, de, hogy mennyi volt? Nem tudom, a’ Contractussát se láttam egyet is, nem is fértem volna és a’ Contractussaihoz, mivel Zár alatt s’ dugaszba tartotta mindég. Az ügy kivizsgálására kapcsán megszólítják Kis Orbán Jánost és feleségét is. Vallomásuk igen fontos adalékként szolgál az állandó pénzzavarral küzdő házaspár életmódjának megismeréséhez. „Szilágyi Rozalia Kis Orbán Jánosné Asszony vallja: Mi Néhai Korba Jánosné asszonynak 160 Ftal maradtunk adósok, a’ mint a’ rólla adott Contractusunk mutattya, Inters is van hátra, nem tudom hány esztendőről. Többel ennél nem tartozunk. Objiciáltattván, hogy egy 500 ftos Contractuális adósság is volt, hol van az arról szóló Írás? vallja: Nem adott soha egy Summába 500 ftot, voltunk ugyan néki több apró Summákkal adósok, hol 50, hol 100 forinttal, de csak kevés ideig s’ mindég meg adván, a’ Contractust ki adta.” „ Kis Orbán János Uram, meg kérdeztetvén, vallja: Hogy a’ Feleségem a’ múlt esztendőkből Életet árult, hol több hol kevesebb költsön pénz kért az Öreg Korbánétól, de azon módon mind meg adta, hanem ez előtt mintegy 6. Esztendővel kéretem volt tőle. már nem jut jól eszembe, 150 vagy 160 forintot, és erről adtam Contraktust is, ezzel még most is tartozom, és ha Interes van benne kötelezve, az Interessével is. Azt tagadom, hogy valaha 500 Ftos contractualis adósságával tartoztam volna, annyival inkább, hogy azt kivétem volna alattomban valakivel „ A továbbiakban a vallomását így folytatja: „Tagadom azt is, hogy abba valami igaz volna, hogy a’ Contractussait által hozván hozzám Korbáné, abból vagy én, vagy a feleségem 200ftos Contractusunkat félre tettük volna. Annyi igaz, hogy által hozott volt hozzám három Contractust, u’ m. Szoboszlai Péterét, Kováts Jánosét, és Bószörményi Györgyét, azt mondván, hogy vegyem meg rajtok, s’ által adja nekem: próbáltam is meg venni, de nem adták: én osztán mi lett bellőle? nem tudom. Ennél egyéb képpen semmi dólगत nem közlőtte én vélem az öreg Korbáné Asszonyom.” Tikos István szenátor a város tanácsát a vallomástételek leírásán túl végül arról tájékoztatta, hogy az elhalt Korbáné adóslevelei között megtalálta a Kis Orbán János és Felesége nevére 1814. február 10-én kiállított 800 bankó forintról szóló,

Kis Orbán János házának dobra kerüléséig nyomon követhetjük egy módosabb debreceni polgár tönkremenetelét. A fölvelt hitelek részleteit fizetni nem tudta, így 1819-re már csak az lehetett a kérdés, hogy melyik hitelezője indítja el a perek sorát ellene. 1819. november 15-én Gróf Bottyány Karolina Lónyai Józsefné idézte elsőként a város törvényszéke elé.²⁰⁸ A következő évben a Kis Orbán örökösök nevében Baranyi Gábor indított pert Kis Orbán János ellen.²⁰⁹

A Gróf Bottyány Kornélia által indított perben 1823. május 12-én született döntés, mely kimondta a felperes követelésének jogosságát. Ítélet született a tartozás behajtására, mely az addig kifizetett 360 váltó forint „interest” leszámítva 2640 váltó forintot tett ki. Az ítélet ellen azonban „Apelláta extra Dominum”²¹⁰ élni engedett.

A következő évben 1824. február 26-án történt először kísérlet az adósság behajtására. A végrehajtás irányításával a város tanácsa Fodor Sámuel „Exeguens senátort” bízta meg, akinek jelentéseiből ismerjük a perben hozott ítélet végrehajtásának történetét. Az 1824. március 6-án dátumozott jelentésében előadja az első végrehajtási kísérlet megghiúsulásának okát: „El jővén a Terminált Nap. Adjunctus Eskütt Csapó István és actoriens Prokátor Úr Vas Beniamin Urakkal délután 2 órakor az Alperes Házához el mentünk, oda rendelvén több rendbeli Mester Embereket a ház meg betsúllására.” Nem várt fordulatként azonban „Gróf Battyány Kornélia ügyvédjén kívül megjelent Prokátor Kis Orbán László Úr is a ki jelentette, hogy az édes Attya és több testvérei nevekben jelent meg mint azoknak jussai fenntartója”.²¹¹ Mivel az adós az ház árverezésének elhalasztásáért esedezett, kérte „ hogy tekintetbe vévén számos Gyermekeit mentődjön meg ezen gyalázattól”, ígéretet tett a tartozás megfizetésére. Kis Orbán János kiegyezett hitelezőjével, aki a következő év,

adóslevelet, aminek létezését maguk is beismerték. A 800 bankó forint váltó cédulában 160 forint adósságot jelentett.

²⁰⁷ HBmL IV. A. 1011./k. 108./1824.

²⁰⁸ HBmL IV. A. 1011./k. 438./1825.

²⁰⁹ HBmL IV. A. 1011./k. 438./1825.

²¹⁰ Apelláta extra Dominium: helyt ad a fellebbezésnek

²¹¹ HBmL IV. A. 1011./k. 108./1824. A források szerint, Kis Orbán László „prókátorként” csupán ez esetben jelenik meg.

azaz 1825. március első napját jelölte meg a per útján megítélt tartozás rendezésére. A ház dobra kerülésének veszélye azonban továbbra is fennállt, mivel a tartozás rendezésére az adós számára kevés esély mutatkozott. A határidő elteltével Kis Orbán János kétségbeesett kérelemmel fordult a város tanácsához, melyben háza árverezésének elhalasztását kérte, arra hivatkozva, hogy az ellene folytatott örökösödési perben bármelyik nap döntés várható, amely számára kedvező fordulatot hozhat.

Közvetlenül az árverést megelőzően, 1825. november 8-án újabb esedező levéllel fordult, ekkor már Fodor Sámuel szenátorhoz.²¹² Levelében kifejti, hogy a perben hozott ítélet szerint csupán Bottyány Karolina részre köteles a tartozását rendezni, arra nézve kellő „fundussal” rendelkezik, kérelmezi a végrehajtás elhalasztását.

Kis Orbán János kérelme nem volt teljesíthető, a város tanácsa előtt nyilvánvalóvá vált, hogy Kis Orbán János adósságai nem hajthatók be másként, csak házának eladatásával. A tanács megszerezte a Kis Orbán örökösök hozzájárulását az árverés végrehajtásához. Az örökösök hozzájárulásuk mellett biztosítani akarták magukat osztályos örökségük sérthetlensége felől is: „...annál fogva abba nem ellenkezünk, hogy a reánk nézve ősi Ház dobon a többet ígérőnek adódjon el, de úgy, hogy az ára sequestrumba²¹³ maradjon, addig míg a mi osztályos perünk elvégeződik, akkor a mi részünk kiadódván, a mi néki jut, az menjen a Creditor Grófné Ó Nagysága részére.”²¹⁴

²¹² HBmL IV. A. 1011./k. 438./1825. „Minekelőtte ezen mostani Executio el kezdődne e’következendő törvényes Eszrevételeimet terjesztem protestatio formájában a’Tekintetes Úr eleibe, melyet is a’Relatiohoz ragasztani alázatosan instalok. Ezen mostani Executionak nem lehet egyéb Tárgya a’ Méltóságos Gróf Bottyányi Carolina Asszonyságot illető tartozásomnál:mert ámbár vagynak több tartozásaim is, de minthogy azokra nézve, sem citálva, sen Convincalva nem vagyok, ezen Executio a’ Sententia értelmében túl nem terjesztődik. A’ mi tehát a’Tisztelt Grófnénak való tartozásomat illeti, arra nézve Fundusúl ki nevezem és által adom a’ Tekintetes Nemes Tanátsnak azon Kegyes Resolutioját, mely szerént én nékem az Orphanotrophialis Cassából 600. Konvenció Forintot resolválni méltóztatott. E’mellé Executio Fundusául ki nevezem a’ Kerti Szőlőmet, és a’ Hegyen termett Boraimat is, melyekből a’Tisztelt Grófnénak való tartozásom bőven ki telik. Ennél fogva a’ Házamnak szükségtelen Kótyavetyélését most is közönségesen és nyilván ellenzem, és declaralom, hogy akárki meg veszi is a’ Házamat, azt mint Törvényes Zalogot Esztendő alatt vissza váltom, és az azeránt való Jussomat ezennel cum pro.testatione fenn tartom.”

²¹³ sequestrum: közbenjáró, kinél perek alatt lévő vagyont megőrzés miatt letették

²¹⁴ HBmL IV. A. 1011./k. 438./1825.

Kis Orbán János házának árverés útján történt eladásával a város tanácsa a már említett Fodor Sámuel szenátort bízta meg. Fodor Sámuel 1825. november 17-én kelt jelentésében az árverés megtörténtéről számol be. Öten pályáztak a házra, melynek kikiáltási árát 8944 váltó forintban állapították meg. "E szerint öt collicitorok között setét estvéig fojt a licitáció, a/vonás alatt lévő jegyzés szerint 101 rendbeli ígérésekkel estvefelé hárman a collicitorok 9003 vft tul nem ígértek, tsak kettőjük, ugy mint Prokator Nánási Gábor, és Erdőmester Szabo Janos Urak licitáltak, ...be setétedvén az idő mivel láttam, hogy mind a kettőjüknek igazán vevő szándékjuk van, Prokator Nánási Gábor Ur 9072 vft ígérésén félbe szakasztottam a Licitatiot, és folytatását más nap 9-dik Novemberbe dél után 2 órára rendeltem."²¹⁵ Másnap Szabó János 9172 váltó forintokban kimondta az utolsó árat, a ház fölötti alkudozást ezzel berekesztették.

Már az árverés előtt jóval megelőzően, s azzal egy időben zajlott az egyezkedés Nánási Gábor és Kis Orbán János között házuk cseréjét illetően. Kis Orbán János 6000 váltó forintot kért a ház értéke után fizetni, ez 1000 forinttal volt több, mint amennyit Nánási Gábor ígért érte. A szorult helyzetben lévő Kis Orbán János kénytelen volt engedni, miután Szabó János lemondott vásárlási jogáról, az egyezés létrejött a két fél között, Nánási Gábor feltételei szerint. Ebben a pillanatban még úgy látszott, az eladósodott Kis Orbán János helyzetét némiképp megszilárdíthatja. Még ugyanebben a hónapban kérte az elcserélt házának „introductioját,” amely minden ellentmondás nélkül meg is történt.²¹⁶ A ház árverése útján behajtott 5000 váltó forint a város tanácsa kezébe került, de a hitelezők és örökösök nyugtalanságára az nem siette el az ügy mindenki számára megnyugtató elrendezését.

A Kis Orbán leszármazottak minél előbb szerették volna kézbe venni a peren nyert osztályos örökségüket. Nyugtalanította őket a törvényszék 1826. március 9-én hozott ítélete, mely szerint követeléseik teljesítésére elegendő biztosítékot jelent az alperes Hatvan utcán lévő háza. A döntést jogtalannak

²¹⁵ HBmL IV. A. 1011./k. 438./1825.

²¹⁶ HBmL IV. A. 1011./k. 438./1825.

tartották. A város tanácsához címzett tiltakozó levelükben kijelentették, hogy osztályos örökrészük megszerzése érdekében indított perükben már 1825. november 30-án bírói ítélet született, melynek végrehajtása érdekében nem történt semmi.²¹⁷ A panaszosok megnyugtatósára a város tanácsa elrendelte a per útján már megítélt örökség „investioját”²¹⁸ Kis Orbán János elcserélt Hatvan utcai házára, valamint dönt a Piac utcai ház cseréjén felszabadult 5000 váltó forint hitelezők között való szétosztásáról. 1826. március 14-én Kis Orbán János jelenlétében a következő adósságai kerültek kifizetésre:

Kis Orbán János tartozásai	Vft	Xr
1823/24-ből való adóbeli tartozása	89	39
1824/25-ből való adóbeli tartozása	61	31
A Földi pénztárba való tartozás, föld- és kaszálóbér	600	
A város részére néhai Korba Jánosné asszony halálával maradt adósság	173	06
Gróf Bottyány Karolina Lónyai Józsefné részére adósság, kamattal, ügyvédi költséggel	2600	36
Árvatartó pénztár, Árva Szőke Ferenc részére adósság, kamattal, ügyvédi költséggel	1079	15
Vátzi Nagy Erzsébet, Bélyei Péter özvegyének adóssága kamattal, ügyvédi költséggel	128	39
Az Árvatartó pénztár részére szóló 1000 vonás forint tartozása a Hatvan utcai házra áttáblázva, így csak az addig elmaradt kamat, költséggel	283	36

²¹⁷ HBmL IV. A. 1011./k. 92./1826. „Nagy meg illetődéssel vettük a’ T. Törvény Széknek Kiss Orbán János Atyánk Fija ellen folyó Perünkbe tegnap költ és kihirdedetett sententiáját, annyival inkább mivel a’ mi meg nyert Ősi Successiónknak securitássára mely pedig az Ősi Házba volt és a’ mellynek minket illető része a’ Házat másnak adván, nevezett Atyánkfia, más ház is neveződött ki, mellyről mi eddig semmit sem tudánk. Mivel pedig a’ mi Successiónk kész pénzbe meg van T.Exequens Senator Úrnál, és így azt sem hevertetni, sem másnak a’ mi sérelmünk nélkül adni nem is lehetne, annyival inkább mivel a’ Ház kótyavetyéje is tsak a’ mi megegyezésünk által esett meg, ennél fogva alázatos a’ Tettes Ns’ Tanács előtt, hogy azon éppen minket illető, és a’ mi Ősi Házunk árából meg lévő jussunkat addig is, míg felsőbb helyen ügyünk ellátatna Cautiora nekünk Exequens Senator Úr által kiadatni méltóztasson...”

²¹⁸ investitio: szó szerint beborít, beföd, esetünkben ráterhelést jelent

A második generáció örökösödési pere

Kis Orbán János tartozásainak kifizetése után a város tanácsa hozzáfogott a Kis Orbán örökösödési per ítéletének megnyugtató elrendezéséhez. A Magyar Királyi Udvari Kancellária jóváhagyta Debrecen város törvényszékének 1826. augusztus 1-jén hozott ítéletét, s egyben kizárta minden további fellebbezés lehetőségét. Az ítélet az alperest mind a ház, mind a szőlő birtokában meghagyta, melyet a következőképpen indokolt: „az adás, vevés Édes Anya és fiu, és így Törvényes Véreik között a közkeresetből szerzett Jók eránt köttettek,- s’ annál fogva mint hogy nehaj Károli Anna Orbán Jánosné Asszony a Köz Kerestetnek fele részéről szabad rendelést tehetett,- de a több atyafiaknak is a Törvényben említett vér ellen semmi praejudiciumok²¹⁹ nints,- annyival inkább hogy a Törvény is a Ház birtokát a kisebb fiunak ítéli, a Hármias Törvény Könyv 1-ő részének 40-dik cikkelye értelméhez képpes is meg állapítatván, az aeditionalis²²⁰ Háznak és Szőlőnek birtokában az Alperesek meghagyódnak...”²²¹

Az ítélet azonban nem adott helyt Károlyi Anna azon „kijelentésének”, hogy fia a ház hátralévő árát csak bankó cédulában tartozzon megfizetni, mivel a közkeresetnek csak fele részéről rendelkezhetett, amelyet már életében kezéhez vett. Az ítélet kimondta, hogy a ház árának a devalváció után fizetetlen része, mind az azt követően kifizetett 1000 bankó forint a hivatalban lévő átváltási „scala” szerint kerüljön elszámolásra.

Kis Orbán János 1811-ig, a pénzleértékelés közbejöveteleig, a ház árából 8000 bankó forintot fizetett ki, így abban 4000 bankó forinttal maradt adós, ez 1826-ban 1970 váltó forint 26 2/5 krajcárnak felelt meg. Később, 1816-ban 200 váltó forintot fizetett ki tartozásába. A per kezdete előtt a Boldogfalvai kertben lévő szőlő árából 100 váltó forintot fizetett ki, így azon maradt további 300 forint tartozása. Adós maradt még a szőlőskertben termelt bor árával, melyet 68

²¹⁹ praejudicium: előleleges ítélet

²²⁰ aeditionalis, aedificatio: épület, építmény

²²¹ HBmL IV. A. 1011./k. 438./1825.

váltó forintra értékelték fel, továbbá volt 200 váltó forint készpénzbeli tartozása, melyet maga is elismert.

Több mint egy évig tartott a perben hozott ítélet végrehajtása, illetve annak előkészítése. Az örökösöknek járó osztályos rész kiszámításához, Kis Orbán János tartozásán túl, nagy körültekintéssel kellett minden addigi kifizetést megvizsgálni amely az örökségnek tekintett vagyonból származott. Több estben előfordult, hogy az örökségképpen felvett összegről vagy más vagyontárgyakról nem készült írás, vagy ha igen, azok a dátumozása igen gyakran hiányzott.²²² Mindent egybevéve az „osztályra” való megítélt „summa” 7958 váltó forint 28 krajcárt tett ki. Ezt az összeget hat részre osztva, az egy örökösre eső osztályrész 1326 váltó forint 28 krajcár volt. A számítások során azonban kiderült, Czereiné Orbán Zsuzsanna a saját részénél többet vett fel 286 váltó forint 14 krajcárral. Mivel azóta Váradra költözött, és semmi „fundusa” nem volt, ez az összeg öt részre elosztva minden örökrészből levonásra került, így a tényleges osztályrész 1269 váltó forint 13 krajcár lett. Kis Orbán János 1880 váltó forint 53 $\frac{2}{5}$ krajcárt, István 21 váltó forint 36 $\frac{3}{5}$ krajcárt tartozott visszafizetni. Ebből az összegből történt a hátramaradt örökrészek kifizetése.²²³

A város tanácsa már 1826 szeptemberében utasítást adott Kis Orbán János megmaradt javainak felértékelésére és eladatására. Elsőként a Boldogfalvai kertben négy kapu szőlője került dobra. Mivel arra többszöri árverés után sem akadt vevő, engedélyt kapott annak szabadkézen történő eladására. A következő év tavaszán Simonffy Gábor – alku szerint – 700 váltó forintért

²²² HBmL IV. A. 1011./k. 438./1825. Konyári Ferencné Orbán Sára a hegyi szőlő árából maradt adós. A 2000 vonás forinton átvett szőlő árából 1000 forintot fizetett meg, s így a közös „tömeghez” 438 váltó forint 8 $\frac{3}{10}$ krajcár került. Czerei Istváné Orbán Zsuzsanna a testvérek közül még a pert megelőzően több alkalommal vett föl pénzt az örökségből. Dátum nélkül 200 bankó forint, amely átváltva 173 váltó forint 54 $\frac{3}{5}$ krajcár, majd 30 váltó forint került a kezébe. Bizonylat szerint kifizetődött még a részére 1800 bankó forint, amely átszámítva 927 váltó forint 50 krajcárt tett ki. Néhai Betsei Gedeonné Baranyai Mária még a devalváció közbe jövele előtt örökségéből szintén felvett 1000 bankóforintot, mely 403 váltó forint 13 $\frac{2}{5}$ krajcárnak számított. Unokája, Baranyai Gábor 100 váltó forintot vett fel Kis Orbán Jánostól 1816-ban. Cseppán Mihályné Orbán Erzsébet bizonytalan dátummal felvett 600 bankó forintot, emiatt 120 váltó forint értékben vették számításba. Orbán István még a devalváció előtt felvett 2000 bankó forintot, ez 904 váltó forint 38 $\frac{2}{5}$ krajcárt tett ki. Az így összeállt 5736 váltó forint 11 $\frac{1}{10}$ krajcár képezte a szétosztásra kerülő örökség alapját. Ehhez hozzászámították még az örökösök között már szétosztott ingóságok értékét, valamint a per lezárásig felvett kifizetéseknek az édesanyjuk halálától számított kamatját.

²²³ HBmL IV. A. 1011./k. 104./1827.

vásárolta meg a szőlőt, melynek az ára azonmód Kis Orbán Erzsébet unokájának, Szilárdi Gábornak került kifizetésre. A Cserén lévő, megváltott négyboglyás kaszálót ugyancsak Szilárdi Gábor 120 váltó forintért vette által, melyet átadott zálogképpen Baranyi Gábornak, Kis Orbán Mária unokájának, azzal a kikötéssel, ha majd módja lesz, visszaváltja, addig vegye ő hasznát.²²⁴

Kis Orbán Jánosnak az eladott szőlő és kaszálóbér árán felüli tartozását készpénzben kellett kifizetnie, s ehhez az Árvatartó pénztártól újabb kölcsönt volt kénytelen felvenni.

A per befejeződött, az örökösök által aláírt elismervények igazolják az őket illető osztályrész felvételét.²²⁵ Kis Orbán János 1828-ban már a Hatvan utca 88. szám alatt lévő ház tulajdonosa, mint „kapadozó” adózik. A Hatvan utcai telek nagysága 280 négyszögöl volt, mellyel 35 kapa föld járt együtt.²²⁶

Az örökösödési per szomorú lezárásaként, unokaöccse, Kis Orbán (II.) István, mint az Árvatartó pénztár gondnoka, 1833-ban följelentette a város polgári pereket ítéelő törvényszékénél. Feljelentésében előadta, hogy már 1825-ben ítélet született Kis Orbán János 1819-ben, majd 1821-ben az Árvatartó pénztártól felvett, összesen 1000 váltó forintra menő tartozásának megfizettetésére. Az ítélet végrehajtása érdekében azonban az idáig nem történt semmi. A felperes keresete alapján a Törvényszék az 1825-ben hozott ítéletet megújította, egyben elrendelte annak végrehajtását, mellyel Komlóssy Dániel szenátort bízta meg. A végrehajtással megbízott szenátor felértékelte az adós házát, amely a hozzátartozó telekkel együtt, becsült áron 5000 váltó forint volt. Az adóságot azonban nem tudták ráterhelni a felértékelte házra, mivel azon egy másik tartozás miatt a Református Kollégium részére foglalás volt. Nem volt mit tenni, a behajtást nem lehetett végrehajtani, így 1835. március 12. napját szabták meg a tartozás rendezésének újabb határidejeként, azzal a feltétellel, hogy annak elmaradása esetén az adós házát minden haladék nélkül elárvereztetik. A fizetési határidő elteltével Simonffy Gábor, az Árvapénztár

²²⁴ HBmL IV. A. 1011./k. 104./1827.

²²⁵ HBmL IV. A. 1011./k. 104./1827.

²²⁶ HBmL IV. A. 1013/c.

gondnoka, kéri a pénztár részére szóló tartozás behajtását.²²⁷ Kis Orbán János háza újbóli árverezését már nem élte meg, 1834-ben meghalt. A per már özvegye, Szilágyi Rozália ellen folytatódott tovább. Az Árvatartó pénztáron kívül, követelte pénzét a Református Kollégiumi tőke pénztára, valamint Tűzi pénztár is Özvegy Kis Orbáné összesen 3000 váltó forint tőkével és az ezen felüli kamattal volt adós az említett pénztáraknak.²²⁸ Mivel jogerős ítélet volt mind a három pénztári tartozás behajtására a ház árverésen történő eladatása elkerülhetetlen volt.²²⁹

Az özvegy 1835. július 13-án, azzal a kéréssel fordult a város tanácsához, hogy értő mesteremberekkel becsültesse fel házát, mert szerinte az, a megszabott 5000 váltó forintnál sokkal több ér. Kérelmezte továbbá, hogy csak az újra becsült érték egyharmad részének levonása után „tegye ki ismét kótyavetyére.”²³⁰ A város tanácsa helyt adott az özvegy kérésének. Megbízta Komlóssy Dániel utcabeli szenátort, gondoskodjon az ingatlan felértékeléséről.

²²⁷ HBmL IV. A. 1011./k. 389/1835.

²²⁸ HBmL IV. A. 1011./k. 164/1834.

²²⁹ HBmL IV. A. 1011./k. 474/1835.

²³⁰ HBmL IV. A. 1011./k. 474./1835.

A mesteremberek által végzett munkáról készült feljegyzés igen jelentős forrásértékkel bír, mivel nagyon kevés részletes leírás készült a korabeli ingatlanokról.²³¹

1835. július 23-án elkészült a jelentés az ingatlan felértékeléséről, az összesítés szerint:

Az asztalos, lakatos és üvegesmunka	267 Vft
A kőműves munka	3784 Vft
Az ács munka	840 Vft

²³¹ HBmL IV. A. 1011./k. 398./1835.

„A’ Tekintetes Nemes Tanács rendelkezéséből, Néhai Orbán János Ökelmének Hatvan uttzai házánaál a’ Kőmivesi munkát hit szerént felmervén s’ megbetsülvén, találtam e’ képen:

1.Fundamentom 29. kubik öl, 42 forintjával számítva	218 Vft
2.Földszint feletti, kulcsos vasakkal készült fal, 5. kubik öl 48 fjával	1680Vft
3.Kémény kettő, 2 kubik öl, 48 fjával	196Vft
4.Szoba, és Tornázt bolthajtás 6. kubik öl, 60 fjával	360Vft
5.Pintze bolthajtás 3. kubik öl 50 fjával	150Vft
6.Istáló 8. kubik öl 35 fjával	280Vft

Bekő Albert Kőmives Mester”

Meg vizsgálván az Özvegy Orbán Jánosné Asszonyom házánaál a’ fedelét,

- 2.szor a’ keresztül való épületjét úgy mint Oszlopajit padlását gerendáját és a’ szarufáját
 - 3.szor a’ kis kertbenn lévő berenáját,
 - 4 .szer a kút ágossát
 - 5.ször az Ablak alatt való kis kertjét
- a’ mostani állapotjához képpest 520 Rf forintra betsülöm

Deb. 26 Július ’835Deák György Áts mester mk

Hatvan Uttzába Orbán Jánosné Asszony házánaál található Asztalos munkák betsűje.

Az Uttzára lévő Óldal szoba padimentoma teszen	vf.9.
Az Uttzára egy külső, és belső ablak tok:	
és ’salugatter rámaával, lakatos, és üveges munkával	vf.14.
Ugyan csak az óldal házonn, egy külső, és belső	
két fele nyíló ablak, üveges, éslakatos munkával	vf.6.
Két ajtó, mély fal borításal, lakatos munkával együtt	vf.28
Egy falba való almarium	vf.4.
Az uttzára lévő nagy szoba padimentoma	vf.14.
Két belső, és külső ablak, téli:és ’salugatter,	vf.28.
rámaákkal, üveges, és lakatos munkával	
Egy ajtó keskeny fal borításal, Zárral együtt	vf.10.
Egy konyha ajtó, és füst fogó	vf.8.
A’ fojosón lévő szoba ajtó, Zárral együtt	vf.8.
Négy ablak rajta	vf.8.
Egy falba való almarium	vf.8.
Szoba padimentoma	vf.10.
Egy kamara ajtó Zárral együtt	vf.4.
Egy pitvar ajtó, és a’ fojosónn egy leeresztő asztal	
a’ culina ajtóval együtt	vf.7.
A’ hátsó szobánn három belső ablak 4.fele nyíló	vf.36
Szoba padimentoma	vf.25
Egy széles fal borítású kereszt ajtó, réz zárral	vf.30
A’ szomszédra egy kis ablak	vf. 2
Az épület végibe egy kamara ajtó, zárral együtt	vf. 8

Együtt téssen: vf. 267

A ház értéke a mesterek becsűje szerint összesen 4571 váltó forint volt. Ehhez számolták még a 280 négyszögöl telek árát, amely mint 4. osztályba tartozó, a ház utáni telek értékét négyszögölenként három váltó forintjával számolva 840 váltó forintra becsülték. A Hatvan utcán lévő ház értéke telekkel együtt 5411 váltó forintot tett ki.

Miután a ház többszöri kidobolás után sem kelt el, a tanács engedélyt adott az özvegynek, hogy azt szabad kézen próbálja eladni. Így lett a telken 1836-ban új gazda Kalmár Tót István személyében, aki 4800 váltó forintért vásárolta meg a házat. Az adósok kifizetődtek, Kis Orbán János családja második alkalommal veszítette el házát.

Az osztályos örökösödési perek a korszakban igen gyakoriak voltak, s mint ahogyan láttuk, azok éveken keresztül is elhúzódhattak. Rendkívül erősen élt az egyenlő osztály elve, amely a szerzett vagyonból minden örökös részére azonos értékű vagyonrész öröklését jelentette. Ha az örökösödések többségénél nem is került perre sor, az osztálytételek elkészítése, kiszámítása rendkívül gondos és körültekintő számítást követelt meg a város tanácsa által megbízott szenátoroktól. Az egyenlő elosztás elve egyben a családok vagyonának szétdarabolását jelentette. Fölbecsülni, hogy az osztályrészként megszerzett „vagyon” mennyiben változtatta meg az örökösök helyzetét, nagyon nehéz. Mindenesetre az egyenlő elosztás elve, mely szerint, senki se gazdagodjék a másik rovására, senki se károsodjék a másik hasznára mélyen benne élt a közgondolkodásban.

A Kis Orbánok örökösödési pere pénztörténeti szempontból is igen értékes forrás számunkra. A már sokat emlegetett devalváció, az 1811-ben, majd 1816-ban végrehatott pénzleértékelés gazdasági okairól és hatásáról igen sokat tudunk. Arról azonban, hogyan jelent meg ez a polgárok hétköznapijaiban, csak elszórt forrásaink vannak.

Különösen emiatt értékes az a levél, amelyet Kis Orbán János háza dobra kerülése előtt, 1824-ben az ügyében eljáró szenátorhoz írt.²³²

Az előzőekből tudjuk, hogy Kis Orbán János eladósodásának valódi oka nem a pénzleértékelési rendelet volt. Az ő helyzetében egy kedvezőbb átváltási skála alig hozott volna gyökeres fordulatot. Valószínű, hogy a levél megfogalmazásával újabb haladékokat próbált szerezni háza megtartására érdekében. Mint láttuk az ítélet igen fontos része volt Kis Orbán János adósságainak az átváltási skála szerinti kifizetéséről szóló kötelezés. A hivatalos elszámolásokban a különböző pénznemeket a váltó forint értékéhez viszonyították. Eszerint 1 váltó forint=0,85 vonás forint=1 rajnai forint=2,5 bankó forintnak felelt meg 1825-ben.

Kis Orbán István szegény öreg anyja és testvérei jogainak védelmezőjeként lépett fel. Mindenesetre elgondolkodtató, míg Kis Orbán István a város egyik leggazdagabb kereskedője, anyja a piacon árult nap mint nap. Igaz többször följánlotta anyjának, a ház részére történő eladása esetén „nyugodalmasan” élhet nála, valójában a vérbeli kereskedő számára a haszon, az örökrész elvesztése volt a lényeges.

²³² HBmL IV. A. 1011./k. 88./1825." Böltsen tudja azt a Tekintetes Úr, hogy az 1799 k Esztendőttől fogva a' Bancó cedula /mely már mostani időben Váltó Cedula nevezet alatt jár/ Pénz gyanánt van az Országban, melly Bancó Czedulák száma idővel úgy meg sokasodott, hogy mindenféle jószágoknak az árra annyira meg nevedett, hogy Felséges Urunk előtt is szembe tűnván a Bancó Czedulák Betsit Czöd részre vivén le, a fel vett adosságok fizetéséről Kegyelmesen rendeltetett az á végre készítettett, 's úgy nevezett Scala szerint; Mostanában pedig szomorúan tapasztallyuk, hogy az ez előtt nyolcz 's tiz esztendőekkel az Országban forgott pénznek a 'száma, annál fogva a ' Jószág árra úgy meg fogyott hogy felényi is alig van mit a' mostan mondott időben; én is ezt fájdalmason tapasztalván alázatosan kívántam a' Tekintetes Úrnak jelenteni, hogy minek előtte fizetnék a' mint a' köz hirből hallatik hogy ezen Pénz dolgának orvoslását az Ország Rendei a' most fojó Ország Gyűlésen munkába vették vagy szándékoznak venni, hogy ha az ezelőtt Számos Esztendőekkel fel vett Summák fizetésének módjáról valamely Kegyelmes Rendelése jönne Felséges Királyunknak, vagy ha most is készülne Scala mely szerint kellene fizetni, azon fizetésre Reservalok s' számot tartok, és ha úgy történne a' dolog hogy kevesedne az által a' fizetés Summája azon Superflue fizetett Summának vissza kívánására ijussomat tartom."

Kis Orbán László adóssági perei

A nagytekintélyű Kis Orbán István 1827-ben bekövetkezett halála után a kereskedését fia, János, anyjával közösen vitte tovább. 1832-től István fia átvette a textilkereskedést. Ettől az időponttól két külön céggént működtették a textil- és bőrkereskedelmet. A Vajdán lévő szőlő, valamint a Szepesen birtokolt tanya ügyeinek intézését László fia vette át. Kezdetben úgy tűnt, hogy özvegy Kis Orbánné Némethi Júlia fiaival közösen együtt tudja tartani a család vagyonát, sőt újabb vállalkozásokkal tovább gyarapítja azt.

Az ügyvédnek tanult László a családi birtok igazgatása mellett, 1829-ben hasznbérbe kivette a várostól a nemrég épített nagyerdei fürdőt.²³³ A néhány évvel korábban elkészült épület hihetetlen leromlott állapotban volt, mikor Kis Orbán László átvette azt a várostól. 1828 tavaszától kétségbeesett kérelmeivel ostromolta a város tanácsát, hogy az gondoskodjon a leromlott épület helyreállításáról. „A földésre nézve panasszal van minden fürödni akarónak a szája. Az Uraságok s' Asszonyságok a leg nagyobbak is kimennek és nem kapnak fürdőt- mindenek engem okolnak...”²³⁴ Panaszba tette, hogy a meglévő tizenhatsz fürdőszobából tizenkettő nem használható, míg a város meg nem javíttatja azokat. A hat másik fürdőszobában is csak akkor lehet fürödni, ha a víz elegendő, az viszont délután négy-öt órára kifogy, mivel a fürdő csak egy kútból nyeri vizét. Szóvá tette még, hogy neki, mint „árendátornak”, igen tetemes kára származik amiatt, hogy a város ígérete ellenére nem építette meg a kocsi-állást, amely a távolról szekérrel érkezőknek védelmet nyújthatna nyári hőségben, esőben és fagyban. A továbbiakban nehezményezte még, hogy mivel a pincét szellőztető nélkül építették meg, abban csak kevés bort lehet tartani, mivel néhány nap alatt elromlik: „e szerént kéntelen a publicum, mint tegnap is, zavaros bort inni.”²³⁵

A város elrendelte mesteremberek kiküldését a Kis Orbán László által tett kifogások megvizsgálására. A hiányosságok között a legsúlyosabbnak a

²³³ HBmL IV. A. 1011./k. 606./1829.

²³⁴ HBmL IV. A. 1011./k. 606./1829.

²³⁵ HBmL IV. A. 1011./k. 606./1829.

„feredőház” működését akadályozó vízhiányt tartották, így ennek megszüntetését tekintették a legfontosabb feladatnak. A város ígéretet tett a bérlő által felvetett hibák kijavítására, valamint a már tervbe vett kocsai-állás és a „Billiárd Ház” felépítésére.

A valóság azonban az volt, hogy magának a fürdőháznak a felépítése is a vártnál sokkal nagyobb anyagi terhet jelentett Debrecen számára, mint ahogyan azt a terv megszületésekor gondolták a város elöljárói. Az építkezés során felmerült számtalan, a víz vezetésével kapcsolatos hiba már előre sejtette, hogy igen nagy költségekkel jár majd az épület folyamatos gondozása, karbantartása. Azzal, hogy még az építkezés befejezése előtt, 1824-ben kiadták azt haszonbérbe, a fő gond nem oldódott meg. A mindenkori bérlő jogosan követelte a szinte már a működést is lehetetlenné tevő építési hibák kijavíttatását.

A város közgyűlése 1830. január 2-án tárgyalta Kis Orbán László előző év november 22-én benyújtott „Hivatalos tudósítását,” melyben újból az épület hibáinak kijavítását kérte. Döntés született az elrohadt, fenyőfából készült kádak és padozat kicseréléséről, annak meghagyásával, hogy azok tölgyfából készíttessenek, mint ahogyan az eredeti tervben is szerepelt. Egyben utasítást adtak annak kivizsgálására is, hogy kinek az engedélyével építették azokat a sokkal gyengébb tartású fenyőből. Döntöttek a víztározó rézüstök felújításáról, valamint az épület beázásának megszüntetése érdekében az ereszcatornák szélesebbre történő kicseréléséről.²³⁶

Kis Orbán László ellen 1834. március 17-én feljelentés tett Debrecen város tiszti ügyvédje, annak 1292 pengő forintra menő bérleti díj tartozása miatt. Fiók Sándor az alperes ügyvédeként a tartozás okát azzal magyarázta, mivel a fürdőnek télen nincs bevétele, a bérleti díjat nyáron szokás fizetni. A bíróság ítélete világosan szólt: a mindenkori bérleti díjat a szerződésben foglaltak szerint előre kell kifizetni.²³⁷ Az ítéletet azonban nem követte végrehajtás, a következő évben már 2264 pengő forint bérleti díjjal volt adós a város

²³⁶ HBmL IV. A. 1011./k.1830.

²³⁷ HLBm IV.A. 1011./k. 284. 1835.

pénztárának. Ez alkalommal Kenesey Mihály szenátor kísérletet tett a tartozás behajtására, Kis Orbán László azonban képtelen volt annak kifizetésére. A végrehajtást csak úgy volt mód elkerülni, hogy a tartozást Kis Orbánné Némethy Júlia vállalta magára. Az anya „contractust” írt alá, melyben ígéretet tett arra nézve, hogy az adósságot kamatokkal együtt egy éven belül kifizeti.²³⁸ Némethy Júlia a tartozás átvállalásával egyben elfogadta, hogy azt, annak kifizetéséig házára terheljék.

A következő évben Kis Orbán Lászlót Szalkai Izsák szólította bíróság elé, mint Szilágy Mihály per alatt lévő örökségének hitelezője. Az adósnak az 1832-ben aláírt 1105 váltó forint 10 krajcáról szóló kötelezvényért, kamattal, perköltséggel 1333 váltó forint 42 krajcárra emelkedett tartozást kellett kifizetni. A kölcsön utáni kamat összege három év, húsz hónap, húsz nap után 213 váltó forint 42 krajcár volt.²³⁹ Kis Orbán László a tartozás előteremtésére megpróbált időt nyerni, ezért ügyvédje útján az ügy fellebbvitelének kilátásba helyezésével próbálkozott. Az általa aláírt kötelezőlevélben foglaltak szerint azonban az örökösödési perben születendő ítélet idejéhez számított két héten belül tartozott a kölcsönt kamataival együtt kifizetni, melyre szóbeli per útján is kötelezhető volt. A Szilágyi örökösök ügyében 1834. szeptember 27-én született ítélet. Kis Orbán László a szóban forgó tartozását 1835. július 28-án kénytelen letenni Kenesey Mihály végrehajtó szenátor kezébe.²⁴⁰

László halála után, 1837-ben már Kis Orbán Istvánné Némethi Julianna asszonyt idézi magához a város ügyvédje a még mindig rendezetlen 2264 ezüst pengő forint haszonbérleti díj kifizetése ügyében. Az idős asszony joggal félt az adósság behajtásától, ezért méltányosságért folyamodott a törvényszékhez. Ügyvédje, Farkas Károly írásba foglalt kérelemét olvasta föl a tárgyaláson, melyben öreg korára, s elhalt férje városért tett szolgálataira való tekintettel kérte a végrehajtás elhalasztását.²⁴¹

²³⁸ HBmL IV. A. 1011./k. 92. 1839.

²³⁹ HLBm IV.A. 1011./k. 349.1835.

²⁴⁰ A örökösödési perek esetében gyakran a perben lévő felek kifejezett kérésére került ki hitelre a leendő örökség, mondván a pénz haszontalanul ne heverjen. A korabeli pénzkölcsönzésnek ez sajátos formája volt.

²⁴¹ HBmL IV. A. 1011. k. 92. 1839. "Én László Fijam helyett magamra vállalván a'Ns' Város Pénztárába való Árendális tartozását tsupánn Anyai indúlatból, és abból a' czélból, hogy a' Ns' Város Pénztára

Kísérlet a családi vagyon megmentésére

A Kis Orbán István fiai által fölhalmozott adósságok miatt Némethi Júlia, özvegy Kis Orbán Istváné fiai kezeseként joggal tarthatott attól, hogy a város a felgyűlt adósságok kifizettetése érdekében minden vagyonát, így a Cegléd utca 12. szám alatt lévő nagy értékű házát zár alá helyezi. Valószínű az ettől való félelem is siettette annak a szerződésnek létrejöttét, melyben Kis Orbán Istvánné 25 ezer váltó forintért eladta házát 1839. február 2-án János fiának.²⁴²

A szerződésben kikötött feltételei között első helyen szerepelt, hogy a házat megvásárló Kis Orbán (II.) János vegye át özvegy Kis Orbán Istvánné városnál lévő tartozásait, s azokat a kamatokkal együtt, a legsürgősebben fizesse meg. Kis Orbán (II.) János anyja kérésének megfelelően, elsőként a László testvére halála után maradt tartozást fizette be a város pénztárába. Az 1835-ből maradt 2264 konvenció forint haszonbérleti díjtartozás 1839-re már kamattal és ügyvédi költséggel 2751 konvenció forintot tett ki.²⁴³

Némethy Julianna a házának János fia számára történő eladásával a családi vagyon legértékesebb részét a végrehajtás elől megmentette. A fiai által

bátorságositódjon, és hogy általam hamarabb is bé fizetődjön azon Tartozás mint a' Fijam által, én a' ki ez által a' Tettem által a' Ns' Városnak nyilván való Javára igyekeztem, és azon Tartozásnak még az Interestét is meg ajánlottam, nem tekinthetődhetek úgy mint első adós, és méltánn reményelhetem a' T. Törvényszék pártfogását. Melyre való nézve tudva lévén, hogy eddig is igyekeztem azon tartozást leszállítani, de a' mostani Szűk idő miatt benne nem bődögélhettam, méltóztasson a' T.N. Tanács a' mostani idő viszontagságait, az én tett ajánlásomat, és azt tekintetbe venni, hogy általam, a' ki Senkinek adóssa nem vagyok, azon Tartozás bátorságositódott, el hűnyt Férjemnek Sok esztendőkönn által tett hiv szolgálátját tekintve, özvegyi napjaimnak csendes nyúgalmára való nézve, kérem alázatos ígéretem, és ajánlásom mellett ezen adósságbeli Tartozás mentül elébbi tisztába való hozatala eránt, ezen dólgot felfüggeszteni²⁴¹

²⁴² HBmL IV. A. 1011./k.403./1842. „Alább irt adom tudtára mindeneknek akiknek illik, ezen kötelező levelem rendiben, hogy én tekintetbe vévén kedves Kis Orbán János fijamnak, már nótelenységében tett több esztendei hasznos szolgáltyát, s anyai szivemre vévén azóltától fogva is mindenkor egész készséggel bébizonyított fijui tántoríthatatlan hűségét, 's szeretetét, az alól irt napon, helyen, és Esztendőben Czepléd utzában az 12 szám alatt lévő azon Házamat, mely gyógyszer áros Kaffka József Ur háza szomszédságába esék, Ház után való földjével együtt örök árnon, és meg másolhatatlanúl, 's egyedül János fiam eránti anyai szeretetemből eladtam 25.000 azaz Huszon Öt Ezer forintért vváltó czédulába a következő fel tételek alatt, ugymint - először - Á nemes Varosnál lévő Teher adósságaimat által veszi, 's a legsürgetőbben hozzá járuló intézéssével együtt ki fizetendi. másodsor - Az általam, 's néhai László fijam által, János fiamnál tett adósságaimat a ház árrába tudom. harmadsor - A ház árrából fenn maradandó, 's engemet illető summából interest fizetni nem köteleztetik. negyedsor - Halálomig a felső emeleten, az utzára két szobát, cseléd szobát, 's konyhát tartozik minden fizetés nélkül által engedni. Mely általam, 's fijaim meg egyezésekkel ekként történt változhatatlan akaratomrol adtam ezen tulajdon nevem alá írásával meg erősített kötelező levelemet. Debreczenben februárius 2-ik napján 1839-ik Esztendőben. Némethi Julianna Öz. Kis Orbán Istvánné + Bogdán Dániel mt irnok előtt Kis Orbán István mk Kis Orbán Lajos mk Kis Orbán Dienes m k”

²⁴³ HLBm IV.A. 1011./k. 92./1839.

felhalmozott kifizetetlen adóságok miatt csupán idő kérdése volt, hogy mikor kerül bírói zár alá a megmaradt vagyon többi része. A Kis Orbán örökösök folyamatos eladósodására fölfigyelve, a város vezetése már 1837-ben utasítást adott a család betáblázott adósságainak összeírásra. Döntő lépésre, a család vagyonának zár alá tételére csak jóval később, 1839-ben szánta rá magát.

A táblázat az 1841 december végi állapotot mutatja:

Adós	Kezesek	Hitelező	Adósság				Az adósság keletkezésének ideje	Az adósság bejegyzésének ideje
			Conv. Ft		Váltó ft			
			Rft	Xr	Vft	xr		
Özvegy Kis Orbán Istvánné Némethi Julianna	Simonffy Gábor Kis Orbán Lajos	Orphanonrophalis Pénztár	2800				1837.december 22.	1837. december 23.
Kis Orbán László	Özv. Kis Orbán Istvánné Némethi Julianna Polgár Szűts Kis János	Polgári Kórház Pénztár	740				1835.augusztus 8	1835. november 16.
Kis Orbán Lajos	Özv. Kis Orbán Istvánné Némethi Julianna Kis Orbán István	Árvapénztár	2000				1833.június 18	1834. november 6
Kis Orbán Lajos	Özv. Kis Orbán Istvánné Némethi Julianna Kis Orbán István	Árvapénztár	1600				1835. október 23	1835. november 4
Kis Orbán Lajos	Özv. Kis Orbán Istvánné Némethi Julianna Kis Orbán István	Református Kollégium Pénztára	1000				1836. július 3.	1836. július 4
Kis Orbán Lajos	Özv. Kis Orbán Istvánné Némethi Julianna Kis Orbán István	Árvapénztár	400				1837. március 4.	1837. december 18
Kis Orbán István	Özv. Simonffy Sámuelné Kis Orbán István Szenátor	Árvapénztár			5000		1824. november 24.	1825. november 21
Kis Orbán István	felesége, Simonffy Eszter						1833. június 7.	1833. június 13
Kis Orbán István	Kezesei nincsenek	Nagy Bálint	1256	24			1834. szeptember 24.	1834. november 24

Adós	Kezesek	Hitelező	Adósság				Az adósság keletkezésének ideje	Az adósság bejegyzésének ideje
			Conv. Ft		Váltó ft			
			Rft	Xr	Vft	xr		
Kis Orbán István	Egei Mihály Gertrud Vallis	Boltbér	64				1834. szeptember 11.	1835. március 12
Kis Orbán István	Özv. Kis Orbán Istvánné Némethi Julianna Kis Orbán Lajos	Árvapénztár	1000				1835. március 23.	1835. április 1
Kis Orbán István	Özv. Kis Orbán Istvánné Némethi Julianna és Kis Orbán Lajos	Szabó Pál	1200				1835. május 7.	1835. május 9
Kis Orbán István	Özv. Kis Orbán Istvánné Némethi Julianna	özv. Király Mihályné			2000		1832. augusztus 7.	1837. február 25
Kis Orbán István	Kezese nincsen	Tóth Mihályné	400				1837. január 1.	1837. május 10
Kis Orbán Lajos	Özv. Kis Orbán Istvánné Némethi Julianna Ifj. Kis Orbán István	Árvapénztár	400				1837. március 4	1837. december 18
Kis Orbán Lajos	Kis Orbán (II.) János Szöllősy Lajos	Árvapénztár	640				1840. május 20.	1840. május 20
Kis Orbán Lajos	Kezesei nincsenek	Kos Imre			1000		1833. január 14.	1841. december 2
Kis Orbán Lajos	Kis Orbán (II.) János	Polgár Németi János			4046		1840. október 1.	1841. december 4

A tartozásokról készült összeírás arról árulkodik, hogy a Kis Orbán család legfőbb hitelezője az Árvapénztár volt. Kis Orbán (II.) István hiteleinek többsége ettől a pénztártól származott, helyzetét újabb és újabb kölcsönök felvételével próbálta megszilárdítani.

A Kis Orbán (II.) István ellen indított csődper

Kis Orbán (II.) Istvánt 1799-ben kezdett el inaskodni apja cégében. Az inaséveket kitöltvén, 1814-ben vált önálló kereskedővé.²⁴⁴ A következő évben neve megjelenik az iparosok adóbesorolásában, mint 7. osztályba tartozó kalmár 1823-ig évi tíz váltó forint foglalkozási adó fizetésére kötelezve.²⁴⁵

Ifjú Kis Orbán István és Simonffy Eszter 1821-ben megvásárolták a Cegléd u. 15. szám alatt lévő házat 461 négyszögöl telekkel.²⁴⁶ 1827-ben házukat eladták özv. Szikszay Józsefné Deák Zsuzsannának 5800 váltó forintért.²⁴⁷ Ugyanebben az évben – valószínűleg Simonffy Eszter örökségét is felhasználva – megvették a Lőrincz örökösöktől a Cegléd u. 14. szám alatti, jóval értékesebb ingatlant 8000 váltó forintért.²⁴⁸ A telek nagysága 600 négyszögöl volt 75 1/2 vele járó kapa földdel. Az adóbesorolás szerint 6. osztályú kalmár. Van hét kapa szőlője, négy járó lova, nyolc gulya-marhája. Az 1833-ban összeírt tanya tulajdonosok között szerepelt. Ondódon három nyilas tanyaföldje van.²⁴⁹

Kis Orbán (II.) István életében az 1814-1834 közötti éveket, ha nem is gyors, de megalapozott gyarapodásként értékelhetjük.²⁵⁰ Saját bevallása szerint pénzzel apja két alkalommal segítette. 1814-ben – kereskedése elkezdésekor 2000 váltó forinttal, majd 1821-ben, háza vásárlásakor 3800 váltó forinttal.²⁵¹ 1824-ben megvásárolta Csonka Sámuelné kereskedő asszony halálával eladóvá vált árukészletet 6111 váltó forintért. A rendkívül kedvező vétel annyira csábító volt, hogy arra az Árvapénztártól 5000 váltó forint kölcsönt vett föl. A felvett

²⁴⁴ HLBm IX.15.10. A Debreceni Kalmár cég protocolluma.1783-1850.

²⁴⁵ HLBm IV.A. 1013/v.

²⁴⁶ HLBm IV.A. 1011./k.681/1839.

²⁴⁷ Zoltai Lajos: Helyrajztörténet.DMA.192.sz.

²⁴⁸ Zoltai Lajos: Helyrajztörténet.DMA.192.sz.

²⁴⁹ HBmL IV. A.1011./k.207./1833.

²⁵⁰ HBmL IV. A. 1013/v.

hitel után egy részről apja, Kis Orbán István, másrésztől anyósa, özvegy Simonffy Sámuelné Bélyei Erzsébet voltak a kezesek. A Komlóssy Dániel kalmár, egyben megbízott szenátor által készített Inventárium rendkívül értékes forrásként szolgál a korabeli textil-és vegyeskereskedés leírásához.²⁵² A közel hatszáz tételből álló leltár részletesen felsorolja a rőfökben lévő textilféleségeket, melyek minden bizonnyal lenyűgöző választékként szolgáltak a vásárlók számára.²⁵³ A Debreceni kalmár cégbeállási jegyzőkönyve szerint csak egy alkalommal, 1831-ben szabadult föl inas, Kis Orbán (II.) István cégében, Foris Dániel személyében.²⁵⁴

1832 júliusában átvette anyjától, özvegy Kis Orbán Istvánnétól és János testvérétől a cég textilkészletét annak minden kintlévőségével együtt. Saját bevallása szerint ez a lépés volt a későbbi csődbejutásának oka. A bolt árukészletét 24.202 váltó forint 42 krajcárra, annak berendezését „belbeli készülétek vasajtóval és ablakkal”- további 475 váltó forint 39 krajcárra becsülték és számították fel megegyezésükben. A kint lévő „aktív” tartozások összege 23.973 váltó forint 42 krajcár volt, melyből 12.936 váltó forint 55 krajcár értékű árának behajtását maga, az üzletet átadó testvér is „megvehetetlennek” mondott. A bukott kereskedő állítása szerint textilkereskedés 11.037 váltó forint kintlévőségét János testvére egy éven belül visszatérülőnek ítélte, s azzal bízatta, hogy arra úgy tekinthet, mint készpénzre. 1832-ben a kereskedés más kereskedőnek 25.211 váltó forint 21 krajcárral tartozott, melyek kifizetése teljesen lehetetlennek bizonyult.²⁵⁵

Kis Orbán (II.) István kereskedő ellen 1838-ban hitelezői egymás után tettek feljelentést kifizetetlen követeléseik miatt. Elsőként Debrecen város Vásárbírószági Törvényszékénél a Rudolf és Társa pesti kereskedő cég kért

²⁵¹ HBmL IV. A. 1018./c.61. cs.

²⁵² HBmL IV. A. 1011./k.4/1825.

²⁵³ HBmL IV. A.1011./k.4./1825. A sokféle bársony, atlasz, fátyol mellett, szerepel a felsorolásban az egyszerűbb karton és gyolcs is. További több száz tételben sorjáznak a különböző pántlikák, van itt „habos”, bársony, széles „módi pántlika”, de van gyolcsból és „porcelan” kartonból készült is. A különféle paszományok, zsinórok, pamutok, cérnák sok fajtája mellett megtalálható volt benne minden, ami egy rövidárú kereskedéshez illett. Volt itt minden, amire a hétköznapiakban és ünnepeken szükség lehetett a kesztyűtől a lámpabélig.

²⁵⁴ HLBm IX.15.10.

²⁵⁵ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. A családi textilkereskedés átvételének körülményeiről csak Kis Orbán (II.) István állt leírtak alapján tudunk. Más forrás se meg nem cáfolja sem meg nem erősíti állítását.

intézkedést tartozása kifizetése érdekében. A perhez mellékelt kötelezvény szerint, a kereskedő még az elmúlt évről 223 váltó forint 57 krajcár értékű textilnemű árával maradt adós a pesti kereskedő cégnek. Az ítélet kimondta a tartozás azonnali végrehajtását, amely azonban csak 1844-ben, a csődületi per lezárása után történt meg.²⁵⁶

Ugyanebben az évben november 5-én Diószeghy Sámuel, az Árvapénztár gondviselője, egyben, mint Árva Nagy Vilma gyámatyja, több hitelezőtársával együtt feljelentette a város tanácsánál, melyben csődületi per indítását kérte a kereskedő ellen.²⁵⁷ Az adós minden vagyonának bírói foglalás alá vételén túl, kérte a hitelezők követeléseinek elbírálására összehívó per indítását. A feljelentésben az Árvapénztár mellett megnevezett hitelezőként szerepel a Wágner s' a Sasvári Pamut és Karton Gyár gondviselője, valamint, özvegy Király Mihályné mint magánszemély.²⁵⁸

Még ugyanebben az évben Debrecen város tiszti ügyvédje útján perelte be sikkasztás gyanújával. A vád állítása szerint, Kis Orbán (II.) István, annak ellenére, hogy már több éve nem töltötte be az Árvatartó pénztárnoki tisztjét, záró számadását még mindig nem készítette el. A feljelentésben azzal vádolták, hogy a bevételeket nem vezette be a pénztári naplóba, hanem azokat még mindig magánál tartja.²⁵⁹

Az ítélet őrizetbe vétel fenyegetése mellett felszólította Kis Orbán (II.) Istvánt pénztári számadása elkészítésére, egyben kimondta bűnösségét a pénztár vagyonának hűtlen kezelése miatt. Mivel Kis Orbán (II.) István elismerte, hogy a keresetbeli 1365 váltó forintot számadásába „bévételbe” nem

²⁵⁶ HBmL IV.A. 1011./k. 229./1844.

²⁵⁷ HBmL IV.A. 1011./k.349./1835 „Helybeli Polgár és Kereskedő Kis Orbán István Úr adósságainak összessége e Ns' Városnak adósságokat jegyző könyve bizonyítása szerint olly sokra nevedékvén fel, hogy azoknak fedezésére nevezett Kis Orbán Urnak látható vagyonai alig, sőt alig sem elegendők : ennel fogva ne hogy Kis Orbán István Úrnak látható vagyonai naponta apadjanak, adósságai pedig többesüljenek, és ez által a jólelkű hitelezők károsodjank, alázatosan folyamodunk a Tettes Ns' Tanácsnak azon rendelete iránt mely szerint Kis Orbán István Urnak minden' vagyonait bírói zár alá vétetni rendeli...”

²⁵⁸ HBmL IV.A. 1011./k.681./1839.

²⁵⁹ HBmL IV.A. 1011./k.681./1839. "a kezelése alatt vólt pénztár régibb adósságai be-szedésén munkálkodó Küldöttség által az is fedeztetvén-fel, az Alperes ellen, hogy noha Báró Eötvös Ignázt Úr Ó Excellenciája részéről azon pénztárban 360 vft kamat bé fizetődött, mint ez az elő terjesztett Nyugtátvannyal igazoltatott, mindazonáltal ezen fizetést az Alperes Szám-adásában nem iktatta, valamint ezen kívül, még 1005 váltó forint is, mely a Tett'es Kerületi Tábla Ház bériben fizetődött az Alperes kezéhez bé vételbe nem vétetett, hanem magánál tartotta...”

iktatta, ezért „mint kezéhez letett s' más kerestek felett Törvényes elsőbbséggel bíró pénznek haladék nélkül leendő megfizetésében” elmarasztalták. A végrehajtással Deretskey Józsefet szenátort bízták meg. A perben hozott ítélet a továbbiakban kimondja, „a' mennyiben pedig a' követelt Summának maga szükségére lett fordítása által az Alperes a kezére bízott pénztárnak hűségtelen kezelésével vádoltatik, ezért a Tiszti Ügyvéd által Írott Fenyítő perben idéztetni rendelik.”²⁶⁰

A feljelentést követő napokban a város tanácsának ülésén Deretskey József szenátort bízták meg a bukott kereskedő tartozásainak és meglévő vagyonának összeírásával. Ezzel kezdetét vette az a hosszadalmas felszámolási eljárás, mely véglegesen csak a kereskedő halálával, 1852-ben zárult le. A csődeljárásról készült jelentések igen értékes forrásként szolgálnak a kereskedő tevékenységnek vizsgálatához.

1838. november 12-én a város tanácsa kérésére Tikos József levéltárnok összeállította a kimutatást Kis Orbán (II.) István betáblázott adósságairól.²⁶¹

A hitelező neve	Kötelező levél kelte	A tartozás nagysága		A kezesek neve
		Konvenció .ft	Váltó ft	
1. Árvatartó pénztár	1824.november 24.	5000		Simonfy Sámuelné Kis Orbán István
2. Árvatartó pénztár Özv. Nagy Bálintné	1833.június7. 1834.november.24.	1265	24	
3. A város pénztárába, a 2. Sz. bolt haszon-bérleti díja	1834. szept.11.	64		Egei Mihály Vallis Gedeon
4. Árvatartó pénztár	1835. márc.23.	1000		K.Orbán Istvánné K.Orbán Lajos
5. Szabó Pál	1835. máj.7.	1200		K.Orbán Istvánné K.Orbán Lajos
6. Tót Mihályné	1837. jan.1.	400		
7. Király Mihályné	1832. aug.7.	2000		
8. Sárvári Pamutgyár	1837. okt.28	244	25	
9. A 2.sz.bolt haszon- bérleti díja	1837. szept.11.	66		Özv.Auer Sámuelé Böhm Pál

Kis Orbán (II.) István további tartozásai a következők voltak:²⁶²

	Vft	Xr
Mint az Árvatartó pénztár volt gondnokának, a pénztár hűtlen kezeléséből eredő tartozása	2750	32 20/2 4
Wagner Ferencnek 1838 január 8-án betáblázott követelése	611	2 ½
A Superintendentia pénztárnak	400	
Hadi és házi adó fizetésben	572	16

A felszámoló eljárás vezetésével megbízott szenátor 1838 decembere elején felszólította a kereskedőt boltja kulcsainak átadására, valamint hivatalos utasításban felkérte Tóth István, Máté János, Megyasszai János kereskedőket a „bolti portékák” összeírására, és azok értékének megbecsülésére. A továbbiakban Deretskey József írásban utasította Esküdt Kontz Gergelyt, a Kalmár Társaság első gazdáját, hogy a Társaság ülésén hirdesse ki Kis Orbán István felértékelte áruinak árverésre bocsátását.

²⁶¹ HLBm IV.A. 1011./k.681./1839.

²⁶² HLBm IV.A. 1011./k.681./1839.

Az 1838. december 15-re meghirdetett árverésen igen nagy számban jelentek meg helybéli és vidéki kereskedők egyaránt, de a 3676 váltó forint kikiáltási árat mindenki igen soknak tartotta az elavult árukészletért. A továbbiakban történetekről így ír a szenátor jelentésében: "Ekkor meg szólítottam az ott lévő kereskedő Urakat hogy van-e vevő szándékjuk, s mi áron kívánnák megvenni. Erre Beretz József Úr meg nyilatkozott hogy ő igen is kész meg venni a portékát de 2500 váltó forintnál többet nem ad érte,..." A bolt árukészletét végül a legtöbbet ígérő Budaházy József kereskedő vásárolta meg 3000 váltó forintért, igen kedvező feltételek mellett. A levéltári források között megtalálható kötelező levél szerint Budaházy lehetőséget kapott arra, hogy az igen olcsón megvásárolt „bolti portéka” árát, három év alatt három részletben fizethesse ki.²⁶³

Kis Orbán István Cegléd utca 14. szám alatt lévő házának árverését a város tanácsa 1839. február 12-re hirdette meg. Deretskey szenátor jelentésében a következőképpen számolt be az árveréssel kapcsolatos bonyodalmakról: „... több napokon előre dobszóval kihirdettetem, a ki tett határ idő pedig eljövén a házhoz mentem a hol hítes ügyvéd Ns' Ormós János, Búzás Antal Senator T. Bayler István Urak mint venni akarók, még Fiscalis N. Komlósy László, és Onadi Sz. Péter Urak jelenlétébe a házat a betsű áron 8000 váltó forinton kikiáltattam, de sokallván a betsű árt, nem ígértek, hanem Senator Bayler István Úr 5000 váltó forintot ígért, más nap pedig még nyilatkozott hogy 6000 váltó forinton kész lenne a házat által venni.”²⁶⁴

A házat egy hónap elteltével újra kikiáltották eladásra. A kikiáltási összeg nem változott, mire az ott megjelent venni akarók kifejtették: az elavult és romlott állapotban lévő ház nem éri meg a 8000 váltó forintot. Kis Orbán (II.) István háza a megjelentek hosszas alkudozása után Vámosy Károly "Fő Notárius" tulajdona lett 7312 váltó forintért.

A Tégláskertben lévő hét kapa szőlejét Orbán Károly, mint legtöbbet ígérő vette meg 650 váltó forintért.²⁶⁵

²⁶³ HBmL IV.A. 1011./k.681./1839.

²⁶⁴ HBmL IV.A. 1011./k.681./1839.

²⁶⁵ HBmL IV.A. 1011./k.681./1839.

A Nagycserén lévő négyboglyás kaszáló, az azon levő szénával 120 váltó forintért talál vevőre.²⁶⁶

Igen sokan szerették volna megszerezni az eladósodott kereskedőnek a Külső vásáron 122. sz. alatt lévő sátrát, annak ellenére, hogy az igen elrongyolódott, rossz állapotban volt. Megjelentek itt kereskedők és mesteremberek egyaránt, Deák György ács, Szikszai József kalapos, Koszorús Ferenc kalapos, Troschka Antal kovács, Kolozsvári Ferenc kalmár, s még folytatni lehetne a sort. A sátor hosszas licitálás után 212 váltó forintért lett Király József kereskedő tulajdona.²⁶⁷

Dobra kerültek Kis Orbán (II.) István ingó javai is. A források között megmaradt az eladott berendezés és más házi alkalmatosságokat tételesen felsoroló feljegyzés. A feljegyzett ingóságok között szerepelnek azon értékes berendezési tárgyak, melyekről Kis Orbán (II.) István azt állította, hogy elhalt felesége vitt a házhoz, így saját tulajdonát nem képezik. Az alább felsorolt ingóságok nem kerültek dobszó alá:²⁶⁸

²⁶⁶ HLBm IV.A. 1011./k.681./1839.

²⁶⁷ HLBm IV.A. 1011./k.681./1839.

²⁶⁸ HLBm IV.A. 1011./k.681./1839. „Az Utszára eső első kis szobában.

- 1.Egy Fenyőfa festetlen ágy ágybeliekkal
- 2.Egy Asszonyi Főékességet tartó furnirozott Tok
- 3.Egy Varró kis asztal diófából

Az Utszára eső nagy szobában.

- 1.Egy Diófa Furnirozott Komott 3 fiókkal
- 2.Egy kanapé, hat hozzá tartozó székkal
- 3.Két festett fenyő ágy, ágybeliekkal együtt
- 4.Egy otska aranyozott fa ráámájú Tükör
- 5.Egy fekete készületű Klavir Eszter Kis asszony-e

Az ebédlő nagy szobában.

- 1.Egy régi készületű ki huzó nagy Diófaasztal
- 2.Egy otska régi 3 fiókos üveges Tölgyfa Almárium
- 3.Három festett nyoszolya Ágybeliekkal
4. Egy csekély képületű Toalet Tükröcske
- 5.Egy mosdó Asztal, és varró asztal otska fenyőfából”

A megmaradt ingó javak felértékelésével megbízott mesteremberek tételesen számba vettek minden eladható értéket, melyet összesen 99 váltó forint 41 krajcárra becsülték.²⁶⁹

²⁶⁹ HLBm IV.A. 1011./k.681./1839. „Kis Orbán (II.) István árverésre került ingó javainak Betsült Árra

	Vft.	xr.
Az utcára való kis szobában		
1.Egy három fiókos otska komód		10
2.Egy kis kékre festett íróasztal	1	
A nagyszobában		
1.Fekete otska Karszék		9
2. Egy kis Író asztal fehérre festve	2	
Egy gyermek ágy	5	
Egy Karosfaszék		15
5.Tizenhét darab kisebb nagyobb üveg		17
6. Két Karosfaszék	30	
7.Két otska bőrös szék		30
A Cseléd Szobában		
1.Nagyobb cselédágy két személyre	2	
2.Egy kisebb cselédágy egy személyre	1	
3. 1 otska fenyőfa Asztal	1	
4.Egy másik Konyhaasztal	1	30
Legények Szobálya		
1.Egy fiókos otska fenyőfa Komód	4	
2.Egy otska festet nagy fenyő Asztal	4	
3. Két Olló	3	
Kamarába		
1.Egy nagy fenyő Hordó	1	
2.Egy kisebb, füles	30	
3.Egy kisebb, fületlen		30
4.Egy nagyobb fedelestől, füles	2	
5.Egy nagyobb, füles	1	30
6.Egy Veschlung	1	15
7.Egy félfenekű Hordó		30
8.Egy jó Sódaráló	4	
9.Egy kisebb Veschlung		15
10. Egy másik		12
11. Öt otska Kantár	2	30
12. Négy Kötőfék	2	
13.Otska Hámfélék összesen	3	
14.Egy új Hám,Kantár	7	30
15. Egy új Kötőfék s Kantár szár		13
16. Egy vas Abroncs		30
17. Két otska Lámpás		24
Az Istállóba		
1.Fűrész-nagy fa metcző	1	
2.Egy Csákány-Favágó		30
3. Egy cseléd Ágy	30	
Az Udvaron		
1.Talyiga	7	30
A pinczébe 3 láda	30	
A pinczébe 3 hordó	6	
Az Udvaron		
4 hordó egész, 2 vas abroncsos összesen	5	
Két kis láda		24
1 Kőszörű kő		15
2 Kis Bodé	12	24
összesen:	99 Vft	41 xr

Kis Orbán (II.) István eladott ingóságaiból 55 váltó forint 32 krajcár került eladásra, azaz került a csődületi tömegbe.²⁷⁰

Az eladósodott Kis Orbán (II.) István értékeinek árverezése 1839. április végére fejeződött be. Az eladott javakból 11.324 váltó forint 59 krajcár került a tömeggondnok kezébe.²⁷¹

Az eladott javak értéke	Vft	Xr
1.A Külső vásáron lévő sátra ára	187	27
2. Ingó javak	55	32
3.A tégláskerti 4 kapa szőlő ára	650	
4. A nagycserei 4 boglyás kaszáló ára	120	
5. A boltbéli áru	3000	
6. A Cegléd utcai ház ára	7312	
Összesen	11324	59

Debrecen Városa Törvényszékén 1842. március 11-én született ítélet, a Kis Orbán (II.) István ellen 1839. május 4-én indított csődületi összehívó perben.^{272A} Törvényszék döntött, a hitelezők kifizetésének sorrendjéről. *Első* helyre került Kis Orbán (II.) Istvánnak, mint volt Árvatartó pénztári gondnoknak, a pénztár hűtlen kezeléséből adódó 1365 váltó forint kifizetése.²⁷³ A megtérítendő tartozások között sorrendben a *második* helyre került Kis Orbán (II.) Istvánnak az Árvatató pénztár részére szóló tartozása. A kereskedő a mellékelt szerződés szerint még 1824-ben vett fel 5000 váltó forint kölcsönt, az özvegy Csontos Sámuelné halálával maradt boltbéli portékák megvásárlására.²⁷⁴ *Harmadik* helyre sorolódott a Diószegi jegy alatt bejegyzett, ugyancsak az Árvatartó pénztár részére szóló, 1834-ből származó 289 konvenció forint 33 krajcárt kitevő Árva Nagy Vilmát illető tartozás.²⁷⁵ *Negyedik* helyre, újra az Árvatartó pénztártól, 1835-ben felvett 1000 konvenció forintról szóló kötelezvény kifizetése.²⁷⁶ A hitelezők között *ötödik* helyre került besorolásra Szabó Pál Túri

²⁷⁰ HLBm IV.A. 1011./k.681./1839.

²⁷¹ HLBm IV.A. 1011./k.681./1839.

²⁷² HBmL IV. A. 1011./k.1694./1842.

²⁷³ HBmL IV. A. 1011./k.1694./1842.

²⁷⁴ HBmL IV. A. 1011./k.1694./1842.

²⁷⁵ HBmL IV. A. 1011./k.1694./1842.

²⁷⁶ HBmL IV. A. 1011./k.1694./1842.

prédikátor 1200 konvenciós forintról szóló kötelezvénye, melyet 1835-ben állítottak ki.²⁷⁷ Az *ötödik* és *hatodik* helyre sorolódott özvegy Király Mihályné részére szóló tartozás 2000 váltó forint értékben, mely kötelezvényeket Király 1. és Király 2. néven még 1837-ben írtak alá.²⁷⁸ A követelések között a *hetedik* helyre került egy 1000 váltó forintról szóló követelés, melyet 1837-ben az Árvapénztártól vett fel.²⁷⁹ A Wagner és Társa cég által kiállított, 1838 januárjában betáblázott Wagner 1. és Wagner 2. nevek alatt kiállított váltóbeli követelések 611 váltó forint 11 krajcár értékben a kifizetendő adósságok között *nyolcadik* helyre kerültek besorolásra.²⁸⁰

Az ítélet kimondta, hogy a csődületi tömeg részét nem képezik bolti portékák után kint lévő, „contobeli„adósságok, melyeknek összege 3200 váltó forintot tett ki. A pontatlan könyvelés miatt azonban kintlévőségeinek behajtását az ítélet az eladósodott kereskedőre bízta.²⁸¹ Az ítélet kimondta: „...a meg bukott Adós Orbán István Könyvének vitelében ki mutatott illy vétkes gondatlanság által bukását könnyelműleg maga idézte elő, az 1807. 12. és 1840. 22. Törvény Cikkelyek értelmében büntetése el vétele végett az illető Fenyítő Törvény Széknek bé jelentetni rendeltetik.”²⁸²

²⁷⁷ HBmL IV. A. 1011./k.1694./1842.

²⁷⁸ HBmL IV. A. 1011./k.1694./1842.

²⁷⁹ HBmL IV. A. 1011./k.1694./1842.

²⁸⁰ HBmL IV. A. 1011./k.1694./1842.

²⁸¹ HBmL IV. A. 1011./k.1694./1842. Kis Orbán (II.) István kereskedői könyvét olyan pontatlanul vezette, hogy annak : „...kitételeire pótló hitet el fogadni nem lehetne, annál fogva azon kint lévő tartozások, ki vévén néálán azokat mellyeket az illető Adósok önként elismérnének- mint nem létezők úgy tekintetvén.”

²⁸² HBmL IV. A. 1011./k.1694./1842.

Kis Orbán (II.) István eladott javai csak adóssága részbeni kifizetésére volt elegendő. Érték hiánya miatt kifizetetlen tartozások maradtak a következő hitelezők:²⁸³

Kis Orbán (II.) István kifizetetlen tartozásai	Konvenció forint	Váltó forint	1 konvenció forint = 2,5 váltó forint.
1. Árvapénztár	1000		Váltó forintban összesen:
2. Árvapénztár		1000	
3. Király Mihályné		2000	
4. Szabó Pál	1200		
5. Superintendia pénztár	400		
6. Wagner Ferenc	611		
összesen	3211	3000	11027,5

A nagy családi perpatvar: Kis Orbán Dénes örökösödési pere

A család közös tulajdonát képező ház eladása kiváltotta a legidősebb fiú, Dénes tiltakozását. Még élt az anyja, de ő már követelte az apai örökségből őt megillető osztályos örökrész kiadását. Szívhez szóló leveleivel igazságtételért folyamodott a város tanácsához. Panaszolta, hogy mivel „reá a természet egyszerűséget, együgyűséget” ruházott, anyja távol tartja őt a „Ház” és más javak kormányzásától. Az évek múlásával fokozatosan érezte az anyja szívéből feléje irányuló ridegséget, ezért gyámolító, istápoló után kellett néznie: „...így még [!] házasodtam: oh! fájdalom, azért, mert nem nagy rangból! megvettetésem még nöttöbben nőtt...”²⁸⁴ Kéri a város tanácsát, hogy „uri kebeléből egy tisztelt Senator, név szerint T: Deretskey Josef Urat- ki a mi környülményeimbe [!] úgy is hiszem be van avatva”, bízza meg, járjon utána, hogyan kaphatná meg az atyai örökségből az őt illető részt.²⁸⁵ Igen nagy szüksége van örökségére, hogy „bizonyos Cassabeli” tartozásait is ki tudja

²⁸³ HLBm IV.A. 1011./k.1694/1842.

²⁸⁴ HBmL IV. A. 1018/c.61. cs. Úgy érzi, részéről vége a béketűrésnek, mivel már ötvenéves is elmúlt, az egészsége is megromlott: „szélütött tagjaim fájdalmas elgyengüléseik miatt, úgy látzik örökre el nyomorodtam tudnom kell hát mivel könnyítsek nyomorúlt sorsomon, s mi lesz ki szenvedett életem el multával az éngemet sok éveken át oly hiven dajkáló házasság felem jutalma!”

²⁸⁵ HBmL IV. A. 1018/c.61. cs.

fizetni.²⁸⁶ Dénes a kor szóhasználatával élve nyavalyatörős, epilepsziás volt, s betegsége évei számának gyarapodásával egyre súlyosbodott.²⁸⁷ Apja István fiával együtt szegődttette az inasok között, de nevét nem találjuk a felszabadított legények sorában. Bizonyára betegsége is közrejátszott, hogy abba kellett hagynia az inaskodást.²⁸⁸

A város vezetői az 1841. november 11-én tartott tanácsülés alkalmával úgy döntöttek, hogy a folyamodó által kért osztály megtételére Deretskey József szenátort és Kovács Lajos esküdtet küldik ki özvegy Kis Orbán Istvánné házához.²⁸⁹

A Kis Orbán házban azonban, az „atyafiasságos megegyezés” reményében kiküldött tanácstagok maguk is meglepődtek Némethy Júlia asszony ellenállásán.²⁹⁰ Igen sértőnek találta, hogy a „folyamodó” ellene támadt, mivel támogatta, segítette elégszer, ráadásul akarata ellen nőszülén, az anyai szeretetére méltatlanná vált.²⁹¹

Özvegy Kis Orbán Istvánné a maga részéről a vitát lezártak tekintette, azzal indokolva elzárkózását a kérés teljesítése elől, hogy mivel a férje végrendelet nélkül halt meg, minden, ami utána maradt – tulajdonosi jogokkal – őt illeti, „abból annak ad a kinek akar.”

Deretskey József és Kovács Lajos jelentésükben Dénes érvelését is rögzítették, mely szerint ő csak a közkereset fele részéből kívánja az atyai részét, melyet veszélyben érez, mivel tudomása szerint több mint százezer forint „pocsékolódott el abból”. A város által kiküldött két tanácstag

²⁸⁶ HBmL IV. A. 1018/ b. 1843. 53. 1837-ben Kis Orbán Dénes négy alkalommal: április 17-én, május 10-én, szeptember 3-án, december 10-én, összesen 1000 ezüst rhénes forintot kölcsönzött az Árvapénztártól egy évre. 1843. január 19-én a város büntető törvényszéke elrendelte a végrehajtás Kis Orbán Dénes ellen.

²⁸⁷ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. Mind ő maga, mind testvérei egybehangzóan nyilkoztak betegségéről.

²⁸⁸ HLBm IX. 15. 10. A Debreceni Kalmár cég protocolluma. 1783-1850.

²⁸⁹ *Magyar Törvénytár 1836-1868. Budapest, 1896.* 109. Az osztályegység békés rendezésére az 1832-36. XIV és az 1840. XIII. törvénycikkek lehetőséget biztosítottak.

²⁹⁰ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs.: „Felolvastuk, s kértük mind a tisztelt asszonyságot, hogy mindeneket tekintvén, igyekezzünk a dolgot, ha lehet, szép szóval elintézni. Erre István és János mint testvérek hajlottak is, és kérték édes Anyokat, hogy folyamodó részére fekvő vagyont adna a még meglévők közzül, miből testvérek még él taplálhatná magát, idővel pedig – mivel a folyamodónak nincs gyermeke – vissza maradna az asztlyafiakra...”

²⁹¹ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. A kiküldött szenátorok a felháborodott anya szavait ekképpen foglalták jelentésükbe: „holott neki már egyszer adott 4. hordó 1822-ki bort, 20 furmintost, néhány éveken át arendát fizetett érte esztendőkönt át 360 forintot, két tehenet is adott neki úgy, hogy 2000 váltó forint reá mene, a mit adott neki, különben is nincs gyermeke és most is ágyba fekvő beteg, nem ad a közös édes Anya azért is mert az ő engedelme nélkül házasodott meg.”

dolgavégezetlen távozott, mivel nyilvánvalóvá vált: a felek között az „atyafiságos megegyezésre” semmi kilátás nem mutatkozott. Deretskey József a kiküldetésről készült jelentése végén fontosnak tartotta megjegyezni, hogy „mivel ... a folyamodó sem a Néhai édes Atya halálakor maradt vagyonok mibenn létét és mennyiséget elő nem tudta adni, sem édes Anja legkisebb effélék vitatásába sem kívánt ereszkedni, további lépést nem tettünk, úgy látom, hogy itt több féle bonyolodott kérdések és vitatkozások kerülvénn elő, ez a tárgy az újabb törvény rendelete szerint el nem intézőthetik [!]. ...”²⁹²

A város tanácsa az 1841. december első napján tartott ülésén újabb „bizottság” küldését határozta el a vitában álló felekhez. Az új törvény értelmében felszólították Kis Orbán Istvánnét, valamint fiait, hogy nevezzenek meg két bírót, akik majd a vitás kérdés elrendezésében kötelesek lesznek eljárni.²⁹³

Kis Orbán Dénes a per kezdetétől folytonosan sürgette a család vagyonának leltárba vételét, valamint annak zár alá tételét.²⁹⁴ Kérelmeitől függetlenül, a Kis Orbán (II.) István ellen folytatott csődper ideje alatt, özvegy Kis Orbán Istvánné szinte minden ingó és ingatlan vagyona bírói zár alá került az adósságok fedezeteként. A hitelezők egyre türelmetlenebbül követelték pénzüket. Az Árvapénztári Hivatal 1841. november 19-én kelt levelében Kis Orbán (II.) István kifizetetlen tartozásának behajtását kéri a város tanácsától. A Hivatal úgy érvelt, mivel az adós vagyona nem elegendő a tartozás megfizetésére, annak kiegyenlítésére Kis Orbán Istvánnét és Kis Orbán Lajost, mint kezeseket fel kell szólítani. Bizonytalannak ítélték Kis Orbán (II.) István ellen indított csődületi per befejezésének idejét, így az 1835-ben felvett 1000 pengő forint tartozás kifizetését is. Az Árvapénztári Hivatal beadványában

²⁹² HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. Deretskey Józsefnek megjegyzésére, melyben arra utal, hogy a Kis Orbán örökösök között fennálló vitás kérdéseket nem lehetséges rövid úton rendezni. Kis Orbán Lajos többször hivatkozott a szenátor kijelentésre, mikor több alkalommal vitatta a választmányi bíróság ügyükben való illetőségét.

²⁹³ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs.

²⁹⁴ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs.

egyenesen azt javasolta, hogy az adósság özvegy Kis Orbán Istvánné vagyonából kerüljön kifizetésre, még a csődületi per lezárása előtt.²⁹⁵

Az Árvapénztári Hivatal kérésének megfelelően a város tanácsa döntött özvegy Kis Orbán Istvánné további vagyonának zár alá vételéről. 1841. július 30-án Bayler István szenátor özvegy Kis Orbán Istvánné Szepesen lévő tanyájának és apróbb ingóságainak lefoglalásáról tudósította a tanácsot.²⁹⁶

Kis Orbán Istváné halála előtt két nappal 1842. február 18-án végrendelkezett. Bayler István kiküldött szenátor és Sáska László esküdt rögzítette a halálán lévő asszony utolsó akaratát.²⁹⁷ Némethy Júlianna előjáróban leszögezte, miután István és néhai László fiai adósságiért János és Lajos fiával kezességet vállaltak, azok kifizetése rájuk hárult. János fiának azzal a feltétellel adta el házát, hogy a család további tartozásait kifizeti. Az így eladott ház egyben János örökségét is jelentette. A Szepesen lévő tanyáját már korábban Lajos fiának, „bizonyos” fizetések mellett átadta. A végrendelkező Dénes nevű fiával kapcsolatban a következőket adta elő: Mivel „Dénes fia ellenére és minden megegyezés nélkül házasodván meg, ez által magát anyai méltánylásra érdemtelené tette”. Ennek ellenére amíg módja volt, fiát segítette. Évi 360 váltó forint járandósággal támogatta éveken keresztül, a Mihályfalván lévő birtokot pedig átadta neki haszonvételre.

A továbbiakban a megmaradt ingatlan javak sorsáról nyilatkozott. Kis Orbán Istvánné rendelkezése szerint a Boldogfalvai kertben 7½, a Kos kertben 4 kapa, a Vajdai hegyen lévő 90 kapa hegyi szőlőt Lajos fia öröklí. Kis Orbán Lajos a megkapott ingatlanok ellenében tartozott a család összes fent maradt adósságát kifizetni. Anyja rendelkezése szerint Dénes testvérének, annak élete végéig köteles volt évenként 100 ezüst forintot fizetni. Ezeken túl, tartozott még kifizetni Dénes testvére 1000 váltó forint tartozását, melyért eredetileg kezességet János testvére vállalt.²⁹⁸

²⁹⁵ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. „alázatosan Tisztelettel kéri az alább irt Hivatal a' Ns' Tanácsot, hogy özv. Kis Orbán Istvánné Asszonyság Háza árából a' vevő fia Kereskedő N. Kis Orbán János Úrnál - vagy ha már a' Ház ára ki volna fizetve,-a' tisztelt Asszonyságnak más fekvő Vagyonából, a'ki tett Summáig s' hozzá járulandókig: törvényes Letartása elrendelni kegyesen méltóztasson.”

²⁹⁶ HBmL IV. A. 1011./k.703/1843.

²⁹⁷ HBmL IV. A. 1011./z. 2040. Özvegy Kis Orbán Istvánné, Némethi Júlia végrendelete.1842.február 18.

²⁹⁸ HLBm IV. A. 1011./16. z. 2040.

1842. február 23-án olvasták fel Kis Orbán Istvánné írásba foglalt végakarátát a város és az örökösök ügyvédei előtt. Kis Orbán Dénes képviselőjében ügyvédje, Ónodi Szabó Péter tiltakozott. Hangsúlyozva, hogy a végrendelet valójában a Némethy Júlia ellen indított örökösödési per kijátszása. A rendelkezés minden alap nélküli, mivel a közkeresetről nem állt módjában dönteni, mert az már életében maga és gyermekei által „felemésztődött”.²⁹⁹

A város tanácsától kiküldött ügyvéd, esküdt Farkas Károly kijelentette, mindenki által köztudott, hogy a végrendeletben foglalt javakra számos közpénztárnál lévő adósság van ráterhelve, ezért utasította Bayler István utcabeli szenátort az elhalt adóságainak és javainak összeírására.³⁰⁰ A kiküldött szenátor kísérletet tett a tanács utasításának végrehajtására. Hálátlan feladatáról így számolt be 1842. február 22-én keltezett jelentésében: „Lementem T. Kis Orbán János Úrnak a Házához, de mint hogy az egész ház a' bent elő adott halál miatt egész Zavarodás ba [!] vólt, egyebet nem tehettem, mint, hogy a' néhai elhúnyt Tettes Asszony hátra maradt meglévő vagyonát Zár alá Vétettnek lenni kijelenttem. A' minthogy tsak ugyan a' temetés végbe mentével a' szobákat lezárván, a kútsokat magamhoz vettem.”³⁰¹

²⁹⁹ HBmL IV. A. 1011./16. z. 2040.

³⁰⁰ HBmL IV. A. 1011./k.130./1842.

³⁰¹ HBmL IV. A. 1011./k.130./1842.

A nemes Kis Orbánok történetében már nem először kerül bírói zár alá a család vagyona. A történetben újra főszerepet kapott Bayler István szenátor, aki a Kis Orbán (II.) István ellen folytatott csődeljárás irányítója volt. 1842. március 14-én Sáska László esküdttel elkészítette Kis Orbán Istvánné ingóságainak leltárát.³⁰²

³⁰² HBmL IV. A. 1011./k.130./1842. „Néhai Tettes Kiss Orbán István Úr özvegye néhai Németi Juliánna Asszony halálával hátra maradt vagyonok össze írása

A első szobába

Egy zöld sejem otska Kanapé
Egy Kárton kanapé 12 székkal
Egy Nagy asztal réz rájával
Két Kis négy szegletű politurozott asztal
Egy Asztali nagy óra
Három Komot 3.fiókkal
Egy Bestek 24. Személyre való ezüsstel
Két politurozott nyoszolya
Négy derék alj, négy párna, haj nélkül
Két fehér ág takaró
Egy sárga sejem paplan
Egy nagy tükör
Két fehér ablak függöny
Egy függő luster
Két réz gyertya tartó

A második szobába:

Két kissebb tükör aranyozott ramába
Egy 3.fiókos Komót
Egy ruha tartó nagy almárium
Egy hosszú nagy asztal
Egy kisebb politurozott asztal
Egy festett nyoszolya
Egy ótska festett szék
Egy olasz fal
Két ótska ablak függöny
Egy réz ág melegítő

A harmadik szobába:

Egy polirozott négy szegű asztal
Egy kis vászon kanapé
Egy fekete rájá kissebb tükör
Egy 3 fiókos Komót. fiókos tetővel
Hat. darab Képek rájába
Egy festett író asztal

A Cseled szobába egy hosszú asztal

Egy nyoszolya

A konyhába:

Két asztal

Három rostélyos vas láb

Három réz kasztrol

Két vas nyárs

Egy vas fogó

Egy mo'sár

Egy rez üst

Egy ótska tálas

Egy hosszú élés láda

Debreczen, Mart: 14. kén 842

Bayler István senator. Sáska László mb. Eskütt"

A választmányi bizottság megszervezése nem ment zavartalanul. Kis Orbán Dénesnek az 1842 márciusában a törvényszékhez intézett kérelme nem volt minden alap nélküli. A források valóban arról árulkodnak, hogy Kis Orbán Lajos jogi ismereteit felhasználva, hátráltatta a választmányi bizottság megalakulását. Kis Orbán Dénes benyújtott panaszlevele nyomán Vámosy Károly főjegyző rögzítette a tanács határozatát, melyben Deretskey József szenátort és Kovács Lajos esküdtet utasították, hogy szólítsák fel Kis Orbán Lajost: a már említett törvény értelmében nevezze meg a maga részéről választott bíráit. Az intézkedésről szóló jelentést 1842. április 28-i bejegyzéssel rögzítették. Kis Orbán Lajos nyilatkozott, s bíráinak Bayler Istvánt és Farkas Károly esküdteket választotta. A választott bírák pedig elnöküknek Farkas Lajost nevezték meg.

A választmányi bíróság, ha nehézkesen is, végül megalakult. Úgy tűnt, további jogi csúrés-csavarással munkáját nem hátráltatják. Kis Orbán Dénes osztályos része megszerzésére indított perében – az új törvény szerint – az egymásnak ellentmondó felek között az általuk választott bírák és az elnök feladata volt igazságot tenni. Azonban az igazságszolgáltatásnak ez a módja igen erélytelennek bizonyult abban az esetben, ha csak az egyik fél volt érdekelt az ítélet megszületésében.

A Kis Orbán Dénes ügyvédje, az Onody Sándor által készített vádirat gondolatvezetése, érvelése, stílusa pompás „tükörként” szolgál a korabeli közgondolkodás megértéséhez. A felperes, „szüleitől s testvéreitől, s’ mindenkitől elhagyatott” – Onody fogalmazásában – „védelméül szóllítja az igazság harsány szavát, mely égre kiált, hogy kinek-kinek megadassék, és Senki más kárával ne gazdagodhasson, védelmül a’ Polgári Törvények rendelkezését, mi szerint a’ Polgári örökösödés útján, Senki is Atyai öröksége illetőségétől sem annya, sem testvére, sem mások által meg nem fosztódhat...”³⁰³

A perirat megtámadta az özvegy Kis Orbán Istvánné által hátrahagyott végrendeletet, nem kevesebbet állítva, mint hogy „orvosilag” is igazolható a

³⁰³ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs.

végrendelkező már évek óta tapasztalható „elmebeli gyengesége”. A továbbiakban azt állította, hogy néhai Kis Orbán Istvánné, Lajos fia erőszakos követelésére tett „rendelést”, s valójában nem is volt tudatában annak, mit cselekszik. Ebből pedig az következik, hogy „szóll, és kiált a’ Polgári Törvények rendíthetetlen parantsolata, mely nyilván kimondja, hogy ha a’ Vég rendeletnek [!] csak egyes kitétele is hamis, és nem bizonyított, az egésznek le kell omolnia.”

A végrendelet hamis voltának megállapítása után a vád a „közosztály alá” tartozó ház eladásának körülményeit vitatta. A „közkeresményű ház” fiának történő eladásakor gondoskodnia kellett volna a többi örökös kártalanításáról. Az anya és fia között létrejött adás-vevés mindaddig támadható, míg János hitelt érdemlően be nem bizonyította, hogy a ház teljes árát kifizette. Továbbá bizonyításra szorul, az eladás feltételeként milyen városnál lévő tartozásokat vett át János, s azokat kifizette-e?

A család sokat vitatott, Szepesen lévő tanyája ugyancsak tisztázatlan körülmények között került Lajos tulajdonába. Mit takar a végrendelkezésben az a kitétel „bizonyos felszámítással”? A felperest nem kérdezték meg az eladást illetően, de akkor ki tudott erről? A vádirat megemlíti, a felperes tudomása szerint Lajos testvére kéz alatt már el is adta azt.

Okfejtés zárásaként Onady feltette a vád alapjául szolgáló kérdést: „...a néhai édesanya, Némethi Júlia, mint nem nemesi születésű, milyen joggal tagadta ki fiát az örökségből azzal a felkiáltással, hogy rangon alul nősült?

Az Onady István által készített perirat leglényegesebb pontja, a Kis Orbán István 1827-ben bekövetkező halála után maradt vagyon számbavétele volt. A perirathoz az ügyvéd mellékelte a Kis Orbán Dénes által összeírt vagyon jegyzékét.³⁰⁴

A periratban, Dénes nevében elismerően szól arról, hogy János testvére lemondott örökségéről.

³⁰⁴ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. „Néhai megboldogult Kis Orbán István Édes Atyám halála után maradt javaknak feljegyzési csak nagyból, a mint együgyűen még akkor magamnak fel jegyezgetém adósságot nem hagyott!

1. A Nagy Ház ...mely Idegennek meg ért volna	45000 ft.
2. Hegyi Szőlő a leg jobb Álapotba lévén fele része mint Nemes Fundus	12000 ft.
3. A' Hegyen lévő nagy pintze Borok több mint 2000 kis Cseber, a melyért a Kis Újszálásiak ígértek 2.200 ft-ot de Boldogult édes Atyánk nem adta, míg nem adnak érte	2.500 ft.
4. Három nagy vas abrantsos hordo Asszú szőlő Borok mind 13.14. Cseberesek a melynek Cseberét legkevessebre lehet számítani 100 ft szerint csak megérhetet	2000 ft.
5. A Háznál levő pintzébe 56. vas abrantsos tele hordok, hegyi jó borokkal, amely hordók nem voltak kevessebre mint 10.12 Csebernél eszerint mint egy 600 K.Cseberre lehet tenni ezt is csak 20 ftyával is pedig többön ment akkor	6000 ft.
6. A Boldog falvai 7 s fél kapa szőlő a leg kiválogatott gyümölts fákkal most is fen álló zsindejel kő pajtával abba az Időben jó lelkiismerettel meg ért volna	5000 ft.
7. A Zsidó kertbe 4. kapa szőlő aba az időbe a legjobb munkába lévén válogatot gyümölts teremő Fákkal most is meglévő Zsindelyes kő pajtával Hasonlóul megért volna	2000 ft.
8. A Szepesen lévő 13 s fél nyílas meg váltott Föld, a Nagy Szénás kert és veteményes kert jó deszka kerítéssel kapukkal ajtokkal el látva a most is fen álló Épületekkel mind a leg jobb karba lévén	6000 ft.
9. 28 darab gujabeli Marha és 8 Fejős Tehenek, leg kevessebre lehet tenni	1500 ft.
10. 6 Jármás Szép Ökrök hozzá tartozó vasas szekérell és azokhoz tartozókkal igen könnyedén	1000 ft.
11. 6 darab ígás lovak hozzá való vasas szekérel szerszámokkal hasonlóul	1000 ft.
12. 4.Kotsiba való vas deres drága szép lovak 2.kotsival 1 Kis Szekérel s több külömb féle drága szerszámokkal el látva, a ki jegyzetekkel ez is meg ért könnyen	1500 ft.
13. 8 Darab Kisebb s nagyobb ménes beli lovak	300 ft.
14. 200 Darab sertés	3000 ft.
15. 26 Darab 150 s több font szallónák	1000 ft.
16. A Bolt minden benne lévőkkal s kint lévő adósságokkal summákkal	24000 ft.
17. 5 Bogjás Csere Kaszálló	500 ft.
18. Rakot élés kamara, 8 Szoba Bútorozva mind leg szeb modon Lúszterekkel drága tükrökkel, sejem kanapékal s székekkel szépen el látva amely igen sokat ért.	
19. 24 Személyre való ezüst készületek 2 ezüst gyertya tartokkal, ez is sokat ért	
20. Egy Repetiz asztali ora, egy repetiz Zsebeli arany ora, egy ezüst Zsebeli ora	
21. Az Meg boldogult Édes Atyánk Ruháin levő sok latot nyomó ezüst gombozás és az arany övje	
22. A sok darabból áló Czin edények sok Udvaron Tanyán szőlős kertekbe lévő s több Száz forintokat érő holmik sok vasas üres hordokkal együt.	
- A Pénznek Summáját nem tudom mert titkolták tőlem, de hogy volt az Bizonyos. István Bátyámnak Háza 4800 forint Lajos eőtsemnek pedig 8000 forintot vett édes atyám úgy hogy a jussukba fog tudódni."

Istvánnal kapcsolatban azt állította, hogy háza vásárlásakor 4800 váltó forintot kapott az atyai örökségből. Ezen túl az anyai boltot 1832-ben 24.000 váltó forint értékű áruval vette át. Az István testvére által évek alatt felhalmozott adósság után 12.476 váltó forintot fizetett ki anyja, mint kezese. Összegezve István az örökségből ez idáig „kivett” 42.476 váltó forintot.³⁰⁵

A per anyaga között találhatók Kis Orbán Dénes saját kezével írt feljegyzései, melyekre a Lajos testvére által „elhurcolt” javakat jegyezte fel.³⁰⁶

Dénes a hosszú felsorolást folytatva, azt állítja, hogy Lajos testvére a ház árába felvett 3000 váltó forintot. Az eladott bor árából 4808 váltó forint, amely a közös örökséget képezte, szintén az ő zsebébe került. Mindezekhez hozzávéve

³⁰⁵ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs.

³⁰⁶ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. „Ns: Kis Orbán Lajos testvérem kezéhez ment Apai Anyai Javak – csak az én tudtom Szerint is

1. A Ház után való két nyilas földett, Az Atyám halálától fogva 14. Esztendeig birta egy nélkül ingyen
2. 1837-be László Eötsém halálával a Ménes Béli Lovakat 6 igás Lovakat Vasas Szekeret hozzá való minden Szerszámokkal és hámmokkal csak ..1000 Ft
3. Ugyan akkoron Esztendőbe által vett de – Pénznélkül Nagy Sándor Gujás keze alol, mint egy 18. Darabb Marhát
4. Azon 37-be Tóth Bálint Kondás, a nevezet Eötsémhez haza hajtott az Sertésekből 18. Darab melyből 3 māt az Anyámnak meg hizlalt, a többi pedig nála maradt pénz nélkül
5. Ugyan azon Esztendő olt a Csere Kaszállot majig is Birja melynek Esztendei Arendája – 150 ft de ezért se fizetet soha
6. 1838 Esztendőbe Hatvan Köből Róst a Nagy Háztol el hordatott
7. Ugyan azon Eszt be a Tanyáról 85 Köből Arpát – elhordatott
8. Ugyan akkor ugyan el adott Hat Bogja Mező Szenát Melynek a leg kisebbikét Szőlősy János Úr 460 ft-on vett meg
9. Az 1840be el adott Hat Tinot 1000 forintokon kért melyből az anyámé volt három
10. Az olt a Tanyát, minden jövedelmével Birja
11. A Ház Arából fel vett 3000 ftból nekem egy garast se adott az Anyám
12. 1834 Esztenbéli sok számu Borokat az oltáltól fogva is a Borokat minden az nevezet Ötsém adja s; magá részére használja

A Házát pedig Édes Atyám vett a Jussába ...8000 ft”

„Vársányi Úr mint élő Ember tanú Bizonyosága ha szükség kíványnya kész a hitett Személy Szerint is letenni

1835 Esztendőben vette Tettes Kis Orbán Istvánné Asszony Borait

138 Kis Csebet – per 20 ft 30 xr. mely tészen 1234 ft 30 xr

Ugyan akkor vette meg a 1834 diki Termést ugy mint

40 Kis Csebet – per 21 Forintjával tészen 220 ft

Ugyan akkor vette meg azon Esztendőbéli termést mintegy

180 Kis Csebet. per – 9. forintjával 810 ft

1838. Eszt 100 Kis Csebet - per 11 ft 1100 ft

1839. dik be 118. Kis Csebet per 16 ft 944 ft

1840. be 200 Kis Csebet per 5 forintjával tészen 500 ft

summa: 4808 ft 30 xr

Mindezen Summa Pénzt Ns Kis Orbán Lajos Úrnak fizette különösen egy szer előre is Kért 1000 ft ot mikor a Birkákat vette Németi János Uromtól. Én előttem Heller János köszörüs.”

Lajos testvére 12.500 váltó forint tartozását, melyet anyjuk fizetett ki mint keze, Dénes állítása szerint „az Atyai örökségből illetőségét 37.987 vftokba kiszedte”

László testvérével kapcsolatban megemlíti, hogy az a „közvagyonból gyalázatos vesztegetéssel gondatlanul elprédált” több mint 70.000 váltó forintot.

Végezetül Kis Orbán Dénes követelését az ügyvédje, Ónody Szabó Péter által készített kereset tételesen, pontokba szedve felsorolja. Ezek szerint kéri:

1. A János által 25.000 váltó forinton vett ház órának fele részét
2. A 11 ½ kapa kerti szőlőt
3. A Nagycserén lévő öt boglyás kaszáló természetbeni kiadását
4. A szepesi 13 ½ nyilas váltott földdel lévő tanya átadását
5. Hat fejőstehén, hat járó ló, nyolc gulyabeli marha árának Lajos testvére által történő kifizetését
6. A vajdai hegyen lévő 23 hordó közönséges és három hordó aszú borok átadását
7. A még meglévő 24 személyre való minden asztali ezüst „készületek” kiadását
8. A háznál található minden ingó vagyon eladásából „bejött” pénz átadását

A pereskedést mindvégig ellenző Kis Orbán (II.) István, Dénes képtelen vádjaira és követeléseire a bíróságnak azt válaszolta, hogy a család textilkerekedésének átvétele csak növelte az eladósodását.³⁰⁷

Kis Orbán Lajos a vádra adott feletében kifejtette, mivel „boldogult” szüleik minden vagyona maguk keresete volt, ebből az következik, arról mind életükben, mind haláluk után szabadon dönthetnek. Okfejtését sommásan ezzel zárta: „Az ily esetekről vitatkozni rövid perre nem tartozik.” Atyjuk „tisztá elmével rendes foglalatosságait egész haláláig mindenekbe telyesítette” a keresetnek fele részéről tett volna „rendelést”, ha akart volna. Ha tett volna végrendelést, bizonyosan belé írta volna.³⁰⁸

³⁰⁷ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. „Mennyit elkelett Vármegyéken perekre költeni, s’ a Bolt regibb tartozási rögtöni fizetésére, mennyit költsönözni, s’ nagy Kamatokkal vissza fizetni! Látni valo ebből hogy reám s hét gyermekeimre nézve ez ojj adomány vala, mi örökös Szerentsetlenségünket szülé, mit is most se’mit örökre ugy fogok tartani, s’ koporsom Zártáig Szomorun marad emlékezetembe.”

³⁰⁸ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. „hogya a mék fija az akaratja ellen jár, vagy holtá után az Édes Annya akaratja ellen, mint a Felperes törvényesenn mint olyan holtig gyámság alatt lévő személy létére, Édes

Kis Orbán Lajos belelendül a vallomástételbe, egyre többet tudunk meg a családnak titkolni, takarni való dolgairól.³⁰⁹

A tárgyalás során felszólították nyilatkozat tételre Kis Orbán (II.) Jánost is, mint harmadrendű alperest. Megszólításakor Kis Orbán (II.) János előadta, örökösödési jogáról Lajos testvére javára mondott le. Tudott édesanyjuk végrendelezési szándékáról. Az örökségről való lemondását ennek ismeretében tette. Amennyiben felperes testvére a végrendeletben foglaltakat megtámadja, visszavonja az örökségről lemondó nyilatkozatát, mivel azt nem az ő javára tette. Háza megvásárlása édesanyja és testvérei beleegyezésével történt, amelyet nevük aláírásával is megerősítettek, így a felperes is. Amennyiben a már kifizetett ház árának felét ismét ki kell fizetnie a felperes részére „az önkívánságára, ez a képtelenség sorába tartozik, vakmerő kívánság, sok vitatással jár nem rövid per útján igazodik el.”

A meghallgatás során újra Kis Orbán Lajost szólaltatják meg, aki vérbeli prókátorhoz illően, zavarba hozta Dénes választmányi bírait, mikor szembesítette őket korábbi kijelentésükkel. Emlékezteti őket, hogy jelentésükben, még megboldogult édesanyjuk életében, a maguk nevük aláírásával azt mondták, hogy: „itt többféle bonyolódott kérdések, és vitatkozások kerülven elő, a tárgy az újabb Törvény rendelete szerint nem intéződhetik el.” Kis Orbán Lajos fölteszi a kérdést, ha a bírák következetlenségben nem akarnak maradni, „amit akkor bonyodalomnak ismertek el, már most nem tartják-e annak?”

Kis Orbán Lajos elemében van, újra megerősíti, néhai édesanyjuk tiszta elmével, másokkal is előre tudatva szándékát, tette meg végrendelezését. Dénes testvére már édesanyjuk halála napján az elöljáróság előtt azzal vádolva meg őt, hogy hozzálátott a „házbéli portékák” elhordásához. Bayler István utcabeli szenátor a tanács utasítására és Dénes sürgetésére érkezett foglalni a

Annyának minden tudta akaratja ellenére tett házasságával jár, az olyan fiu gyakran mindnyájok előtt emlegetett szava szerint egy xrijába se részesül.”

³⁰⁹ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs.”... mennyit el hordott a Felperes Szigetre Mihályfalvára, Petribe még oda lakott...az Alperesnek is szabad meg említeni azt a roppant bor elpocsékolást, amit a Felperes valami 25 esztendő el forgása alatt tett, az Attyoknak, Annyoknak legnagyobb tiltása mellett is ,önnön maga minden napokon reggeltől el kezdve még éjszaka sem pihent meg ivott...”

gyászoló családhoz.³¹⁰ A védelem felháborodva szólt arról, hogy a felperes követelései között megboldogult atyjuk díszkardját is följegyezte. "A Felperes hazugsága fedezésére a bol[do]g[ult] Atya kardját ne említse, övet megelőzőleg megemlíti, hogy azt a kardot övet már régebben által adta a bold[ogult] Anya 2dik r[endű] Alperesnek, láthatta már a Bihari Tisztválasztáson régebbenn is maga a Felperes Ügyvéd is, ha nem látta látták mások az Alperesnél."³¹¹

A per során fölhalmozódott hatalmas irattömeg tartalmaz egy tanúvallomási jegyzőkönyvet, melyet két példányban is szükségesnek tartottak leírni. Kis Orbán Dénes kérésére 1843-ban az anyja mellett éjjel-nappal szolgáló cseléd mondta tollba az utolsó napok történetét, részletesen beszámolva a haldokló idős asszony utolsó óráiról.³¹² Akármilyen őszintének tűnt a szolgáló vallomása, nem volt bizonyító erejű a végrendekezés hamisságát illetően.

Kis Orbán (II.) János 1843. február 28-án, tőle szokatlan, erőteljes hangú nyilatkozatban foglalt állást a Dénes testvére által elkezdett örökösödési pert illetően. János kijelentette, amennyiben az örökösödési perben hozott ítélet a

³¹⁰ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. Kis Orbán (II.) János igen nagy beleéléssel adja elő a Kis Orbán házban történt esetet: "éppen a háznál történt elénekeltetés alatt megzavarva azonn halotti csendet, és fiú tartozó érzelmeket a már már mindjárt el költözendő és többé soha nem látandó kedvelt jó édes anyjának hideg tetemi látása szokott okozni, az álnok Felperes által rá az lévén veszedelem idején a lelkes utzabeli Senator által kéntelenségéből fundaltatott, koholt elő adásának alpja avolt önön sorai szerint „Kis Orbán Lajos Testvérem unszolására az anyám gyenge elmével törvénytelen Testamentumot tett nevezet testvérem már is kezdi a házbéli drágaságokat magához hordatni”.

³¹¹ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. A forrásban említett díszkard a Déri Múzeum állandó kiállításában látható.

³¹² HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. Vallomása szerint Lajos Úr számtalanszor, „...ekkor is nagy rimánkodással kérte a Nagy Asszonyt hogy tenne rendeltet, s tekintené az ő Számos gyermekeit, meg az ő nyakán temérdek adósságot. Ámbár a Nagy Asszony mint ahogyan nekem mondta, vonakodott a Testamentum tételtől, mert nekem sokszor el beszélte az előtt, hogy (látja kend Sára, ez a szegény Lajos mindig csak azon van hogy tegyen Testamentumot, de az Uram mikor beteg lett, be mentem hozzá s' kértem hogy tegyen rendeltet, ő pedig nekem azt felelte, hiszen anya, egy az atya, egy az anya, mert nem vagy mostoha, eggyek a gyerekek, minék az a Testamentom) A szolgáló a vallomásában a továbbiakban előadja mikor a haldokló asszony állapota egyre rosszabbodott Lajos fia ismét feléje fordult: „...nagyon kérte sirással hogy tsak tegyen végrendelet, mire a Nagy Asszony felelte (no no fijam nem halok addig meg) Lajos Úr ismét sirással kérte (nem bánja hát Édes Anyám ha elmegyek, még most otthon érem a Senator Urat?) Ekkor a Köpönyegjét magára vevén elment, a mikor tüstént oda jött a Felesége is, csak hamar meg érkezett Lajos Úr Senator Bayler István és Esküdt Sáska László Urakkal, amikor egy két szót váltva engem a Ts' Nagy Asszony ágy mellől Lajosné Ts' asszonnyal kiküldtek.” A szolgáló a továbbiakban elmondja, János és István urak már a végrendelet megírása után érkeztek, de nekik nem szóltak semmit a történetekről. Ezután a haldokló asszony többet nem tért magához, hiába szólították, senkit nem ismert már meg.

végrendeletet megsemmisíti, az őt megillető törvényes osztályrészre igényt fog tartani.³¹³

Kis Orbán Lajos több alkalommal, szóban és írásban kérte Dénes testvérét az örökségen való békés megegyezésre. Egy, a per folyamán ellene fordított levelében részletesen, pontokba szedve indokolja testvéreinek, miért tartja fontosnak a békességes megegyezést.³¹⁴

Az érzelem szálai pengetésének félbehagyásával Lajos rideg okfejtéssel az értelemhez szólt. Kifejtette: annak ellenére, hogy a köztük lévő per már ítélet alá van bocsátva, az ő ügyük eldöntése rövid úton, választmányi bíróság felállításával el nem intézhető. Amennyiben az ítélet számára elfogadhatatlan lesz, úgy ő magának a választmányi bíróság eljárásának illetőségét támadja meg, mely következtében az ítélet elvettetik és a per rendes útjára igazítódik.

Végezetül leszögezte, ő sem rövid úton, sem más módon nem kíván perlekedni. A perpatvar helyett újra a megegyezést kínálta. Fölajánlotta, hogy a már korábban megígért Szikszai-féle szőlő mellé ad még 20 hordót, 4 kádat és az azon lévő sajtolót. Átadja a mihályfalvi jószág szabad birtoklását, melyre

³¹³ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. „Megboldogult Édes Anyám életében, családi viszonyok orvoslására hozzánk jött Ts' Küldöttség előtt Ön érzetem sugallásából ezt a' nyilatkozást tettem, hogy Lajos testvérem súlyos helyzetét, számos nevetlen gyermekei jövőbeli állapotát figyelembe véve, örökösödési jogomról lemondok.” Dénes testvérem azonban, mások uszításának engedve, az anyjuk által rájuk hagyott végrendeletet megtámadta, Lajos testvéreinek rá nézve kedvező ajánlatát rendre elutasította, „jó Anyám végrendeletét fel bontani, testvérjét és annak számos nevetlen gyermekeit köldus botra juttatni törekszik...”.

³¹⁴ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. Elsőszámú fő gond az, mint írja, hogy István testvérük után 12.000 váltó forint tartozást neki kell kifizetnie, mivel elhalt édesanyjukkal kezesei voltak. Legutóbb, egy héttel anyjuk halála előtt 720 forint „interest” volt kénytelen a „Túri” papnak fizetni István testvérük tartozása után. Vélekedése szerint anyjukat a „Testamentum” tételére a reá nehezede teméntelen adósság készítette. Levelében Lajos a következőképpen fakad ki: „Némely hamis tanú gyilkosom” állításával szemben „Isten előtt mondom és esküszöm, hogy átkozott legyek, ha valaha az Édes Anyámnak egy szóval is mondtam vagy valaha is esdekeltem előtte...” Ezt követően arra figyelmezteti a perlekedő Dénest, János testvérük nyilatkozatba adta, ha tovább folytatja a perlekedést, ő is igényt tart örökségbeli „Jussára”. Amennyiben János testvérük követelni fogja a rá eső örökrészt, nincs az a bíróság, amely azt megtagadhatná. „Kérlek akkor gondold meg, abból a maroknyiból a mi marad oly roppant teher mellett mi jutna...” Lajos kitér a család elszegényedésének okára is: „...Szívet epesztő Szívet szaggató annak a meggondolása ami kárt a mi Familiánk Latzi, és István miatt szenvedett, de fájdalom meg történeteket megváltoztatni nem lehet, se neked, sem János Ötsemnek nints gyermeke, nekem 5 gyermekem hány szere jobban érezni kénytelenítettünk mi minden forint elvesztését, ne kívánd azt, hogy gyerekeim tönkre legyenek ne kívánd, hogy én ki eddig is a Testvéreim bajait az Anyámmal csak egyedül érezvén, és azok miatt a bajok miatt mind becsületeembe mind értékembe az örvény szájaig sodortattam, ne kívánd hogy semmivé legyek, egyedül a testvéri szeretet a testvéri érzés segíthet itt a dologon, a bennünk született Testvéri ösztön engedelkenység mint két részről igazíthatja el a bajt, nem a Bíroi szigorú vas vesszőjű ítélet az ilyen kétséges kimeneteli dologba vagy egyiknek vagy másiknak utoljára is romlani kell.”

semelyik más testvérük nem tart igény. Mindezekon túl 500 forint készpénzt ígért, melyet már másnap kész volt kezébe adni testvérének.³¹⁵

Az osztályos örökösödési perben 1843. április 18-án ítélet született.³¹⁶ Ezt Kis Orbán Dénes nem fogadta el. Beadvánnyal fordult a Magyar Királyi Udvari Kamarához, melyben a számára kedvezőtlen döntés megváltoztatásáért fellebbezett.³¹⁷

A beadványra 1843. május 28-án érkezett utasítás, mely felszólította az örökösödési perben döntést hozó városi Választmányi Bíróságot a panaszos állításaival kapcsolatos jelentéstételre. Ezen kívül felküldésre rendelte a perrel kapcsolatos összes okiratot, valamint felszólította a város tanácsát a perben lévő felek megfélékezésére.”³¹⁸

Kis Orbán (II.) János a ház megvételével kapcsolatosan határozottan leszögezte, hogy az eladási feltételeknek maradéktalanul eleget tett. Az őt ért vádakra adott személyes hangú válasza megmaradt a per anyaga között.³¹⁹

1843-ban Orbán Lajost, János testvéréhez hasonlóan a Kancellária határozatilag kötelezte a perben megfogalmazott vádakkal kapcsolatos nyilatkozat tételére. Bevezetőjében előadta, hogy ügyvédként még a per indítását is a fennálló jogot sértőnek tartja, mivel azt Dénes testvére még anyjuk

³¹⁵ HBmL IV. A. 1018./c. 61.cs.

³¹⁶ HBmL IV. A. 1011./k. 884. 1846. Választmányi Bíróság jelentés Nemes Kiss Orbán Dénesnek Orbán István, László és János Urak ellen 1842. február 11-én kezdett, és 1843. április 8-án ellátott világos örökösödést követelő ügyében. A per anyagát tartalmazó iratcsomóban található Kovács Lajos Választmányi Közbíró a perrel kapcsolatos megjegyzése. „Mind az osztályt követelő felperes előterjesztéséből, mind e jelen perhez közelebb hozott bírói ítélet nyomán az 1,2,3,4,5,és 6. szám alatt csatolt szerzeménylevelekből világos lévén, hogy azon javaknak, melyekbe a rövid útu osztály követelteték egy része T. Bihar megyékben kebelezett Vajda Helységbe örök bevallás mellett valóságos Földesúri joggal bíratik, más része pedig N. Debreczen városa határába fekszik : ezen rövid Úton megkezdett bíraskodás, mint az 1836. 14 T. Cz. által korlátozott, Bírósan le szállítatik. Egyébiránt a perbeli vitatkozások alkalmával a Bírói tekintetét sértő, s az illedelem korlátain túl hágó kitételekért az azokat előterjesztő felek ezennel komolyan megróvatnak.”

³¹⁷ HBmL IV. A. 1011./k.703./1843.

³¹⁸ HLBm IV.A. 1011./k.885./1846.

³¹⁹ HBmL IV. A. 1018/c. 61.cs. „a’ Nemes Városnál lévő, néhai Édes Anyámat részben mint fő adóst, részben mint kezest illetett teher adósságoknak tettleges átvállalásával, és pótolólag kész pénzzel, tökéletesen eleget tevén: a’ néhai Édes Anyám halálával megnyitott örökösödésből pedig köz tudomás szerint semmi legkissebb részt sem kapván, ’s az az iránti nyilatkozatom, ha néhalán a’ Végrendelet megtámadtnék: a’ Dénes Testvérem által indított örökösödési perben beiktatva lévén: minden e’ tárgyban ellenem irányzott vagy irányzandó megtámadtatásnak ünnepélyesen ellentmondok, annyiival inkább, mivel ámbár én b. e. Édes Atyám kereskedésében 12 évig éltem legszebb szakában, mint névvel harmados szolgáltam: mind azon által sem kereskedési szolgálatomért jutalmat nem vettem, sem mint gyermek az örökösödésben nem részesültem, mert a’ kialkudott áron pénzért általvett házat örökösödésnek vagy jutalomnak nevezni épen nem lehet.”³¹⁹

életében tette.³²⁰ Okfejtését folytatva leszögezte, hogy a ház János testvérének történő eladásába Dénes testvére nevének odairásával beleegyezett, ezzel a most követelt atyai részről önként lemondott.³²¹

Sérrelmezte továbbá, hogy Dénes testvére több alkalommal kérte a család vagyonának lefoglalását, holott tudnia kellett, özvegy édesanyjuk vagyonát még életében zár alá tették a családtagok kifizetetlen tartozásai miatt.³²² A Magyar Királyi Udvari Kancellária 1843. augusztus 17-én kelt leiratában elutasította Kis Orbán Dénesnek az ítélet megváltoztatására tett kérelmét. „A folyamodó kérelmének hely nem adódott. Detito Supplicantis delatum non esse” megjegyzéssel.³²³ A kamarai leiratban foglaltakat szeptember 7-én a város tanácsulése megtárgyalta, egyben rendelkezett a folyamodó értesítéséről.³²⁴

Kis Orbán Dénes elvesztette a testvéreivel szemben indított perét. A Némethi Júlia által hagyott végrendelet szerint kerültek a családra gyűlt tartozások kifizetésre. Kis Orbán Lajos többszöri bírósági felszólítás után kifizette a testvére kezeseként felvett hiteleket. 1842-ben – a csődületi per lezárása után – 1000 konvenciós forint adósságot Kis Orbán Lajos térített meg az Árvatartó pénztár részére, mint István testvére kezese. Szabó Pál mezőtúri prédikátor a csődper lezárása után 1200 rhénes forint megfizetését követelte Kis Orbán Lajostól, mint Kis Orbán (II.) István kezestől. 1844 májusában Detrich Miklós királyi biztoshoz folyamodik ügye előmozdítása érdekében. Az adósság megfizetésére már 1843 januárjában ítéletet hoztak, de annak végrehajtása nem történt meg. „Most tisztelt tanácsnok úr /Bayler István/ ez idő óta őt ízben tett

³²⁰ HBmL IV. A. 1011./k.703./1843. Az 1836. évi XIV. Törvénycikk 1. §-ra hivatkozott, mely kimondta, hogy: „ha a' testvérek szüleikről s' a' t.-, és így mind a' két szülét megholtnak lenni kívánja, arra nézve, hogy világos örökösödés követeltethessen, a' szerint a folyamodó elkezdett útja törvénytelen volt.”

³²¹ HBmL IV.A. 1011./k.703./1843. Fontosnak tartott meg megjegyezni, hogy „az Özvegy Köz Anya a' testvéreket illető atyai fele kereset egy része el-adásában, a' testvérek köz meg egyezését megtette, a' többi részére nézve pedig a' testvérek ellenmondásaival annak hová lett fordításában meg nem akadályoztatódott, a' maga fele keresményének egy részéről végrendeletet téssen...”

³²² HBmL IV. A. 1011./k.703./1843. „Azon kérésére mi szerint a' kérdéses vagyontok Bírói Zár alá vétetni kéri, a' Legfelsőbb Helyre tett, helybeli Tekintetes Előjáróságot méltatlanul sértő igazságtalan Folyamodásának nyilvánosságos megtzáfolfolására azt kívántam felelni, hogy ugyan azon vagyontok, a' köz Édes Anya életében, ennek keze alatt, az azokat nyomó terhek biztosítására már a' Folyamodó Pere, elkezdése előtt Bírói Zár alá vétettek, és mint ilyenek léteznek az én kezem alatt mostis, az Végrendeletben ki fizetni rendelt ugyan azon köz terhek lefizetésére.”

³²³ HBmL IV. A. 1011./b. 7.cs. Detito Supplicantis delatum non esse”:újtát állni mindenfajta könyörgésnek és vádaskodásnak, esetünkben: Fellebbezésnek helye nincs.

³²⁴ HBmL IV. A. 1018/b. 528./1843.

határnapot az ítélet végrehajtására, s mégis e napig nem tettett eleget a nevezett kezessel, kinek volna tehetsége a fizetésre", írja az adósság behajtását sürgető levelében Detrich Miklós. Kis Orbán Lajos végül 1844-ben kifizette a mezőtúri prédikátornak az 1200 rhénes forint tartozást.

III. A Kis Orbán család kereskedésének története

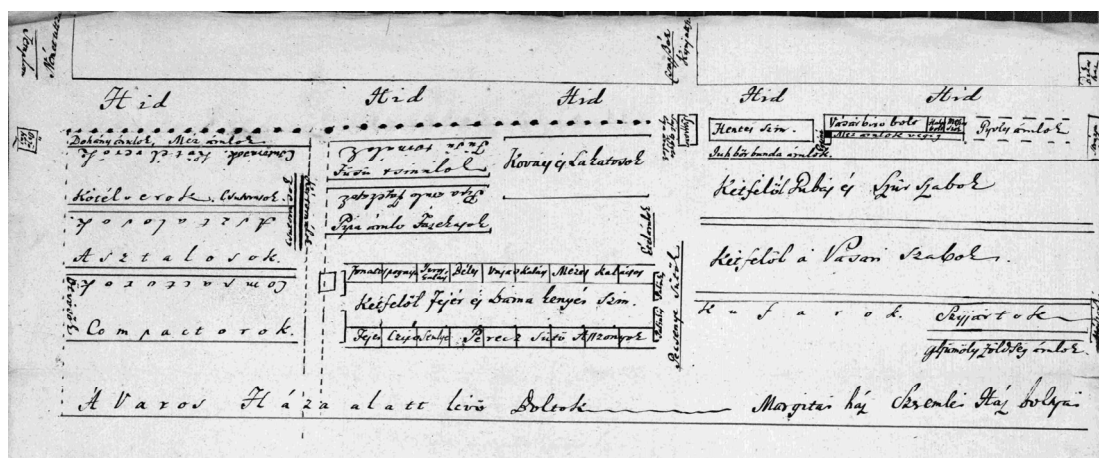
1. Mozaikok a textilkereskedelem történetéből

A XVIII-XIX. század fordulóján a kereskedés még mindig a legkockázatosabb s egyben a legjobban jövedelmező mesterségek közé tartozott. Ezért nem csoda, hogy a gyors vagyonosodás reményében sokan próbálkoztak a különböző portékák forgatásával, adás-vételével. Debrecen főutcája hétköz- és vásárnap vásárolók és vevők, bámészkodók színes forgatagától volt hangos. A sütőasszonyok, a pecsenyesütők a vásárok elmaradhatatlan szereplői voltak már ekkor is. Az illatokkal teli, vidáman pezsgő napok színessé, könnyebben élhetővé tették a zordabb hétköznapiakat. A város központjában állandósult sokadalom a város bölcs előjáróit arra készítette, hogy valamilyen áttekinthető rendet tegyenek, különös tekintettel arra, hogy senki ne károsuljon, és az árusok közül senki ne érezze magát megkülönböztetve. A debreceni nagy országos vásárok híre is indokoltta az egyre növekvő forgalom szabályozását. A város tanácsa 1761-ben megbízta Szilágyi Mihály, Veresmarti János és Dömsödi Gergely szenátorokat, hogy készítsenek tervet a sátrak elhelyezésére, azaz a „szabad vásárokon” miképpen, milyen rendben kapjanak helyet az ideérkező árusok és városbeli kereskedők a Piac utca két oldalán. A szeptember 8-án tartott tanácsülésen a három szenátor pontokba szedve előadta javaslatát. A tervezetnek – a sátrak méretének korlátozásán túl – igen fontos része volt a szekérutak és átjárók kijelölése is. Ez volt az első, minden részletre kiterjedő vásárrendezési terv, amely ránk maradt. A város a rendezés alapelveként a közösséget évszázadokon keresztül megőrző, az igazságosság mindenkre nézve egyenlő voltát tartotta szem előtt.³²⁵ A

³²⁵ HBmL IV. A.1011./k. 30. 1761. Pontosan meghatározzák, hogy a kereskedők milyen sátrakat állíthatnak föl: kereskedők sátrainak: „... sáturnak széli légyen hat öl , hogyha pedig szárnyával együtt leg feljebb 7 öl, de ez csak a legnagyobb kereskedőknek, a középszerűt pedig 4, az alább valók 2 öl, így a házak mellett való sátrak is megmaradhatnak. A sátrakat pedig nem hátul mérettessék, hanem elől, a mint a szárnyikat ki terpesztik, és a szerént fizessen többet, mert valósággal annyi földet foglal el a sátor.” Majd külön pontba foglalva, igen határozottan leszögezik: „egy sáturnál többet senki ne csinályon, sem itt való sem külső kereskedő.”

tervezet elfogadása után, Debrecen tanácsa megbízta az „Építő Inspector” Urat, hogy a vásár előtt – Veresmarti János Úr jelenlétében – mérjék ki és cövekeljék ki a sátrak helyét.

A következő, 1792-ből származó forrás szerint a város előljáróinak újra rendet kellett tenniük a vásározók között. A város tanácsa ragaszkodott ahhoz, hogy minden árus a számára kijelölt helyen áruljon, senki ne terjeszkedjen a másik kárára. Ennek megfelelően egy helyszínrajz is készült, mely az intézkedés irataihoz csatolva ma is megtalálható.³²⁶

A debreceni vásár helyszínrajza 1791-ből³²⁷

A vásárok történetével igen sok történeti és néprajzi munka foglalkozott már, és sok lát napvilágot napjainkban is.³²⁸ Dolgozatomban ezért a vásárok rendjét, a vásározás módját csupán a Kis Orbán kereskedelemmel kapcsolatban érintem. Az év során az egymást követő,

³²⁶ HBmL IV.A. 1011./k. 55./1792

³²⁷ HBmL IV.A. 1011./k. 55. /1792. DVT. 72.

328 Nincs itt terünk mindazon tanulmányt, cikket, monográfiát felsorolni, amelyek Debrecen kereskedelmével és váraraival foglalkoznak, csak néhány jelentősebb munkára hivatkozva jelezzük a szakirodalom gazdagságát. *Bácskai Vera* – *Nagy Lajos*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest 1984. 404. ; *Szalkay Gábor és Németh János szerk.*: Ipari címtár 1847. Pest, é. n. ; *Szimics Mária*: A debreceni országos vásárok története. Budapest 1938. (*Szimics M.* 1938.); *Gyimesi S.* 1981. 353-384.; *Dankó Imre*: A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII-XIX. század fordulóján. HBMLÉ I. Debrecen, 1974. 135-158. ; *Catkai Endre*: Adalékok a debreceni vásárokhöz a XVIII-XIX. század fordulóján. DMÉ 1958-1959. Debrecen, 1960. 73-75. ; *Boldisár Kálmán*: Debreceni vásárok. DKK 1934. 84-88. ; *Nanybákai Rickl Antal* 1937. 316-317.; *Dankó Imre*: Régi vásáraink világa. Debrecen, 1992. 164 p. (Folklór és etnográfia, 71.); *Béber László*: Egy ősi piac sorsa a szénától a benzinig. In: Debreceni érdekességek. Debrecen, 1977. 158-163. ; *Szöllősi Gyula szerk.*: Vásártörténet – hídi vásár. Debrecen, 1976. 484. ; *Dankó Imre*: A vásár-piac mint urbanizációs tényező Debrecen életében XIX. századi kéziratos térképek alapján.

Antal-, György-, Lőrinc- és Dénes-napi nagyvásárok mind a városbéli, mind az országos árufogalomban meghatározó szerepet töltöttek be. Az ország határán túl élő kereskedők közül is sokan megfordultak itt, magukkal hozva portékáikat, melyekre a városbéli és a környékén élő egyszerűbb népek és előkelőségek biztos vevőnek bizonyultak.

Debrecenben 1717 után évente négy országos vásárt tartottak. Az év kezdetén januárban, Antal napján, tavasszal április végén, György napján, nyáron Lőrinc napján, majd a vásárok sorát a Dénes napi zárta. Egyes források az Antal vásárt, alkalmanként 'Téli', felvételi vásárnak nevezik, kifejezve ezzel, hogy a kereskedők az év elején, már januárban megalapozták árukészletüket és kereskedelmi kapcsolataikat. Ugyancsak a források tanúsága szerint a debreceni kereskedők évente legalább három alkalommal felkeresték a pesti nagyvásárokat is, s rendszeresen átkocsiztak áruikkal a közeli Váradra. A váradi Úrnapi vásáron az ország minden részéről összegyűlt kereskedők igen nagy haszonnal forgatták magukat. A debreceniek – ha tehették – nem mulasztottak el egyetlen vásári alkalmat sem.³²⁹

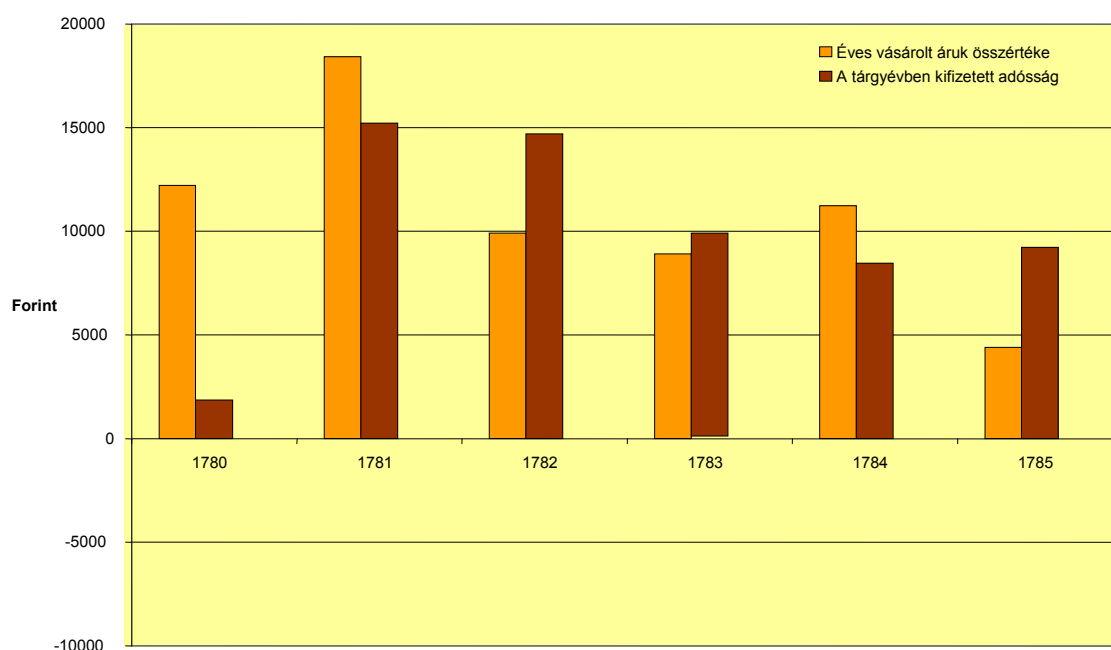
In: DMÉ 1982. Debrecen, 1984. 605-611. ; *Varga Gábor*: Adatok Debrecen és Hegyalja gazdasági kapcsolatainak történetéből. Múzeumi Kurír, 50. sz. 1986. jan. 71-73.

³²⁹ HBmL. XI. 107. 7. A Pesten szervezett József, Medárd és Lipót napi vásárokon a debreceni kereskedők rendszeresen jelentek meg, kitűnő kapcsolatokat építve ki ezzel az ország különböző területén működő társaikkal.

A Kis Orbán textilkereskedés kezdetei 1780-1785

A Kis Orbán-cég kereskedelmi vállalkozását megőrző forrásgyűjtemény korai időszakával kapcsolatos az a kimutatás, amely rögzíti a család kereskedelmi tevékenységének kezdetét, az 1780 és 1786 közötti években történt vásárlásokat és visszafizetéseket.³³⁰ A korabeli üzleti feljegyzések feldolgozása után a kérdéses időszak kereskedelméről a következő összegzés készült el:

A textilkereskedés forgalma 1780 – 1785 között

Fontos itt megjegyezni, hogy mind az áru értéke, mind törlesztett adósságot rhénes forintban jegyezték.

³³⁰ HBmL XI. 107. 7. A kimutatás a Kis Orbán cég irati között található, és minden kétséget kizáróan a kereskedés kezdeti éveit rögzíti.

A textilkereskedés forgalma 1780 - 1785

A vásárlás ideje	Antal vásár	György vásár	Pest Medárd vásár	László vásár	Lőrinc vásár	Mihály vásár	Dénes vásár	Vásáron kívüli forgalom	Eves vásárolt áruk összértéke	A tárgyévben kifizetett adósság
1780							3528	8689	12217	1859
1781	1323	2126	4944		1851			8179	18422	15221
1782	814	1017		1086	2420		1472	3098	9907	14694
1783	1248	2415		473	1450	681		2644	8911	9784
1784	2140							9090	11230	8460
1785	63	724		377	824		7	2400	4394	9225

A korábbiakban szó volt róla Kis Orbán Istvánt 1780-ban jegyezték be önálló kereskedőként a debreceni Kalmár Társulatba. A forrás tanúsága szerint az elő nagy vásárlásra, a kereskedés megalapozására ebben az évben került sor. 1780. szeptember első napján Johann Luz³³¹ bécsi kereskedő meglepő nagy értékben, 4812 rhénes forintért hitelezett árulni való textilneműt a számára. Az ifjú kereskedő még ugyanebben az évben – a városban tartott Dénes vásárkor – ugyanettől a kereskedőtől 2900 rhénes forint értékű árut vásárolt.

Kis Orbán István 1780. szeptember 1-én más kereskedőkkel is kapcsolatba került. Az üzleti könyv lapjai arról árulkodnak, hogy ezen a napon Jacob Matheus Schmidt és Dama Boskovitsen ugyancsak bécsi kereskedőktől szintén vásárolt 478, illetve 458 rhénes forint értékben. A fent említett napon, a bécsiekén kívül pozsonyi és pesti kereskedők is megkeresték Kis Orbán István kereskedését. Jonan Adam Schmidt Pestről, Ábrahám Mandl és társa Erbeben – ha a fent felsoroltakhoz képest kisebb értékű áruval is –, de ugyancsak megjelentek a piacon.

Késő ősszel – a Dénes Vásárkor – az eddig felsorolt kereskedők újra itt voltak áruikkal Debrecenben. Kis Orbán István csak ezen a vásári alkalmon

³³¹ Dolgozatomban, az idegen kereskedők nevét a forrásban szereplő módon használom.

3528 forint áruhitelt vállalt magára.³³² Minden jel szerint a frissen megszervezett vállalkozásának a kereskedői hálózatát kiépítendő, vállalta a hatalmas áruhitellel járó kockázatot. Az év során vásárolt áru összértéke 12.217 rhénes forint volt, ebből 1859 forintot fizetett vissza kereskedőtársainak.³³³

A következő évben még a megelőzőnél is nagyobb áruforgalmat tapasztalunk.

Januárban még úgy tűnik, hogy Kis Orbán István az előző évben megszokottnál visszafogottabban vásárolt majd. Az Antal napi vásárkor, annak ellenére, hogy kereskedők sora jött ide Bécsből, Pozsonyból, Pestről, csak 1319 rhénes forintért vásárolt. Tavasszal azonban – a György napi vásárkor, s az azt követő hónapokban – újra nagy lendülettel építette kereskedését. A korábbi kereskedőkön kívül újabbak is megkeresték. Megjelentek a folyton mozgásban levő „házaló kereskedők”, akik megbízóik és saját érdekeik hatékony érvényesítése érdekében egyenesen a kereskedő helyébe vitték az értékes az árulni valót.³³⁴ Jacob Matheus Schmitt személyében újabb bécsi kereskedő jelent meg, akitől a különböző vásárokon – és azokon kívül – igen nagy értékben vásárolt majd. Ebben az évben a pesti Medárd-vásárról közel 5000 rhénes forintot érő áruval tért haza. Ez volt a vizsgált időszak alatt a legnagyobb összegű vásárlása. Az év forgalmának elemzése során hosszasan lehetne még sorolni a vásárlási és visszafizetési tételeket, de félő, hogy a részletek elfednék a lényegét.³³⁵

Az induló kereskedés mérlegét elkészítve, meglepve tapasztaljuk, hogy 1781-ben az előző évinél sokkal nagyobb értékben, 18.422 forintért vásárolt a kereskedő. A kereskedés folyamatos működését és nagy forgalmát mutatja, hogy a vásáron és azon kívüli áruforgalom nagysága az előző évhez hasonlóan igen közel esik egymáshoz. Az a tény pedig, hogy a

³³² HBmL XI. 107. A Kis Orbán-cégpénztárkönyve 1780- 1786.

³³³ HBmL XI. 107. A Kis Orbán-cég pénztárkönyve 1780- 1786.

³³⁴ HBmL XI. 107. 3. Hitelezési könyv, tartalmaz utalásokat arra nézve, hogy szinte baráti kapcsolatban voltak ezekkel a kereskedőkkel, akiket még el is szállásoltak, ha úgy hozta a szükség.

³³⁵ HBmL XI. 107. A Kis Orbán-cég pénztárkönyve 1780-1786. A táblázat időrendben, kereskedőnként különgyűjtve mutatja be mind a hitelbe felvett áruk értékét, mind a visszafizetések nagyságát.

felvett áru árából 15.221 rhénes forintot fizetett vissza, egyértelműen a vállalkozás életképességét bizonyítja.

Az első két év lendületes kezdése után a legkülönbözőbb kereskedők továbbra is, bár kisebb tételekben, de folyamatosan szállítottak a rendkívül célratörő és szorgalmas Kis Orbán kereskedése számára. A már eddig is árut hitelező kereskedőtársakon kívül újabb és újabb árusok jelentkeztek a kereskedő kapuja előtt. Kis Orbán István maga is, vállalva a hosszú szekérutat, folyamatosan kapcsolatot tartott kereskedőtársaival, és rendszeresen megfordult a közeli Váradon is.

Először 1782-ben esett vissza igen jelentős mértékben a vásáron és azon kívül vásárolt áruk értéke. A következő év ugyancsak ezt a hirtelen csökkenést mutatja. Források hiányában csupán következtetni tudunk arra, hogy a kereskedés árukészlete nem forgott olyan mértékben, mint ahogyan azt a piac minden lehetőségét kihasználni kívánó nagykereskedők szerették volna. A vásárokon felvett áruk értéke még mindig 10 és 9 ezer forint körül mozgott, de a vásáron kívüli forgalom az előző évihez képest jelentős mértékben visszaesett. Az induláshoz képest ez jelentős visszaesést sejtet. Értelmezhetjük azonban kiegyensúlyozódásnak is, amikor a hangsúly áttevődött a felhalmozott árukészlet értékesítésére, és ezzel összefüggésben a tartozások nagyobb ütemű visszafizetésére. Ezt látszik bizonyítani az a tény, hogy 1782-ben meghaladta, a következő évben pedig megközelítette a 15 ezer forintot a visszafizetett tartozás összege.

Az 1783-as évet pedig, egyenesen ideálisnak tekinthetjük. A kereskedés megalakulása óta először közelített egymáshoz a felvett áruk értéke és a visszafizetett tartozás nagysága. Az 1784-ben mintha minden rácsfolni látszana a már-már kialakuló egyensúlyi helyzetre. Kis Orbán István újra hihetetlen nagy értékben vásárolt hitelből, s az előzőekhez képest jóval kevesebb összeget fizetett vissza tartozásai fejében. Már a bukás veszélyét magában hordozó hatalmas összegű tartozás felhalmozása zajlik a szemünk előtt. A következő évben a kereskedés kitapintható visszaesést mutatott. Mintha a kereskedő is megtorpant volna. A vásárolt

áru értéke alig haladta meg a hatezer, viszont a tartozások visszafizetésének nagysága majdnem elérte a tízezer forintot. Sajnos a nyilvántartás itt félbeszakad. Fölvetődik a kérdés, a forrás torzóként maradt ránk, vagy egy szakasz lezárulását jelenti a vállalkozás történetében? Az eddigi kutatások egyik feltételezést sem erősítik meg. Újra óvatos feltételezésre hagyatkozhatunk. Abból, hogy a város közösségére kirótt adó személyekre szóló kimutatásában – a későbbi években – mint nagy jövedelemmel adózó kalmár szerepel, arra következtethetünk, hogy a vállalkozását tovább folytatta, csupán az ezt bizonyító dokumentumok hiányosan maradtak ránk.³³⁶

A korai kereskedelem számadatainak hosszas taglalásán túl, igen lényeges annak tisztázása, hogyan vásárolhatott ekkora értékben hitelbe egy kereskedő? A történet minden szereplője tisztában volt a hitelezés kockázatos voltával, de az is valószínű, hogy nem elszigetelt egyedi esettel van dolgunk. XVIII. század második felétől a textilipar a leglendületesebben fejlődő iparággá nőtte ki magát. Az ország területén belül és kívül hihetetlen verseny indult a gyártók között a piac megszerzéséért. Az ország nyugati területét külföldről behozott textilneművel árasztották el a kereskedők. A további, újabb felvevőpiacok megszerzése, mind a gyártóknak, mind a kereskedőknek létérdeke volt. Ezért volt érdemes ekkora kockázat vállalása a városba érkező kereskedők részéről az Alföld vásárcentrumának számító Debrecen piacának megszerzése.³³⁷ Kis Orbán István jól mérte föl a helyi igényeket, kockáztatott, s ahogyan az évek teltek, a hitelbe átvett áru értékéből egyre nagyobb összeget tudott visszafizetni hitelezőinek.

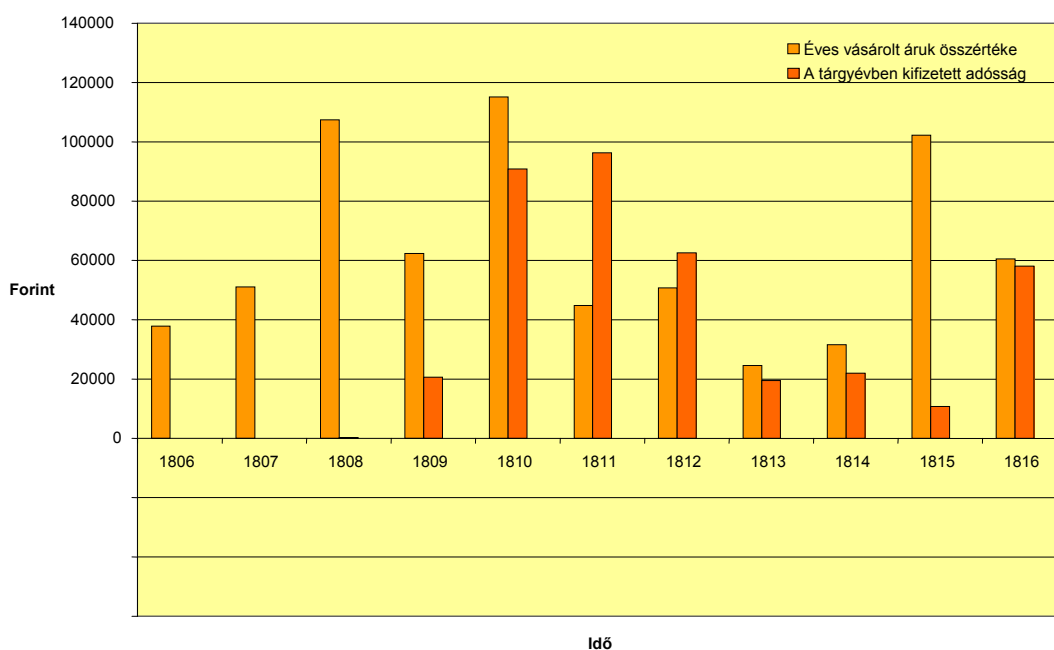
³³⁶ HBmL Hadiadó számadások. IV. A. 1013. c.

³³⁷ Endrei Walter: Magyarországi textilmanufaktúrák a 18. században. Budapest, 1969. (Endrei W. 1969.) 52-58. A szerző munkájában részletesen elemzi, milyen nehéz helyzetben volt a frissen született magyar könnyűipar az ország területére beözönlő nyugati termékekkel vívott versenyben. A mai napig értékadónak számító elemzés a magyar belső piac szűk voltában, a fizetőképes kereslet hiányában látja az okát annak, hogy a nagyrészt földesúri kezdeményezésre született textilmanufaktúrák – néhány kivételtől eltekintve – rendre megszűntek. A szerző munkájában konkrétan nem fogalmazza meg, de maga a forrás bizonyíték arra nézve, hogy milyen nagy erővel igyekszik a külföldről irányított textilkereskedelem az ország keleti területén lévő, még fellelhető fizetőképes keresletet megtalálni.

A kereskedés működése a 1806-1816 között években

Kis Orbán fennmaradt gazdasági iratai között található egy kimutatás, melyben 1806-tól 1816-ig folyamatosan vezetik a külső kereskedőktől történt vásárlásaikat, valamint kifizetéseiket.³³⁸ A forrás rendkívül értékes, mivel lehetővé teszi egy igen hosszú, törés nélküli periódus vizsgálatát.

A textilkereskedés 1806 és 1816 között

A Kis Orbán Istvánnal üzleti kapcsolatba kerülő, itt a városban megforduló, vagy más, közvetett úton vele kapcsolatba kerülő kereskedők nagy száma igazi meglepetéssel szolgál a számunkra. A számlakönyvből úgy tűnik, hogy igen sok kereskedő ítélte jövedelmezőnek a textilneművel való kereskedést. Megfordulnak közöttük a több ezer forintot érő, s a néhány száz forintra rúgó adásvételek egyaránt. Fölsorakoznak itt azok a kereskedők, akik áruikkal még évtizedek múltán is talpon maradtak. Luxuscikknek számító finom textilekkel több száz mérföldes körzetben

³³⁸ HBmL XI. 107. 3.

minden igényt kielégítenek. Ott vannak mindenütt, ahol haszonnal forgathatják pénzüket.

Voltak azonban közöttük olyanok is, akik saját termékkel kínálták a vásárlóközönséget. Megjelentek Debrecenben a magyarországi textilmanufaktúrák is termékeikkel. A Lotharingiai Ferenc által alapított Sasvári „Coton Fabrica” lábön tudott maradni 1736-tól, az alapítást követően egészen 1849-ig. Kartonjaikkal s finom vásznaikkal eljutottak még a debreceni nagyvásárookra is.³³⁹

Az üzleti könyv 1806-os kimutatásában az eladók között ott találjuk a Valero Tamás és Ferenc 1776-ban alapított, és 1849-ig működő selyem és fátyol manufaktúráját is, amely fennállása alatt hatalmas üzlethálózatot épített ki. Termékei minőségével fölvette a versenyt a külföldi textíliákkal is. Selyemflór, majd később tarkán szőtt selymek uralták a korabeli divatot. Később megjelentek a piacon a darabfestett önálló ruhadarabokkal is. A híres, nyomtatással készült pántlikájuk a debreceni leányok kedvelt viselete volt.³⁴⁰ A kelmék többsége azonban a kereskedő kalmárok kezén került át a vevőkhöz. Ilyenek voltak a Boskovits testvérek, akik a „finom-posztókkal” bonyolítottak le hatalmas üzletet az ország egész területén.

A kereskedők közül kiemelkedik egy másik testvérpár is, Nagy József és Bálint, akik egyenesen Bécsből szállították a finom kelméket, selymeket, géz- és damasztkötésű³⁴¹ szöveteket, tüllöket. Raisch és Fraiburg urak szintén Bécsből hozták a tehetősebb vásárlók számára a különleges csipkéket, s nagy mennyiségben a súlyos selymeket: „taffotát”³⁴², „santint”³⁴³. Kunz és Társa szintén Bécsből utazott a debreceni vásárookra. A Kis Orbán-féle textilkereskedés legnagyobb forgalmazói közé tartoztak.

³³⁹ Endrei W. 1969. 197. A magyarországi textil manufaktúrákról készült munkájában, más szerzőre hivatkozva említi, hogy az alföldi vásárcentrumnak számító Debrecen igen jelentős piaca volt a hazai közönséges posztók számára is.

³⁴⁰ Endrei W. 1969. 17., 27., 43., 201., 208., 227. A szerző munkájában, a Valero testvérek által 1776-ban alapított textilmanufaktúra működését több helyen méltatja, a manufaktúra olyan sikerrel építette ki saját piacát, hogy termékeivel még nyugatra is sikerült betörnie.

³⁴¹ damaszt, alapanyaga selyem, atlasz alapkötésű (nagy mintás kötés), népies szóhasználatban megfelelője a „kamuka”. Endrei Walter: Patyolat és posztó. Budapest, 1989. 220. (Endrei W. 1989)

³⁴² taffota, taft: alapanyaga selyem, hazai elterjedése a XVIII. század első felében, a Valero cég termékei különösen jó minőségűek voltak.

³⁴³ santin, saten satin: különlegesen finom szövésű selyem (Endrei W. 1989) 234.

Végszámba szállították a finom pergalokat³⁴⁴ – fehéreket, színeseket és „melérteseket” –, a gyapjúval kevert szöveteket, de forgalmaztak egyszerűbb kanavászt is.³⁴⁵ Kassáról Oppenheimer Sámuel szintén végszámba szállította a közkedvelt taffota és atlasz pántlikákat, csipkéket, selyem keszkenőket, fátylakat, de ő volt a nyakravalók fő szállítója is.³⁴⁶

A textilkereskedés 1806 és 1816 között

	Antal vásár	György vásár	Pest József vásár	Pest Medárd vásár	Lőrinc vásár	Mihály vásár	Dénes vásár	Pest Lipót vásár	Vásáron kívüli forgalom	Éves vásárolt áruk összértéke	A tárgyévben kifizetett adósság
1806				6083	8017	15465			8264	37829	
1807			8537	877	9063	6432			26139	51049	
1808					10932	7954	5819		82683	107387	247
1809					5590		2485		54257	62332	20567
1810	6167	1757				780			106385	115089	90842
1811					338				44493	44831	96261
1812		2555				48			48103	50706	62534
1813				257	3136		737	1193	19165	24488	19441
1814	5335		267	434			1083		24447	31567	21925
1815		12243							89955	102197	10724
1816	1324	884					2471		55838	60517	58031

A kereskedés 1806-ban 37.829 rhénes forint értékben vásárolt, melyből a vásáron kívüli beszerzés 8264 forintot volt. Ez a tény a folyamatos működését mutatja. A kimutatást vizsgálva a legfeltűnőbb az, hogy az első vásárlások ellenértékét csak két év elteltével egyenlítette ki a Kis Orbán kereskedés. Akkor sem a teljes összeget. A megelőlegezett áruhitel visszafizetése azonban 1809-től folyamatosan és igen nagy értékben történt, ami egyértelműen a kereskedés sikeres működését mutatja.

Két év elteltével – 1808-ban – a számok a vizsgált időszak legkiemelkedőbb szakaszát mutatják. Az éves forgalom 107.140 rhénes forint értékű volt, amelyből – érdekes módon – a vásárokon kívüli volt nagyobb. Ez 82.683 rhénes forintot tett ki. 1810-ben mind a forgalom, mind

³⁴⁴ pergal: finom vászonból készült szövet (Endrei W. 1989) 145.

³⁴⁵ HBmL XI. 107. 3.

³⁴⁶ HBmL XI. 107. 3.

az áruhitel nagysága hihetetlenül megnőtt. Ez volt az a kiemelkedő év, amikor a kereskedés elérte a vizsgált időszakban a legnagyobb forgalmát, s ennek megfelelően ebben az évben az áruhitelből is a legmagasabb összeget fizették vissza, 90.842 rhénes forint értékben. Az 1811-ben bekövetkezett pénzleértékelés a kereskedés pillanatnyi megtorpanását eredményezte. Ez volt az első év, amikor az áruhitel visszafizetés nagysága meghaladta az éves vásárlás nagyságát. Ebben az évben a vásáron csak egy alkalommal vásároltak, viszont a vásáron kívüli áruátvétel még mindig magas volt, megközelítette a 45 ezer rhénes forintot.

A következő évben az áruhitelek visszafizetésének nagysága még mindig meghaladta a vásárolt új áruk értékét.

Az 1815-ös év a kereskedés újbóli élénkülését mutatja, s ami nagyon fontos tény a visszafizetés nagysága megközelíti a felvett áruhitelét. A következő évben már több áruhitelt fizettek vissza mint amennyi értékű árut abban az évben vásároltak. Sajnos újra szembetaláljuk magunkat a forrás szabta korláttal. A nyilvántartás az 1816-os évvel félbeszakad.

A vizsgált időszakban a vállalkozás tíz évét elemezve látjuk, hogy a textilkereskedés, ha nem is kiugróan nagy haszonnal működő, de mindenképpen jövedelmező vállalkozás volt. Önmagában igen nagy eredménynek tekinthető, hogy 1809-től kezdődően egyre nagyobb ütemben fizették vissza az áruhitel által felhalmozódott tartozásaikat, saját kintlévőségeiket kézben tudják tartani. Egyre növekvő igény mutatkozott a finomabb textíliák iránt, s ez folyamatosan biztosította a kereskedés forgalmát.

Közelkép a textilkereskedés hétköznapijairól: vásárlók és felhasználók

A kintlévőségeket és tartozásokat nyilvántartó üzleti könyv alapján feldolgoztam a Kis Orbán kereskedés 1813 és 1816 közötti éveit. Fontos itt megjegyezni, hogy a forrás nem csupán a textilkereskedéssel kapcsolatos kintlévőségeket rögzíti, hanem mindenfajta más pénzmozgást is. Ilyen értelemben, inkább hitelezési könyvnek tekinthető, mintsem üzleti könyvnek. Ennek köszönhetően ismereteket szerezhetünk arról, hogy a textillel való kereskedésen kívül igen jelentős jövedelem származott borok eladásából. Azok közé a kivételes helyzetben lévő családok közzé tartoztak, akik borral látták el a város kocsmáit. A korábban említett Vajdán lévő szőlő megvásárlása után, hegyi szőlőből készített borokat, a Debrecen városon kívül a mesteremberek is szívesen vitték.³⁴⁷ Az 1815-ös esztendőben kivételesen nagy hasznot könyvelhettek el a bor eladásából, ebben az évben Debrecen város a kocsmáiba 11.347 forint értékben vett bort Kis Orbán Istvántól.

A részletes vizsgálat legfontosabb kérdése az volt számomra, hogy kik voltak a textilkereskedés vásárlói. Minden más vizsgálati szempont csak ezután következett. Választ kerestem arra is, hogy milyen áruféleségek voltak kelendők, s milyen áron keltek el a portékák. Céлом volt, hogy egy apró mozaikkal hozzájáruljak a XIX. század első felének³⁴⁸ áru- és pénzviszonyainak kutatásához. A számlakönyv lapjain meglevenednek előttünk a valamikor a följegyzett nevek, mesterségek. Megszólalnak a számok, s van mondanivalójuk számunkra.

Az adatok mögül átsugárzik az emberi kapcsolatok melegsége, a társairól gondoskodó ember képe. A kapcsolatokat átsövi a megelőlegezett bizalom, igaz ez akkor is, ha nagy- és kiskereskedő, árut bizományba adó és árusításra átvevő egyformán minden apró tételt papíron rögzítenek. Alig akad azonban

³⁴⁷ HBmL XI. 107. 3. Itt vették a bort Auer Sándor, Raidl József vasárosok, Szathmári János lakatos mester, de még a serfőző Pényi József is.

³⁴⁸ HBmL XI.107. 3. Dolgozatom mellékletében, táblázatban közlöm a feldolgozott négy év teljes forgalmát. Törekedtem a forrás eredeti, betűhűség szerinti közlésére. A textiltípusok elnevezésénél különösen fontosnak tartottam az eredetiek megtartását, hiszen azok vidékenként változtak.

olyan nagyobb összeget igénylő vásárlás, amely ne hitelre történt volna. Hitelre vásárolt maga a hitelező is, de hitelre vett a könyvkötő, a patikárius, a kollégiumi professzor, a városi előljáró, a párta- és főkötővarró, még a tömlőcőr is. Joggal vetődik föl az ellenvetés, természetes dolog volt hogy, hitelre vásároltak, hiszen a vizsgált időszakban közismert tény volt a pénzszűke. Azonban a kényszerűségnél sokkal többről van itt szó. A lényeg magában a szóban rejlik. Hitele volt a szónak, az ígéretnek, értéke volt a becsületnek, s a hitelezők kapcsolatban voltak egymással, ismerték egymást, vagy pozíciójuk volt olyan, hogy a megbízhatóságot feltételezhette társadalmi állásukból, rangjukból a kereskedő, s szégyen lett volna nem törleszteni az adósságot. Aki a hiteltörlesztésre vonatkozó ígéretét megszegte, mert persze volt ilyen is, azt a közösség elítélte, s kidobta magából. Az, aki szorult helyzete miatt késett a tartozás kifizetésével, újabb és újabb haladékot és áruhitelt kapott, hogy tartozását fizetni tudja, elesetté ne váljon. Hitelbe vásároltak, s ha nehézség támadt a fizetés körül, közösen megtalálták a módját, hogyan rendezzék a tartozást. A tartozásokat nyilvántartó főkönyvben számtalan esetben találkozunk a „munkával fizetett” kifejezéssel.³⁴⁹

A kereskedés vevőköréről elmondható, hogy a vásárlók között mindenféle társadalmi rétegekhez tartozó ember megtalálható volt.

A leányok és ifjúasszonyok – ha kisebb tételeket is – szívesen vásároltak a Kis Orbán István kereskedésében. Nem maradtak el mögöttük a fiatal urak sem. Jó minőségű szövetekért ők is Kis Orbán István boltját keresték meg.

De vásároltak itt a hentes, a „vasáros” ifjú felesége, mézáruló asszonyok, a csaplárosné, s a sort hosszan folytathatnánk. Néhányan közülük csak egy alkalommal, de vannak közöttük nem is kevesen, akik rendszeres vevői voltak a kereskedésnek.

³⁴⁹ HBmL XI.107.10. A tartozásokat nyilvántartó könyve 1815-1850. Tartozásukat munkával rendezték bejegyzés igen gyakran szerepel a főkönyvben. A vizsgált időszakban Schmidtné Ifjú Asszony, bécsi varró varrással fizetett, Lajos András szattler 222 váltó forint tartozását beszámították a kocsi készítésébe, Barta János pintér bodnár munkával szállította tartozását. Kultsár János szíjgyártó szintén munkával fizetett, csizmával fizetett Alföldi Imre csizmadia, asztalos munkával Varga József asztalos. Marhák őrzésével fizetett Győrfi István gulyás, gyékénykötéssel Mosa Jánosné, pártacsinalással Csató Istvánné, Frank Úr kőfaragó gipszből készített képekkel s a sort hosszan lehetne folytatni. A munkával való fizetések tételei között található egy utalás a család nemesi származására vonatkozóan, Spiesni Ifjú Asszony 1829-ben öt darab címer varrásával egyenlítette ki a 21 váltó forintnyi tartozását.

Vásárlók mesterség és foglalkozás szerint	1813	1814	1815	1816
Főkötvarró	9	9	13	13
Pártás	2	2		
Kalapos	3	3	2	
Szabó	3	8	6	7
Varró		1	3	
Paplanos	3			
Gomkötő	2			
Gubás	1			
Tímár	1			
Szűrvarró	1			
Szűjgyártó	1			
Szattler		3		
Paraszt varga	1			
Kelmefestő	2			
Malmos		1		
Mézáruló	2	2	3	
Kenyérsütő		1		
Paraszt	4	3	3	
Csapláros	3			
Pintér	1	1	1	1
Vincellér		1		
Fűszerszámos	2	3	3	
Kovács	2		2	
Német kovács	2		2	
Lakatos	1	2	2	
Üveges	1	1	1	
Esztergályos		1	1	
Vasáros	2	3	3	
Hentes			1	
Mészáros			1	
Sóáruló			1	
Kávés			1	
Serfőző			1	
Kerékgyártó			1	
Kőműves			1	
Ács			1	
Bába	1			
Sáfár		1		
Kupec		1		
Kereskedő	6	5	6	
Patikus	2	3	3	
Városi tisztviselő	6			
Árendátor	1			
Királyi fiscalis	1			
Harmincados		1		
Tömlőtartó			1	
Könyvkötő			1	
Könyvárus			1	
Főorvos			1	

Az alábbi táblázat érték szerint csoportosítva mutatja be a kereskedésben legnagyobb mennyiségben és értékben eladott textilféléket. Feltűnő a fekete csipke népszerűsége. Mellette a fekete bársony kelendősége és viszonylag magas ára kelti fel a figyelmünket. A fekete csipkét nők vásárolták, kalapjuk, főkötőjük, ruháik, blúzaik díszítésére. Bizonyáras fehérneműik kellemesebbé tételére is. A fekete bársonyt és a taffotát is a honoráciorok és módosabb kézművesek, cívisok vásárolták ünnepi és gyászviselet is volt mindkettő. Viszonylag kevés fogyott a canavaszból és a tüllből. Sajnálatos, hogy ezek a feljegyzések gyéren maradtak fent. Bővebb tárházukból a változó divatra is következtethetnénk. Így azonban csak feltételezésekkel kell beérnünk.

	Termék	rőf:	Darab:	pár:	érték:
	Fekete bársony	210,17			1 261,30
	Fekete csipke	2 804,83			648,53
	Taffota	779,63	1		272,70
	Levantin ³⁵⁰	105,08			257,22
	Pergal	48,38			159,25
	Tüll	4,50	1		47,55
	Manschester ³⁵¹	12,00			44,00
	Canavas ³⁵²	5,58			4,25
1814	Termék	rőf:	Darab:	pár:	érték:
	Fekete bársony	119,13	1		1 045,33
	Fekete csipke	3 963,00			947,38
	Taffota	152,38	1		746,10
	Levantin	115,79			387,23
	Pergal	46,75	3	2,00	228,97
	Tüll	6,17			31,15
	Canavas	1,50			1,50
1815	Termék	rőf:	Darab:	pár:	érték:
	Fekete bársony	349,50			2 946,43
	Fekete csipke	6 201,46	4		2 343,57
	Taffota	387,67	4		2 068,03
	Pergal	167,08	1	2,00	632,60
	Levantin	87,58			466,72
	Tüll	4,25	1		68,00
	Canavas	21,50			43,00

³⁵⁰ levantin: gyapjú és vászon keverésével készült jó tartású posztó, melyet a főkötők készítéshez, férfiaknak nadrág és mente varrásához használták

³⁵¹ manschester: gyapjúszövet, melyből többnyire a férfi dolmány készült

³⁵² canavas, vagy kanavász: alapanyaga kender és len. Különösen elterjedt a cseh, osztrák és sziléziai területek. Hazánkban a XVIII. század második felétől vált általánossá használata. Endrei W.1989. 227.

1816	Termék	rőf:	darab:	pár:	érték:
	Fekete bársony	286,27			4 030,42
	Taffota	526,77	11		3 581,18
	Fekete csipke	5 356,46			2 729,68
	Pergal	220,96	8,50	3	1 288,13
	Manschester	94,88			879,67
	Canavas	30,25			71,68
	Levantín	5,17			34,38
	Tül	5,75			19,00

Az üzleti könyv feljegyzési szerint a cég legjobb vásárlói a főköttövarrók és a pártakészítők voltak. Némi túlzással azt lehet állítani, hogy szinte a kereskedés léte függött ezeknek az ügyes kezű asszonyoknak szorgalmától és vásárlókedvétől. Még meglepőbb megállapításra jutunk, ha négy év összes vásárlását összegezzük. A vizsgált időszakban huszonnégy asszony próbálta magát és családját eltartani ebből a nagyon munkaigényes tevékenységgel szerezhető jövedelemből. Közülük azonban csak tízen voltak, akik 500 rhénes forintnál nagyobb értékű árut vásároltak a textilkereskedésben a négy év leforgása alatt. Akik nemcsak próbáltak, hanem valószínű meg is éltek e mesterségből, azok nagyon kevesen voltak. Név szerint is számon tarthatók: Katona Jánosné a négy év során 10.438 rhénes forint értékű árut vásárolt, s ez majdnem elérte a kereskedés egyéves forgalmát. A másik főköttövarró Labontz Jánosné asszony. Ő is alig maradt le vásárlásait tekintve Katona Jánosnétól. Ő négy év alatt 9540 forint értékű árura volt vevő. A vásárlásaik összegében az őket követők aligha lehettek versenytársai a két névvel is megnevezett vállalkozó szellemű asszonynak.

A főköttő a kor nagy divatja volt, aminek a viselete mindenképp társadalmi rangot jelentett. Az üzleti könyv arról is árulkodik, hogy a név szerint említett asszonyságok több segítséggel dolgoztak. Szorgosak voltak és készültek egyik nagyvásártól a másikig, nagy elismerést szerezve ezzel a debreceni kézművességnek. Ők voltak azok, akik mindenféle korlát nélkül vásárolhattak hitelre, míg a többieknek a hitelbe kapott kelmék árának a kifizetését általában a legközelebbi vásár idejéhez kötötték. Ez arról is

árulkodik, hogy a debreceni főkötvarró asszonyok rendszeresen járták a környék vásárait.

A számlakönyv lapjain elkülönülnek a temetésekre, a „halottra valók” megjegyzéssel történt vásárlások.³⁵³

A tehetősebb polgárok, akik igen sokat adtak a környezetük elismerésére, megtehették, hogy halottaikat a legpompázatosabban búcsúztassák. 1814. május 12-én néhai Páskál úr örökösei vásárolták meg a halottra valókat. A forrás még arról is árulkodik, hogy Takáts György vásárolta meg a temetéshez szükséges textíliát. Az elhalt valószínű kikötötte végrendeletében, hogy illő temetésben legyen része, mert a szabó 484 rhénes forint értékű, különlegesen finom textíliával távozott a kereskedésből. Csupán e vásárlás alkalmával sodrott selyemből hat, bécsi fekete csipkéből 13, bécsi fekete atlaszból három, bodor fekete fátyolból 120, fekete selyem rojtból 36 rőf került le a polcokról.

Ugyanezen a napon, május 12-én, egy másik tehetős gyászoló vevője is itt volt a kereskedésnek. Tekintetes Pándi Lajosné „Nagy Asszony” vitetett Péliné Ifjú Asszony halotti tiszteletére való kelmét. Pándi Lajosné már jóval szerényebben öltöztette föl halott leányát, mint az előző esetben Páskál úr esetében történt. Azonban a fiatalasszony illendő eltemetéséhez is 190 rhénes forint értékben vásároltak a legfinomabb textíliákból.

Néhány hét elteltével újabb halott illendő búcsúztatáshoz vásároltak a kereskedésben. Tekintetes Sárai István örökösei, Barta Isvánné és Antal Istvánné „Ifjú Asszonyok” 1814. május 30-án 146 rhénes forint értékben válogatták össze a temetéshez szükséges kelméket. Ők is a bécsi finom selymek és csipkék közül válogattak. Úgy tűnik a finom bécsi csipke, a fátyol, a különlegesen sodrott selyem az előkelőségek körében nagy keresletre talált.

Hasonló költségekkel és „pompával” vásároltak, bár talán némileg szerényebben az egyházi előjárók temetéséhez is. 1815. augusztus 30-án Tekintetes Szetngyörgyi József Úr gondoskodott Tiszteletes Balogh Úr illendő

³⁵³ HBmL. XI. 107. 10. A forrás arról árulkodik, hogy a kereskedésben ekkor kezdik el árulni a „készen varrott lepedőket”, amelyre az elhalt személyt helyezték. Csaknem minden esetben a halott számára történő vásárlás ezzel a tétellel kezdődik. A nyilvántartásban szerepel Csiki Mihályné, csizmadiané neve, aki, aki valószínű a férje által felhalmozott tartozást halottra való lepedő varrásával rendezte 1823-ban.

„eltakarításáról”. Ugyanazon leheletfinom kelmék közül válogattak fiatal feleségével, mint az előzőek, s 160 rhénes forintért vásároltak a tiszteletes számára.

A vásárlásokról szóló könyv szigorú rendben sorakozó bejegyzései szerint kitétek magukért a tehetősebb mesteremberek is. 1816. február 3-án Szoboszlai Péter Úr István fia halálára Kis Orbán István boltjában 327 rhénes forint értékben vette meg a végtisztességhez szükséges kelméket.

Keresztesy Pálné, „Ifjú Asszony”, szűrszabóné megbízásából vásárló Jónáné ugyancsak „Ifjú Asszony” 343 rhénes forintot hagyott a kereskedőnél. A forrás arról nem szól, hogy ki az elhalt személy, az összeválogatott textilfélék idősebb asszonyra utaltak.

A következő nap Tekintetes Keresztess Károly Úr, az előző napi „Ifjú Asszony” apósa készül a gyászra elhalt felesége felett. A rendkívül finom ízlésre valló összeválogatott selymekért, bodor fátylakért, a halott személy letakarására szolgáló melértes pergálért, s még sok más kellékért közel 400 rhénes forintot hagyott a kereskedésben.

Befejezőként szólni kell Tekintetes Messzena Sándor halotti tisztességére történt vásároltakról. A forrás szerint Legáth Józsefné és Kántorné „Ifjú Asszonyok” 1818. május 11-én 559 rhénes forintért vásároltak a neves halott felöltöztetésére.

Az üzleti könyv lapjai pezsgő életről árulkodnak. Az 1806-1815 közötti évek, de talán még az 1816-os év is, a napóleoni háborúk konjunkturális időszaka volt, amit csak a devalváció zavart meg. Gazdagabbaknak s szegényeknek egyformán jutott egy kevéske pénz az eladott állatok, a gabona és egyéb élelmiszerek árából egy kicsit finomabb ruhára, a nőknek divatra, pántlikára, selyemre s más finom kelmékre. A férfiaknak is egy posztónadrágra, „atillára”.³⁵⁴ Valószínű nem mindennapos vásárlások voltak ezek. Az itt vásárolt áruból készült ruhákat bizonyára csak ünnepekre hordták, s nem a

³⁵⁴ HBmL XI.107.3. Simonffy Dániel a Kis Orbán kereskedésben vette meg az „atillájához” az ezüst színű paszománt, süjtást a vizsgált időszakban. Itt vásároltak Raidl József és Auer Sámuel vasárosok, Szathmári Dániel harmincados, Kováts Mihály hortobágyi „árendátor”, de itt vette meg Nyíznászki János úri szabó a Nemes város részére a férfi ünnepi öltözethez szükséges kellékeket.

napi munkájuk alkalmával. Az itt árusított kész ruhák már nem lenből készültek, igazi ünnepi viseletek voltak. Itt vették meg a finom kelmét az első báli ruhához és öltönyhöz, itt vásároltak karácsonyra, húsvétra. Itt vette meg a nőülni készülő férfi kedvese számára a jegyruhát s később a vőlegényi és menyasszonyi ruhát is. Ezért virágozhatott a Kis Orbán kereskedés is.

A Kis Orbán textilkereskedelem átalakulása: textil mellett bőr

A család textilkereskedésének történetét vizsgálva, úgy tűnik, hogy az 1820-as évekre elérte a továbbfejlesztés határait. Valószínű, hozzájárult a textillel való kereskedés fokozatos visszaépítéséhez az a tény is, hogy már nem vetélytársak nélkül uralták a piacot. Ezekben az években Debrecenben az egyik textilkereskedés nyílt a másik után. A továbblépés érdekében új utat kellett találni. Ezt a kivételesen tehetséges Kis Orbán István a bőrkereskedés elindításában és kiterjesztésében vélte megtalálni.³⁵⁵ Ezt látszik bizonyítani az a kimutatás is, amely a kereskedésnek az 1825-ös évben tartott különböző vásárokon történt vásárlásait rögzíti.³⁵⁶

Kis Orbán cég vásárlása 1825-ben

A hitelező neve	György Vásár	Pest Medárd Vásár	Nagyvárad Úrnapi Vásár	Lőrinc Vásár
Alexander Appiano				1079
Alexander Lepora	60			
Andreas Folck	27			
Hummels Erben	41			52
Kunz és Társa	1641			
Ludvig Vogel	116			218
Martin Thümmel	116			
Mathias Ringauf			44	
Mathias Schiffners Erben			40	
Meggyaszai István	945	170		
Nagy Bálint	39			
Ullman Abraham				476
Valero és Társa	852			
Wirschnitzer				182
Vásári forgalom összesen	3836	170	84	2007

A legfontosabb, amit meg kell állapítani, hogy a korábbi évekhez képest sokkal kevesebb kereskedőtől vásároltak ebben az évben, s igen szembeötlő az a tény is, hogy az összes vásári alkalmon együttvéve alig hatezer váltó forint

³⁵⁵ HBmL IV. A. 84. k. A vizsgált időszakban a kereskedés sikerét, későbbi érdekérvényesítését, alapvetően meghatározta, hogy a városban elsőként kezdett a bőrök árusításával foglalkozni. 1838-ban a tímár céhen kívül csak a Kis Orbán-cég foglalkozott bőrök forgalmazásával.

³⁵⁶ HBmL XI. 107. 3.

értékben szereztek be árulnivalót.³⁵⁷ Ez jóval alatta maradt a korábbi években megszokottaknak. Igazán figyelemre érdemes viszont az tény, hogy a régi kereskedőtársakon kívül megjelentek újak is, akik már nem textil, hanem bőr forgalmazásával foglalkoztak. Közülük kiemelkedik Pestről Lepora Sándor és Lyka Anastasius, akiknek a későbbi években meghatározó szerepük lesz a kereskedés történetében.

A kereskedést alapító szenátor, Kis Orbán István betegen is, János fia segítségével közben tudta tartani a cég kapcsolatait. Szinte természetes volt, hogy 1826-ban bekövetkezett halála után a János vitte tovább a vállalkozást megözvegyült anyjával.³⁵⁸

Valószínű Kis Orbán István halála is közre játszott abban, hogy az 1826-os év volt a vállalkozás mélypontja. Hosszú évek után ekkor fordult elő először, hogy az áruhitelből származó tartozásukba nem fizettek törlesztést. Vásárlással is nagyon kis mértékben növelték az árukészletet. Két alkalommal, a György és Dénes napi sokadalmakon vásároltak 2636 váltó forint értékben, melynek meghatározó része a Valero cégtől származó textilmű volt.

Minden bizonnyal a cégalapító apa halála játszott közre a kereskedés pillanatnyi megtorpanásában. Ha csak a jól kiépített kereskedelmi hálózatot vesszük figyelembe, minden okunk megvan feltételezni, hogy a kereskedelmi ismereteket a legmagasabb szinten elsajátító fiatalember keze alatt a vállalkozás fénykorát éli majd meg. Tiszteletet parancsoló felelősségtudattal és szorgalommal irányította a rábízott vállalkozást, s a következő évben újra megélénkült az élet a Kis Orbánék kereskedésében. 1827-ben megközelítőleg tízszer akkora értékben vásároltak, mint az előző évben. A tartozás visszafizetése is megközelítette a 20.000 váltó forintot. A már többször említett

³⁵⁷ Valószínű a korábbi években megszokott nagy értékű vásárlással a súlyosan beteg Kis Orbán István nem akarta a kereskedés bizonytalanságát növelni. Bölcs előrelátás volt ez a részéről, mert halála előtt nem akart olyan döntést hozni, amely a kereskedést átvevő családtagok lépéseit korlátozta volna.

³⁵⁸ Mint korábban már szó volt, a kereskedő családok a vállalkozás továbbvitelét, igen gyakran a mesterségben legrátermettebb családtagra bízták. A Kis Orbán család esetében szintén ez lehetett a döntő ok, mikor Kis Orbán István János fia kezébe adta át cég ügyeinek intézését. Rátermettségén túl János mellett szólt az a tény is, hogy még nem volt saját családja, „háznál lakó” volt. Az utódlásról gondoskodó apa István nevű fiának saját családja volt, s már 1819-től önálló textilkereskedést vitt. Lajos fia végzett „prókátorként” a város szolgálatában állt, önállósodása után saját családja volt.

Valero³⁵⁹ pesti textilmanufaktúra még mindig meghatározó termékszállító maradt, egész év alatt közel 7000 váltó forint árulnivalót juttatott Debrecenbe.

A következő év minden szempontból a kereskedés forgalmának további dinamikus növekedését mutatja. A vásárlások és az áruhitelk fizetése már - már optimálisnak tekinthető egyensúlyba került. A vásárolt árulni való döntő részét még a textilmű adta, ebben az évben csupán a Valero-cégtől közel 7500 forint értékű áru talált gazdára a nagy múltú kereskedésben. A források azt mutatják, hogy 1829-ben a kereslethez igazodva, igen nagy értékű áru fordult meg a kereskedő kezén. Még mindig a textileladásból származott a vállalkozás forgalmának döntő része. A Valero-cég 14.000 váltó forint értékben adott át árulnivalót, Bécsből Megyaszay István³⁶⁰ pedig korábban soha nem látott értékben, 8794 váltó forintért küldött finom textíliát a kereskedésnek. A következő évek kereskedelmi adatai a kereskedés lendületes felfuttatásáról árulkodnak. 1830-ban az eladásra átvett áruk értéke meghaladta a 70.000 váltó forintot, a visszafizetés értéke is alig maradt el e mögött. A kereskedésnek kiegyensúlyozott a kapcsolata mind a legjelentősebb textil-, mind a bőrforgalmazókkal. A változás 1832 második felében történt, ekkor adta át János a textilkereskedést István testvérének.³⁶¹ Ekkor döntötte el véglegesen, hogy a továbbiakban kizárólag bőrkereskedéssel foglalkozik. Az év elején még vásárolt - nem is kis értékben - textilműt a korábbi kereskedelmi partnereitől, az év közepétől azonban csak bőr forgalmazásával kapcsolatos tételeket találunk a kereskedői könyveiben.

Mikor 1838-ban a kereskedése csődbejutott, a fölhalmozott tartozása meghaladta a vagyonát. Mikor bukása okait a csődbíróság kérésére megfogalmazta, ő a pénzen átvett örökségét, a behajthatatlan kintlévőséget nevezte meg első helyen. A levéltári kutatás során nem sikerült sem megerősíteni, sem megcáfolni, hogy Kis Orbán (II.) István bukását az általa később veszteségesnek ítélt kereskedés átvétele okozta.

³⁵⁹ A szakemberek körében eddig nem volt ismert, hogy a XIX. század első felében a híres pesti textilmanufaktúrának egyik legjelentősebb vásárlója a Kis Orbán-cég volt.

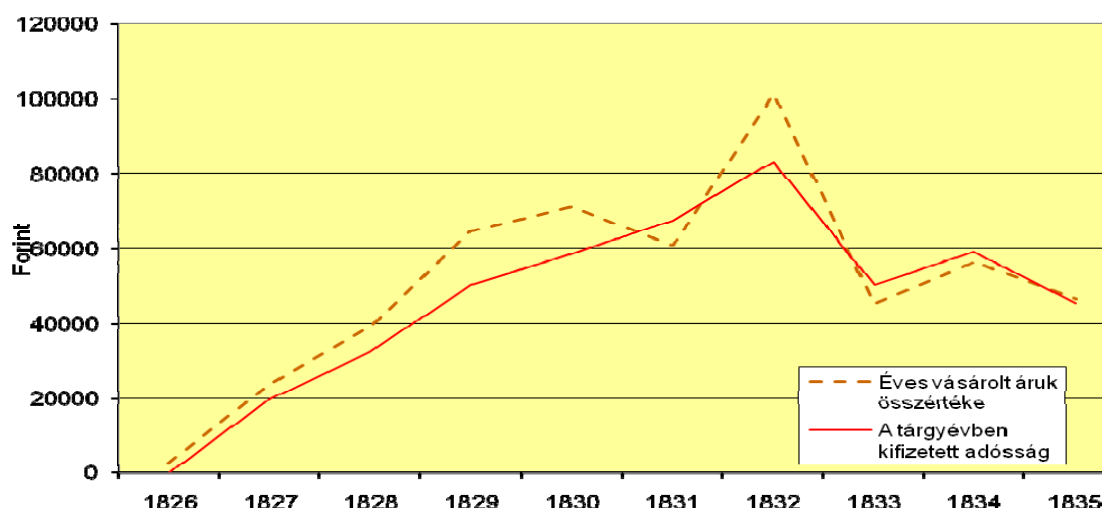
³⁶⁰ Megyasszay István, az 1820-as években Debrecenből került Bécsbe, a textilkereskedelemből meggazdagodott, a dúsgazdag ember többször segítette Debreceni társait.

³⁶¹ Kis Orbán (II.) István 1819-től vezetett textilkereskedést.

2. Mozaikok a bőrkereskedés történetéből

A bőrkereskedelem kezdetei

Mint az előzőekben láttuk, a bőrkerskedelem kiépítése lépésről-lépésre történt, s valószínű Kis (II.) János hosszú ideig abban reménykedett, hogy mindkét termék forgalmazására lesz mind anyagi mind fizikai ereje. Most azonban az a kérdés számunkra, hogyan sikerült néhány év alatt kiépítenie kapcsolatit, kikre támaszkodott a kereskedői hálózat megteremtésében.

A fellendülés, az áruforgalom megélénkülése szemmel látható, 1827-ben Antal vásárkor 3766 váltó forint értékben vásárolt hitelbe bőr- és textilneműt. Ezen a vásári alkalmon a már korábban említett Lepora és Lyka kereskedőktől 749 váltó forinton vásárolt árulni való bőrt, amely szinte „elhanyagolható tétel” az elkövetkező évek forgalmával egybevetve.

A következő, a György napi vásári alkalmon közel tízezer forint értékű árut vett át eladásra az önállóságát érezhetően élvező kereskedő. A számlakönyvben rögzített vásárlásokat még alaposabban vizsgálva, kiderül, hogy a vásáron a Lepora és Lyka cégtől 1849, Moric Rosenfeld bécsi bőrkereskedőtől 1133 váltó forint értékben vásárolt. A György napi vásáron

eddig nem ismert új kereskedőkkel is kapcsolatba került. Naum Constantin Pestről jött. Tőle 808 váltó forintért vásárolt árulni valót. Sámuel Aradról jött báránybőreivel, tőle „kóstolásképpen” csak 168 forintért vásárolt, nem is sejtve, hogy későbbi megbízható kereskedőtársától vásárolt. A György vásár volt az első alkalom, amikor a kereskedő nagyobb értékben vásárolt bőrt a textilneműnél. A nyári Lőrinc vásáron újra megjelentek a már ismert bőrkereskedők, újabb kétezer forintot érő árulni valóval bővítette készletét. Dénes vásárrkor ismét bőrárut vett, de ezek értéke alig haladta meg kétezer forintot. Jelentéktelennek tűnhetnek ezek az „apróbb” vásárlások, de figyelembe kell vennünk, hogy a kapcsolatait éppen kiépítő kereskedővel van dolgunk, aki a piac teljes megismerése előtt óvatos lépéseket tesz.

A következő év elején, 1828-ban még mindig az óvatosság jellemzi a kereskedő döntéseit. Kétezer forintot sem érte el az ekkor vásárolt bőrök értéke. Tavasszal, György vásárrkor sem változott a helyzet. A vásárlások érték sehogyan sem akarta meghaladni a már megszokott kétezer forintot. Ami viszont ebben az évben mindenképpen említésre méltó, megnőtt a vásáron kívül beszerzett árúk értéke. A közel 13000 váltó forintért átvett árulnivaló több mint felét a bőr tette ki.

1829-ben a vásárokon és vásáron kívüli alkalmakon a 64.638 váltó forintért vett a kereskedés árulnivalót. Ebből közel 30.000 volt az eladásra vett bőrök értéke.

A kereskedés következő két évében textiltől még mindig nagyobb értékben vásároltak a bőrtől. Azonban igen fontos megjegyezni, hogy ezekben az években újabb bőrkereskedők keresték meg eladni való áruikkal. A már említett Lepora és Lyka, Moric Rosenfeld, Naum Constantinon kívül újabb bőrkereskedők keresték a kapcsolatot a fiatal kereskedővel. Bécsből Cal Anton Dür, Hummels Erben, Gebrüder és Stadler, Pestről Johann Römmer találtak új piacra a Kis Orbán (II.) János vezette kereskedésben.

Mint ahogyan előzőekben szó volt róla a Kis (II.) János 1832-től minden anyagi erejét és kereskedői szorgalmát a bőrkereskedelemben fordította. Ebben az évben vásárolt a legnagyobb értékben árulni való bőrt a vállalkozása

történetében. Százezer forintot meghaladó áruhitel felhalmozása egyetlen év alatt történt, és ez igen nagy kockázatot hordott magában. Az üzleti könyv számai azonban azt mutatják: Kis Orbán (II.) János jól mérte föl a helyi piac igényét. A kereskedés fennállása alatt ez volt a legkiemelkedőbb év. Áruhitelei rendezésére is 83.000 forintot meghaladó összeget fizetett ki.

A következő években még mindig igen magas forgalmat mutatnak az adatok, de már alatta vonnak a korábbi időszakénak. Az eddig elemzett vállalkozások ívét ismerve, itt már ismert jelenséggel van dolgunk. A kereskedés „felfuttatását” szükségszerűen követte egy lassúbb, ám egyenletes, az áruhiteleket és a kintlévőségeket egyensúlyban tartó periódus. Évi 50.000 váltó forint értékű bőr beszerzése, értékesítése igen nagy feladat volt, melynek további bővítése igen nagy kockázatot hordott volna magában. Kis Orbán (II.) János kereskedésben való jártasságát mutatja, hogy már a vállalkozása első éveiben hiteleit és tartozásait egyensúlyban tartotta. A cég kintlévőségeire egész kereskedői működése alatt kiemelt figyelmet fordított.

A forgalmazott áru: a bőrökről

A Déri Múzeum őrzésében lévő üzleti levelek fontos információval szolgának, a bőrkereskedelem apró részleteiről. Ahogyan történelmi időben mennél inkább visszafelé hátrálunk, annál nagyobb jelentőségét tapasztaljuk az emberek köznapi életében a bőrnek. Mind a téli hideg ellen való védekezésben, a téli öltözködésben, mind a lábbelivel való ellátásban, de a lovak fogatolásában is feltűnően nagy szerepe volt a bőrnek és a szörmének. A társadalmi stabilitás idején, a háború nélküli periódusokban nem véletlenül növekedett meg minden városban és mezővárosban a csizmadiák száma. Mellettük a szűcsök, tímárok, vargák, cipészek és szíjgyártók valamennyien fontos szerepet játszottak a társadalmi fogyasztás cikkeinek előteremtésében. A vasút hiányában valahány fuvaros volt az országban, azoknak legalább két ló fogatolásához szükséges hámra, istrángra, ostorra volt szükségük. A fuvarosnak télén-nyáron lábbelire, főleg csizmára. Télen nélkülözhetetlen volt a bunda, valahány szabadban

hosszabb-rövidebb ideig tartózkodó embernek. A rideg pásztorok, gulyások, csikósok, kondások, juhászok télen-nyáron a szabadban tartózkodtak. Jó meleg lábbeli és bunda nélkül megfagytak volna. Szükségük volt a ködmönre, bekecsre, a piacozóknak, a diákoknak egyaránt. Készítettek bőrből bőröndöket, különböző tokokat, használták a bőrt bútorok kárpitozására, bevonására. Ebben az időben a nősülendő férfiak mindegyike – a legszegényebbek is – lakodalmukra egy pár csizmát csináltattak maguknak, s ünneplő lábbeli viseletük ez volt. Templomban, lakodalomba, jeles eseményekre, temetésre, mások lakodalmára ebben jártak, s ebben is temették el őket.

A XVIII. század második évtizedétől konszolidálódó magyarországi társadalomban a kézművesség fejlődésnek indult. Az egymás után születő vagy újjáalakult céhek az Alföldön fontos jelentőséggel bíró Debrecen a Hajdúság, a Jászság, Szabolcs, Bihar és Békés megye, részben Szatmár megye kézműipari cikkekkel és félkész bőrárakkal való ellátásában meghatározó szerepet játszottak.

A legnagyobb kereslet a *kordován*³⁶² bőrök iránt volt. Ez volt az a bőrfajta, amelyet mindenki forgalmazni igyekezett. A legelterjedtebb fajta a fekete kordován, melynek kötését a vizsgált időszakban 40 és 45 váltó forintért árulták, s amelyből legnagyobb mennyiséget a csizmadiák igényeltek. Valamivel olcsóbban, négy-öt forinttal kevesebért kerültek a felhasználókhoz a forrásokban egyszerűen csak *lengyel kordovánnak* nevezett bőrök. Az 1836-os évben megjelent a piacon a *jakovainak*³⁶³ nevezett kordován, amely a fekete kordovánnal közel egy árban kelt el a piacon, a tisztasága és „hibátlanúsága”³⁶⁴

³⁶² *fekete kordován*: Ez volt az a bőrfajta, amelyet mindenki forgalmazni igyekezett. A kordován bőr cserszömörccével, gubacssal, vagy egerbogyóval cserzett juh, ritkábban kecskebőr. A legelterjedtebb fajta, a fekete kordován, melynek kötését a vizsgált időszakban, 40 és 45 váltó forintért árulták.

³⁶³ Déry Múzeum Általános történeti Dokumentációs Gyűjtemény Sz. 1910. 875. Üzleti levelek. (*Üzleti levelek*) Lyka Anastasius, Pest, 1834. február 7-én kelt levelében tudatja, hogy Gubics István Dunakesziről való kocsis embertől, 4 bála kordovánt küldött, melyért mázsája után három forintot alku szerint fizessen. Csupán ezzel a szállítással 3134 forint értékű bőrt küldött, összesen 96 kötést, ebből 22 fekete közönséges *jakovai* kordovánt és 47 kötés nagy, 9 kötés kisebb méretű fekete kordovánt, 10 kötés karmazsint, 8 kötés fehér török szattyánt. A forrásokban megjelent *jakovai* kordován a bőrrel foglalkozó szakemberek számára is újdonság volt, mivel ennek a finom kivitelű kordovánnak a létezéséről nem volt tudomásuk.

³⁶⁴ *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius, Pest, 1834. február 7-én kelt leveléből tudjuk, hogy a „*jakovai*” kordován „hibátlanúsága” alatt, az értették, hogy a bőr egyenletes volt, nem volt lyukacsos és szeplőhelyes. *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius, Pest, 1834. március 9-én írt levelében arról tájékoztatja kereskedőtársát, hogy a fehér kordovánnak fel ment az ára, „*jakovai* jószág egy láb sincs”. Ha van, az is nagyon drága, a *jakovai* 44, a karmazsin 42, a fehér szattyán 16 forintba kerül kötésenként.

miatt. Ezt a csizmadiák – így a debreceniek is – keresték, szívesen vásárolták. A kordován bőroket nagyságuk és formájuk szerint osztályozták. A legkeresettebbek az „G” és „F” formára hasonlító bőrök voltak. Valószínűleg ezeket tudták a leggazdaságosabban felhasználni. Különbséget tettek a nagy-, a közép- és a kisméretű bőrök között. Egy-egy *kötésbe*³⁶⁵ közel hasonló méretű bőroket raktak. A mesteremberek általában a közepes nagyságú kötéseket keresték.³⁶⁶ A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy ezeket a bőroket nagy tételben, festetlenül a Balkánról és Lengyelországból szerezték be. A források arra is utalnak, hogy a Duna mindkét oldalán gyűjtőhelyek, vagy másképpen lerakatok voltak, ahonnan vízi úton szállították a bőrt a különböző nagy központokba. A bőr igen sok ember számára biztosított megélhetést, amíg az eljutott a felhasználóhoz. Szinte bizonyosan állítható, hogy minden kereskedő, aki a bőr vételéből és eladásából vagyonosodott meg, legalább egy festőt, s olykor több tímárt is alkalmazott.³⁶⁷

A hazai piac meghatározó szereplője, Lyka Anastasius is több tímárt és festőlegényt foglalkoztatott, akik folyamatosan azon dolgoztak, hogy a bőr a legtetszetősebb formában kerüljön a kereskedőkhöz induló szekerekre.

A korai időszakban a kordován bőrt leggyakrabban fekete színűre festették. A források igen ritkán említik a sárgára és más színűre festett bőroket.

A kordován bőr mellett másik meghatározó bőrféle a *rajtzi szattyán*³⁶⁸ volt. A források egyszerűen csak rajtzinak nevezik. Az elnevezés a felföldi Rajtzi földrajzi névből ered, ahol az ott élő tímárok az általuk készített kiváló minőségű bőrokról lettek híresek. Voltak céhek, amelyek előírták, hogy a mestermunka, azaz a „remek” csak rajtzi szattyánból készülhet. A szattyán szömörccével cserzett, festett kecskebőr, de igen gyakori esetben juhbőr. A

³⁶⁵ *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius, Pest, 1834. február 7-én kelt levele arról is tájékoztat, hogy a bőrök szállítása rendkívül nagy gondosságot igényelt. A kötésekben összefogott bőrök közé gyékényeket helyeztek, úgy szállították azokat.

³⁶⁶ *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius, Pest, 1836. március 3-án írt levelében arról számol be, Bécsben járt áruért, 1836-án, sajnálattal írja, hogy közepes nagyságú kordovánt sehol nem látott, csak nagy méretűt tudott venni.

³⁶⁷ *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius, Pest, 1834 március 9. A festőből előző nap megjött kordovánt már elküldte Halbauer Úrhoz, aki a szállítást intézi. Amiatt panaszkodik, hogy nagyon sok festék fogy, „mint kolera idején volt” s a festők nem igen takarékoskodnak a festéssel, ő pedig nem győzi őket ellátni.

³⁶⁸ Itt köszönöm meg Torma László, a Néprajzi Múzeum főrestaurátorának, hogy segített eligazodni a különböző bőrfajták megkülönböztetésében.

finomabb kidolgozású, vékonyabb fajtájából lábbelit készítettek, a vastagabbakat – erősségük miatt – kárpitként a bútorkészítésnél dolgozták fel, de szívesen használták bőrtokok és bőröndök készítéséhez is.

A kereskedők közötti levelezésben és üzletkönyvekben gyakran szerepel a *zsíros szattyán* elnevezés, melynek árusítása szezonális jellegű volt. A nyári meleg beállta előtt igyekeztek a kereskedők túladni rajta. Különösen nagy figyelmet és gondosságot igényelt a tárolása. A forrásokban több utalást találtam arra nézve, hogy a bőr bepállását megelőzendő, rendszeresen át kellett törölni.³⁶⁹ A többi bőrfajta árához mérten olcsóbban megvásárolható bőrfajta volt, emiatt szívesen vásárolták.

A legkelendőbbek közé tartoztak a *timsós bőrök*. A források gyakran csak *alaunként* említik.³⁷⁰ A kálium-alumínium szulfáttal, sóval kikészített és puhított, esetleg csávalében kikészült fehér színű bőr. Kiválóan festhető, pácanyaggal a vörösre festett karmazsin színű bőrök készítésére is alkalmas. A többi bőrféléhez képest az árát alacsonyabbra szabták, s mind a tímárok, mind a bőrfestéshez is értő csizmadiák szívesen vásárolták. A bőrkereskedelem meghatározó részét a jó minőségű *talpbőrök* beszerzése és forgalmazása jelentette. A *fontos talpak* elnevezés onnan ered, hogy a darabra árusított bőrökért súlyuk, azaz vastagságuk alapján kellett fizetni. A fontos talp mellett ismeretes még a *német talp*, az *einzetz talp* elnevezés is.³⁷¹ A két név ugyanazt a bőrfajtát jelentheti, vagyis a német technikával, több réteg összeragasztásával készült talpat. A jó minőségű talp rendkívül értékes volt, a talp szabásakor keletkező hulladék bőrt – korabeli szóhasználattal „esőléket”³⁷² – is értékesítették. A legtöbb esetben a talpbőrt egy darabban, felszabás nélkül árusították. Ilyenkor a súly alapján határozták meg az árát, mint ahogyan már volt szó róla.

³⁶⁹ Üzleti levelek. Lyka, 1839. július 24-én kelt levelében arra figyelmezteti kereskedőtársát, hogy a bőroket töröltesse át, nehogy megpenészedjenek.

³⁷⁰ *Frecskay János*: Mesterségek szótára. Budapest, 1899-1910. Bőrgyártás. 14. (*Frecskay J. 1899-1910.*)14.

³⁷¹ Markó József 1842. szeptember 5-én kelt levelében említi az újfajta technikával készített talpakat. Mint levelében írja, „mivel Vincze furmányosnak elegendő terhe nem lévén az 50 darab fontos talpakon kívül pakolt még 12 darab einzets talpakat is melyek nagyon kelendők.”; Markó József, Rozsnyó, 1842. szeptember 27-én írt levelében a kereskedőt tájékoztatja, hogy a vásár után, kérésére az „einzetz2 talpakat küldeni fogja, ahogyan megbeszélték.

³⁷² esőlék: a bőrhulladék régies neve

A források az eladott bőrfajták között említik a *hochroth szattyánt*, amely valószínű a színéről kapta nevét. A *kermessel* vagy *kosenillel* (*karminetű*) festett lilásvörös (karmazsin szín) minőségi bőr megjelölése.³⁷³

A *skompias szattyán* elnevezés az 1830-as években jelenik meg a forrásokban.³⁷⁴ Ez a csereszömörccével kikészített bőrfajtának az elnevezése. A *fischleder* elnevezés szintén az 1830-as években tűnik fel az árusított bőrök között. A növényi cserzésű feketére festett borjúbőrt cipész- és nyerges munkákhoz használták. Mint ahogyan az elnevezés is mutatja, halzsírral erősen átitatott bőr volt.³⁷⁵ A *brüsszleder* festett timsós cserzésű borjúbőr. A szokásos cserzési mód után langyos víz, tej és tojássárgája keverékében kezelik. Világossárga, fehér színű, emiatt szépen festhető. A bőrt szokásos festőanyagokkal festik, amelyet kefével hordanak fel rá, majd textillabdával fényezik.³⁷⁶ A *májszélbőr* igen értékes s egyben igen ritka bőrfajta volt.³⁷⁷ A marhabőrök hónalj alatti oldalrészét értik alatta, nyúlékonyabb, puhább, mint a törzsi vagy a nyakrész. A *húzóbőr*, a lószerszámok készítésénél használt erős és vastag bőr.

A bőrök fajtáinak és minőségének egyik legfontosabb meghatározója a nyersbőr kikészítésének, kidolgozásának a módja. gubacs³⁷⁸ szedését és begyűjtését megszervezték. Évről-évre gondosan készültek ennek az igen fontos növényi festékanyagnak a begyűjtésére, előállítására. Fialat tölgyültetvények héját is hold számra hántották e célból. A gubacs és a cserfa kérge a

³⁷³ A bőr kikészítésének módjáról Torma László, a Néprajzi Múzeum főrestaurátora tájékoztatott. Szíves segítségét itt is szeretném megköszönni. ; HBmL XI. 107.17. A Váradra küldött bőrök feljegyzése 1836-1850. A kordovánok mellett fischlederek voltak a legkeresettebbek a Váradon működő kereskedésben.

³⁷⁴ A bőr kikészítésének módjáról Torma László, a Néprajzi Múzeum főrestaurátora tájékoztatott. ; HBmL XI. 107.17. A Váradra küldött bőrök feljegyzése 1836-1850. Ez a bőrfajta kizárólag a Váradra küldött szállítmányokban szerepel.

³⁷⁵ *Frecskay J.* 1899-1910.1-18.; HBmL XI. 107. 17. A Váradra küldött bőrök feljegyzése 1836-1850.

³⁷⁶ A technológiai leírás elkészítésében Torma László főrestaurátor volt segítségemre. HBmL XI. 107. 17. A Váradra küldött bőrök feljegyzése 1836-1850.

³⁷⁷ A bőr kikészítésének módjáról Torma László, a Néprajzi Múzeum főrestaurátora tájékoztatott.; HBmL XI. 107.17. A Váradra küldött bőrök feljegyzése 1836-1850.

³⁷⁸ *Üzleti levelek.* Markó József Rozsnyó, 1842. szeptember 5-én kelt levele. Markó József bőrgyáros, különös gonddal szervezte meg a begyűjtését, kereskedőtársának arról számol be, hogy gubacs szedés idejére gondoskodnia kell elegendő aprópénzről. A gubacsok a tölgyfélék káros kinövései, amelyet a gubacsszűnyog szűrése vált ki, ebben nőnek fel az utódok. Nagy csertartalmú, cserzéshez külön gyűjtötték, a szattyán, kordován egyik cseranyaga, erős barna színt ad a bőrnek. Az erdei hasznvételek egyik legfontosabbika volt a gubacs-szedés, amit a 18. század végétől a jobbágyfelszabadításig robotban is végeztek a szolgálónépekkel, majd többnyire bérbe adták a földesurak a legtöbbet ígérő kereskedőnek.

szintetikus csersav előállításáig fontos kereskedelmi cikk volt, s mint földesúri haszonvételt a reformkorban már rendre a zsidó kereskedők bérelték.

Platírozott és blankírozott bőrök a cserzés után nagy körültekintéssel, simítással és fényezéssel készültek. A források arra utalnak, hogy a bőr fényezésének, lakkozásának technikáját, annak fogásait a mesteremberek féltve őrizték. Ismerünk olyan magyar tímármestereket, akik a munkájuk igényességéről ismert német és más külföldi mesteremberektől próbálták a lakkozás titkos fogásait ellesni. Vámos Dániel a külföldön szerzett tapasztalatairól és saját kísérleteiről részletesen beszámolt Kis Orbán (II) János bőrkereskedőhöz írott leveleiben.³⁷⁹

A gazdasági levelezés – a szorosan vett üzleti ügyeken kívül – igen sok és szerteágazó információval szolgál a korabeli viszonyokról, amelyek gazdagabbá teszik ismereteinket, és élettél telibbé teszik a korszakról alkotott képünket.

A kocsisok, vagy korabeli szóhasználatul „furmányosok” kulcsszerepet töltöttek be a szállításban.³⁸⁰ A rendkívül nagy értékű és kényes bőraru szállítását nem lehetett gondatlan, megbízhatatlan emberre bízni. Az árut küldő kereskedő minden alkalommal pontosan megnevezi a szállító furmányost, soha el nem mulasztva megemlíteni, hová való. Általános gyakorlat volt, hogy az árut küldő kereskedő lépett alkura a szállítóval. A fuvar díját leggyakrabban a szállítmány súlya alapján határozták meg. Az áru biztonságos célba érését is biztosították azzal, hogy a viteldíjat a megrendelő és a szállító kereskedő közösen állták, melyet teljes egészében az áru megérkezésekor fizettek csak ki.³⁸¹ Egy áruval jól megrakott szekér öt, olykor hét nap alatt tette meg az utat Pestről Debrecenig. A Kis Orbánok kereskedése során csak egy alkalommal történt meg, hogy a szállítmány egy hét eltelte után sem érkezett meg. A két kereskedő már attól tartott, hogy a szekeres eltűnt a szállítmánnyal együtt. A

³⁷⁹ *Üzleti levelek.* : Vámosy Dániel Kis Orbán (II.) Jánoshoz írt levelei, Hamburg 1847-1848.

³⁸⁰ *Balogh István:* Lófogatok Debrecenben a XVIII-XIX: században. *Ethnographia* 1965. 2. szám

³⁸¹ *Üzleti levelek.* Lyka Anastasius, Pesten, 1833. július 7-én kelt levelében részletesen leírta a szállítás költségét illetően hogyan alkudott meg a kocsissal. A későbbi levelekből is kitűnik, a szállítmány biztos útba érése érdekében a szállítás teljes összegét csak annak megérkezésekor fizették ki. A viteldíj az útviszonyoktól függően, a teher mázsájaként három és öt váltó forint között mozgott.

heves természetű Lyka levelében egyenesen csaló gazembernek nevezte a fölfogadott kocsis, aki tíz nap múlva szerencsésen megérkezett a sértetlen rakománnyal. A kérdőre vont szerencsétlen ember azzal védekezett, hogy a gyakori esőzés miatt többször volt kénytelen útját megszakítani.³⁸² A rossz, gyakran elázott utak sokszor megnehezítették a szállítást. Maga Lyka Anastasius is megtapasztalta ezt, amikor Erdélyből jövet kénytelen volt a Kadarcsi csaplárnál hagyni a szekér rakományát, s üres szekérrel tudott csak visszajutni Pestre.³⁸³

A szekeresek megbízhatóságát egyébként az is mutatja, hogy hibájukból egy esetben történt kár a szállítmányban, mikor is terpentín olaj ömlött a szállított bőrre. Lyka Anastasius igen tájékozott volt a kocsisok megbízhatóságát illetően is. A pestkörnyéki szekereseket nemcsak névről ismerte, hanem még azt is számon tartotta, mennyire viselik gondját lovaiknak, s azok alkalmasak-e a hatalmas teher szállítására. Igen gyakori eset volt, hogy akár egy hetet is várni kellett a szállítással, mert a drága és kényes bőrszállítmányt nem lehetett akárkire bízni. A szállító fogatos nem foglalkozott a teher pakolásával.³⁸⁴ Erre a munkára „trogereket”³⁸⁵ fogadtak, akiket természetesen külön meg kellett fizetni. Meg lehetett viszont bízni a fuvarosokat fontos és bizalmas feladatokkal is. Gyakran ők bonyolították a kereskedők közötti pénzfogalmat. Markó József rozsnyói bőrgyáros egyenesen azt kéri, hogy Kis Orbán (II.) János a szállítmány ellenértékét varrattassa be a kocsis „leibijának” bélésébe.³⁸⁶ A szállításra váró bőrök méret szerinti

³⁸² *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius, Pesten 1837 április 9-én kelt levelében, amellyel, hogy kételkedett a kocsis becsületességében, tudhatta, hogy a felázott utakon a nagy teherrel megrakott szekerek, könnyen elakadhatnak és gondosan bepakolt rakomány tönkremehet, a következő, egy héttel később keltezett levelében örömmel nyugtázza, hogy a kocsis sikeresen célhoz ért.

³⁸³ *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius, Pesten 1834. február 3-án keltezett levele a gyakran járhatatlan rossz utakon túl fontos információval szolgál a számunkra, mivel arról számolt be, hogy Erdélyből hozták a rakományt.

³⁸⁴ Balogh István: Debreceni tanya. Debrecen, 1937. 9-10.

³⁸⁵ *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius, Pest, 1833-1850. Leveleiben pontosan beszámolt a pakolás költségéről is, melynek felét természetesen a megrendelőnek kellett állnia. A szekeresek csak a szállítást vállalták, a rakomány mozgatását az ún. trogerek végezték.

³⁸⁶ *Üzleti levelek*. Markó József, Rozsnyón, 1842. október 23-án kelt levelében, tudatja a kereskedővel, hogy „mivel a pesti vásár már közel van, s a gubacs vásárlása a kasszáját teljesen kimerítette”, nagy szüksége van a pénzre. Emiatt készpénzben kéri a szállított árú kifizetését, az út veszélyessége miatt kéri a pénz biztonságos elhelyezését.

csoportosítása és csomagolása külön szakértelmet igényelt. Erre a munkára Halbauer úr személyében a legalkalmasabb személyt találta meg.

Lyka Anastasius küldeményeinek Debrecenbe juttatását Halbauer évtizedeken keresztül minden hiba nélkül irányította és megszervezte. Egy szekérszám rakomány gyakran a tíz mázsát is meghaladhatta. A bőröket méret szerint csoportosították. A közel azonos méretűeket kötésekbe fogták össze, s közéjük gondosan gyékényt helyeztek. Egy ilyen kötésbe leggyakrabban húsz lap bőrt pakoltak. Az igen gondosan összeállított kötések bálákba rendezték, kordovánok esetében többet, a féltettebb karmazsinokból kevesebbet.³⁸⁷

Lyka Anastasius leveleiben többször említi, hogy az általa küldött bőrök olyannyira frissek, hogy épp a küldés előtt „jöttek ki a festőből.” A levelekből később kiderül, hogy több bőrfestőt is foglalkoztatott, akiknek egyik fontos feladatuk a kordovánok festése volt. Lyka többször panaszkodott leveleiben, hogy a festéknek igen gyakran „hijján” van, a festőlegények sem takarékoskodtak a festéssel. Állítása szerint szinte öntötték a bőrökre a színező anyagot. Előfordult olyan eset is, hogy János segítségét kérte a bőrfesték beszerzésében.³⁸⁸ A kialakult helyzetet ahhoz az időhöz hasonlította, amikor kolera idején a sok elhullott állat bőrének feldolgozásához olyan sok festék fogyott, hogy az ország egész területén egyre csak azt keresték.

A bőrök utólagos megmunkálásával, csinosításával Lyka Anastasius nem volt egyedül. Az ő közreműködésével és segítségével költözött Festő Szapák János Debrecenbe, akinek a mesterlevél megváltását és a Debrecenbe való költözését meghitelezte. Kis Orbán (II.) Jánost, mint barátját kéri, hogy segítse a festőt és annak családját amennyire csak tehetsége engedi, mert azok nagyon szegények. Eltelt néhány év, és Szapák János már debreceni lakosként a volt legénytársai közül keres segítséget, mivel már nem győzte magában a bőrök

³⁸⁷ *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius, Pesten 1834. február 7-én keltezett levelében részletesen leírja milyen tervszerűen és körültekintéssel készítettek el egy rakományt. Megtudjuk, hogy mennyire fontos volt, hogy a teher jobb és bal oldalán egyenlő súlyú legyen. Ezen „indokkal”, több alkalommal is megesett, hogy a megrendeltek túl, kéretlenül pakolt még néhány kötés bőrt, mint ahogyan ebben az esetben is történt. Tíz kötés karmazsin került kéretlenül a rakományba. Lyka Anastasius előre megnyugtatja vevőjét, hogy majd az árát jutalmasabban számítja.

³⁸⁸ *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius, Pesten, 1834. március 9.

javítását.³⁸⁹ A nagyváradai kereskedésénél Vetsey György is több festőlegényt foglalkoztatott, a helybéli vargák nem kis bosszúságára.³⁹⁰ A kordovánok festése a bőrrel foglalkozók körében általános dolog volt, s féltékenyen figyelték, hogy nem jelenik-e meg vetélytárs a piacon.³⁹¹

A fekete kordován egészen az 1830-as évekig uralta a bőrpiacon. A sárgára festett kordován csak ezekben az években jelent meg. Ennek a bőrfajtának a készítéséhez hibátlan bőrökre és különleges festékanyagra volt szükség. Ez magyarázza, hogy jóval drágábban kelt a közönséges kordovánnál.³⁹² Igen kedvelt bőrfajta volt a karmazsin. Az ára közel megegyezett a kordovánokéval. Kötését harminc váltó forint alatt nemigen lehetett kapni. Az üzleti levelek arról árulkodnak, hogy a török karmazsinok sokkal tartósabbak voltak a lengyeleknél és az erdélyieknél.³⁹³

Amint az elmondottakból is kitűnik, ahhoz, hogy valaki történelmileg is említésre méltó bőrkereskedő, egy város megbecsült kalmárja legyen a kereskedelmi éréken és szorgalmon kívül szüksége volt infrastrukturális háttérre, amit a XIX. század első felében még a fuvarosok teremtek meg. Szüksége volt a tímárok, bőrkikészítők és bőrfestők jeles szakmai ismereteire, s mindezek mellett a kereskedőtársak közreműködésére. Leginkább azonban olyan társadalmilag érzékelhető és megbecsülendő erkölcsi tartásra és bizalomra, amely bizalom hatalmas értékek hiánytalan és károsodás nélküli forgalmát tette lehetővé.

³⁸⁹ *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius 1841. május 24-én kelt levelében az iránt érdeklődött, hogy mint „csináljon” a festővel, mivel már 70 forintot adott neki azért, hogy „landmaister” lehessen. „Mindenütt elhírelt, hogy felmondott, már kvártélyát is felmondta, nagy szégyen lenne, még neki nem szólt semmit, nem is szól, míg „meister” levelet meg nem hozza, annyit meg tud tenni, hogy Mihály napig ott tartja, de akkor legalább bizonyos legyen, hogy felfogadja. Festő Szapák János végül családjával együtt Debrecenbe, majd innen Váradra költözött.

³⁹⁰ A Kis Orbán-cég nagyváradai vállalkozásáról a dolgozatban önálló fejezetben lesz szó.

³⁹¹ HBmL XI. 107.17. A Váradra küldött bőrök feljegyzése 1836-1850. ; *Üzleti levelek*. Kis Orbán (II.) János 1836-ban Nagyváradon épített ki kereskedést, melynek történetével önálló fejezetben foglalkozom, Vetsey György a nagyváradai kereskedés intézője, aggódva számol be levelében urának, hogy Pestről odaköltözött egy tímár legény, aki kordován festésre adta magát.

³⁹² HBmL XI. 107.17. A Váradra küldött bőrök feljegyzése 1836-1850, a Váradra küldött bőrök között igen gyakran szerepel a sárgára festett kordován, a debreceni csizmadiák megmaradtak a fekete kordovánnál, csak elvétve szerepel a vásárlások között.

³⁹³ *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius leveli Kis Orbán (II.) Jánoshoz 1833-1851.

A nagykereskedő Lyka Anastasius szerepe a Kis Orbán cég működésében

Amikor 1833-ban Lyka Anastasius Lepora Sándor visszavonulása után önállósította magát, a kereskedők világában elfogadott rámenősséggel igyekezett versenytársait háttérbe szorítani. Kis Orbán (II.) Jánosnak is barátja s tanácsadója lett. Lyka Anastasius a Kis Orbán János kereskedésétől és az életétől is elválaszthatatlan lett, annak kibontakozásától egészen a megszűnéséig.³⁹⁴ A Kis Orbán (II.) Jánoshoz írott leveleiből egy ravasz és egyben szeretetreméltó, a világ dolgaiban rendkívül nagy lényeglátással tájékozódó ember képe rajzolódik ki. Az érzelmi kötődésen kívül, mint később látni fogjuk, a pesti nagykereskedőnek igen fontos volt, hogy Kis Orbán (II.) János személyében egy szorgalmas, és becsületes ember képviselte az érdekeit Debrecenben és a környékbeli településeken. Kis Orbán (II.) János a kezdetektől törekedett több más kereskedővel is a jó üzleti kapcsolatot kialakítani. A tőlük vásárolt bőrfélék értéke azonban messze elmaradt a Lyka Anastasiusszal folytatott kereskedés nagyságától. Lyka mellett Markó József rozsnyói bőrgyára volt még a Kis Orbán kereskedés legjelentősebb beszállítója évtizedeken keresztül.³⁹⁵ A biztató kezdet után vállalkozónk igen hamar szembetalálta magát azokkal a fizetési gondokkal, amelyek végigkísérték a cég fennállásáig. A nagykereskedők egyre erőteljesebben követelték a hitelbe átadott bőrök árának kifizetését. Azonban a legkomolyabb gond a vásárlások és törlesztések egyensúlyban tartása volt. Ennek figyelemmel kísérése valószínűleg idegileg is igen megterhelő lehetett a kereskedő számára. Erről árulkodnak a Lyka Anastasiusához és Markó Józsefhez írott levelek.³⁹⁶ Ezekben a kintlévőségeire hivatkozva kért újabb és újabb haladékot az eladásra átvett áruk értékének kifizetéséhez. A hitelbe vásárló kereskedő ki volt szolgáltatva a szállítóinak

³⁹⁴ *Üzleti levelek*. Az üzletember Lyka Anastasius, a fiatal kereskedőt, mint elhalt barátja fiát vezeti be a nagykereskedők világába. Olyan ember, aki tanácsokat ad kérve, kéretlenül is. A neve után, görög származású kereskedő írásban is selypít, kedves bájjal fűzi -fonja mondatait

³⁹⁵ HBmL IX. 13.

³⁹⁶ *Üzleti levelek*. 1833. szeptember 15-én Lykához írt levelében mentegetőzik, hogy a sűrű árát még mindig nem rendezte. Arra panaszkodik, hogy az árú az üzletből lassan fogy, „ami eladódik azon csekély, mondhatni semmi haszon nincs. A csizmadiák lassan hozzászoknak, de ők is panaszkodnak, hogy csak nagyon olcsón tudnak árulni. A csizmadiákkal közösen abban reménykedik a Lőrinc Vásárnál jobb lesz a „közönségesebb” Mihály napi.

éppúgy, mint a tőle hitelben vásárlóknak. Mindezek mellett lépten-nyomon felbukkantak a kereskedői fogások, apró csalások, az áru minőségének túlbecsülése, és a szállítmány bizonyos hányadának csapnivaló minősége. Több alkalommal megesett, hogy a bőrt küldő Lyka kísérő levelében friss, hibátlan, jó minőségű árunak nevezte az általa küldött szállítmányt, s csak annak lepakolása és kicsomagolása után derül ki, hogy több mázsa foltosra, elnagyoltan festett, lukacsos bőrt kapott Kis Orbán. A történeteket sérelmező Kis Orbán (II.) János utólag már igen keveset tehetett az őt ért kár megtérülése érdekében.³⁹⁷ Még keservesebb volt a dolog, ha a Pestről érkezett rakomány egészen másfajta bőroket tartalmazott, mint amelyet a kereskedő eredetileg megrendelt. Több alkalommal történt ilyen félreértésből fakadó eset ahhoz, hogy elhiggyük Lyka utólagos mentegetőzéseit. A félreértést leggyakrabban azzal magyarázta, hogy annyira kedvében akart járni Kis Orbán (II.) Jánosnak, hogy az árut minél hamarább küldhesse, s a nagy sietségben legényei tévedésből pakolták a szállítmányhoz az eredetileg nem kért bőroket. A források azt bizonyítják, hogy Lyka a maga nyájas modorával, nagy volumenű szállításaival valójában visszaélt kereskedőtársának kiszolgáltatott helyzetével.³⁹⁸

Nagy hozzáértésre és olykor ravaszságra volt szükség a különböző bőrfélék felkutatásához és a lehető legkedvezőbb áron való felvásárlásához. Lyka Anastasius rendszeresen megfordult Bécsben, az idősödő kereskedőnek mindenképp megérte a gyakori utazás, mivel így volt lehetősége mind a közönségesebb és olcsóbb bőro, mind a finoman kidolgozott, drágább bőro nagy tételben való beszerzésére. Még élénkebbé vált a forgalom Bécs és Pest között, amikor rendszeresített gőzhajó szállította a kereskedőket áruikkal a Dunán. Még a szállítmányok után kifizetett harmincad ellenére is megérte Bécsben bőrt vásárolni. Itt találkoztak egymással a legnagyobb kereskedők, a

³⁹⁷ *Üzleti levelek*. 1839. november 24-én kelt Lyka, mentegetőzik a zsíros szattyánok minősége miatt. Valamilyen gondatlanság történt a zsíros szattyánok szárításánál, Lyka arra biztatja kereskedőtársát, hogy míg időnye van, addig igyekezzen megszabadulni a jószágtól.

³⁹⁸ Ezek a bizonytalanságok és üzleti spekulációk, üzlettársi megbízhatatlanságok is hozzájárultak ahhoz, hogy a Kis Orbán-féle kereskedés hanyatlani kezdett. A biztató kezdet után, 1835-től kezdődően egyre nehezebben tudta kifizetni kölcsönbe felvett áruk árát. Egyre nyilvánvalóbbá vált milyen nagy terhet jelentett a hitelbe átvett áruk kifizetése.

bőrkikészítő, nyersbőrt feldolgozó manufaktúrák tulajdonosai. A cseh, lengyel, morva és délszláv, valamint az olasz, s bizonyára a svájci bőröket kínáló tímárok, cserzővargák és „manufaktúrák.” A bécsi piacra várták a balkáni és török nyersbőröket, az Al-Duna vidékéről, a Moldvából és Havaselvéről, hogy azokat finomítva, kidolgozva, busás haszonnal adják tovább a kisebb tételekben vásárló társaiknak.³⁹⁹ A nyersbőr nagy tételben való felvásárlására csak meglehetősen nagy, bármikor mozdítható tőkével rendelkező kereskedőknek volt lehetőségük. Ilyenek igen kevesen voltak. Jól ismerték egymást. Az ügyesebbek és gyorsabbak pillanatok alatt rátették kezüket az újabb és újabb nagy haszonnal kecsegtető szállítmányokra. A török és lengyel bőrök piacát nem engedték ki a kezükből. Ezek közé a nagyban kereskedő, a piacot uraló személyek közé még a hazai viszonylatban nagy tekintélynek örvendő Lyka Anastasiusnak sem sikerült beférkőznie, bármennyit is álmodozott erről. Ő inkább az apró ügyeskedések embere volt. A gondolatait és cselekedeteit sokkal inkább az érzelmek irányították, mint a nyers, maga előtt mindent eltakarító, könyörtelen haszonszerzés. Mindemellett ő mindenütt ott volt. A bőrkereskedés nélkülözhetetlen figurája, aki az apró és a nagy nyereséget egyformán értékelte. Vérbeli kereskedő, akit a folytonos ügyeskedés nemcsak gazdaggá, de a tevékenység boldoggá is tett. Élvezte a kereskedéssel járó hercehurcát, a saját kínálatának a feldicsérését, az általa megvenni szándékolt árú böcsmérlesét.

Kis Orbán (II.) János a számlakönyveiben lefektetettek alapján mind a saját, mind a cég anyagi ügyeit példamutató precízséggel rendezte. Levelei mégis egy folyton gondoktól gyötört emberre utalnak. Mintha nem igazán élvezné a kereskedést, inkább lelkiismereti kötelezettségként, az apja által rárótt teherként, fiúi kötelezettségként végezné, robotolva a terhek súlya alatt. Hiányzott belőle az a tüzeesség, amely ennek a mesterségnek a fő mozgatóereje

³⁹⁹ *Üzleti levelek*. Lyka, Pest, 1834. július 31-én kelt tudatja, hogy neki Bécsből érkezik bécsi festésű fekete kordován, nagyféle, ezen kívül 10 kötés „rosa brüsleder”, amellyel egy barátja magát kínálta, próbára küldte, kéri, hogy tekintse meg, ő maga is. Tudatja még: egy hét múlva készül Debrecenbe, s visz a kipróbálásra szánt bőrből. A leveléből kitűnik szinte napi kapcsolatban van a bécsi kereskedőkkel.

volt akkoriban.⁴⁰⁰ Tele volt szorongással. Talán ennek is köszönhető, hogy a Kis Orbánok bőrkereskedése a szükségesnél is jobban függött Lyka akaratától. A ravasz és sokat panaszkodó, de tapasztalt kereskedőtárs a Kis Orbán-cég minden lépését vigyázó szemmel figyelte.⁴⁰¹ Minden alkalommal nehezményezte, ha Kis Orbán (II.) János az ő tudta nélkül valaki mástól esetleg olcsóbban vásárolt. Mikor tudomására jutott, hogy Babunyától⁴⁰² vásárolt, magából kikelve tett szemrehányást, hogy „ő csak akkor jó, ha rosszul megy az üzlet”. Másik alkalommal azt sérelmezte, hogy Argirytól⁴⁰³ vásárolt kordován bőröket. Nem titkolt haraggal tudatta, hogy megrendelői sorban állnak a jószágaiért. Hozzá kell tenni, hogy nemcsak Kis Orbán (II.) Jánost kísérte figyelemmel, hanem a környék összes bőrkereskedéssel foglalkozó kereskedője valamilyen módon az ő embere volt. Csodálatos, hogy minden apró dologról tudomása volt, s kifejezetten sértés számba vette, ha valami késve jutott tudomására.

Szinte mulatságos, milyen hévvel tört ki, mikor tudomására jutott, hogy a csizmadiák zúgolódnak a kordovánok ára miatt. Egyenesen azt kéri, hogy Kis Orbán (II.) János hívassa magához a böszörményi és sikolyi csizmadiákat, s tudakolja meg tőlük, mi a felháborodásuk oka. Utasítsa rendre az elégedetlenkedő csizmadiákat. A rendreutasítandó mesteremberek valószínűleg

⁴⁰⁰ HBmL XI. 107. 12. Copier Buch 1832-1840. A másolatban megmaradt levelek arról árulkodnak, hogy, saját érdekeit is csak igen körülményesen tudja csak érvényesíteni. Lykához, Debrecenben 1837. március 29-én írt levelében panaszkodik a kapott szállítmány minőségére. A „fischlederek” olyan vékonyak, hogy belőlük csizmát csinálni nem lehet. Jobban szeretne volna, ha mind „bergstadti” kordován lett volna. A küldött bizdriani kordovánok nem kelendők, kéri ne küldjön többet, „mert az oda küldött 44 kötés sem fog vásárig elfogyni. Nem elég, hogy nem szép. Még drága is. Hanem szívesen venné, ha szép jakovait küldene, 30 kötet.” ; Lyka Anastasiushoz, Debrecenben 1837. szeptember 17-én kelt levelében arra panaszkodik, hogy igen sok a kintlévősége. A csizmadiák közül sokan elhaltak, az utánuk maradt tartozást csak apránként, körülményesen tudja megszerezni.

⁴⁰¹ *Üzleti levelek.* Lyka Anastasius, Pesten 1839. június 17-én kelt levelében körülményesen leírja, hogyan jutott tudomására, hogy János Babunyával is kapcsolatban van. A levélhordó megmutatatta a levelét, melyen fölismerete írását, ő a levélhordót útbaigazította Babunyához.” Figyelmeztette az olcsóbb jószág reményében nagyon veszélyes ismeretséget kötött. Majd következik a szemrehányás: „én csak akkor, vagyok jó mikor másnak nincsen...”. Figyelmezteti Babunya nagyon veszélyes ember, mivel mindent megígér, de teljességgel megbízhatatlan. A dörgedelmet befejezván leszögezi: „... én ha csak az isten egészséget adni fog, a jószágomat mindenütt eladhatom. Ezért becsületes maradok.”

⁴⁰² HBmL XI. 107. 13. Lyka Anastasius neheztelése ellenére Konstantin Babunyától 1839-től kezdve egyre nagyobb mennyiségben vásárolt kordován bőröket a Kis Orbán-cég.

⁴⁰³ Argirij neve, csupán Lyka Anstasius levelében szerepel. A cég szálaikönyvében nincs nyoma a vele való kereskedésnek.

a kordován bőrt drágállották, mivel Lyka azt üzenté, ha bárhol a Duna két oldalán olcsóbbat találnának, majd akkor háborogjanak.⁴⁰⁴

Több esetben megtörtént, hogy Kis Orbán (II.) János továbbította a bőrárut Szatmárra és Károlyba, ahol Lyka más bizományosokkal is kereskedést működtetett.⁴⁰⁵

A kereskedelmi kapcsolatokon kívül a levelek igen sok személyes vonatkozású eseményről is tudósítanak. Olykor kényes, nem kis diplomáciai érzéket igénylő kérdésben is levelet váltottak. 1832-ben a csődbejutott Némethi József pere izgatatta Lykát. Szinte nincs olyan levele ebből az időből, amelyben le ne írná az aggodalmát amiatt, hogy a csődeljárás során a Némethinél lévő pénze odavész.⁴⁰⁶ Folyamatos tudósítást kért a Némethi perről, s nyomatékka emlékeztette Kis Orbán (II.) Jánost arra, hogy tegyen meg mindent érdeke képviselésében.⁴⁰⁷

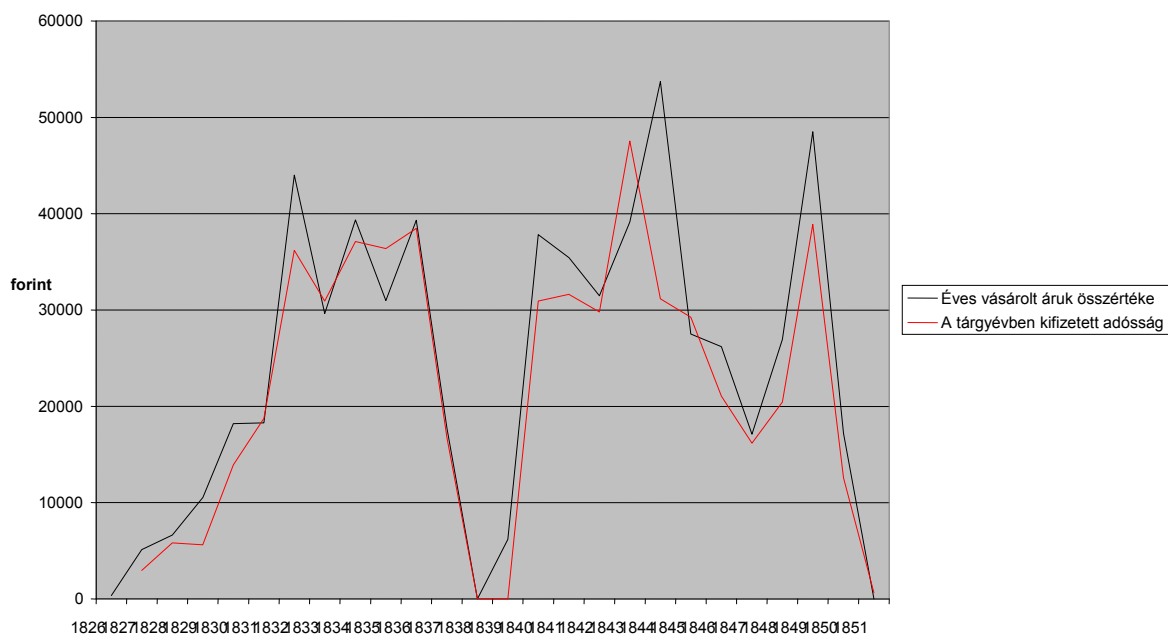
⁴⁰⁴ *Üzleti levelek.* Lyka Anastasius, Pest, 1836. június 9. A forrás minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy egy igen jól kiépített kereskedői hálózatot működtetett Pestről Lyka Anastasius, nem tulzunk, ha azt állítjuk a Kis Orbán-cégnek a bizományosi hálózatnak csupán egyik láncszeme volt.

⁴⁰⁵ *Üzleti levelek.* Lyka Anastasius, Pesten, 1838. november 25-én írt levelében aggódott amiatt, hogy öt nappal korábban megrakott szekérrel elinduló Lajkó Markus Kokajra való kocsis megérkezéséről nem tud semmit. A levélből kiderül egy rakománnyal küldött, „10 darab fontos talpakat, 1 kis bála alaun ledert. Egy bált Freynd Károlyi zsidó számára, 2 bála alaun bőrt küldött Auer Andrásnak Szatmára.” Arra kéri kereskedőtársát járjon utána mi lett a rakomány sorsa. Biztatta Jánost „a most elküldött bőrt igyekezzen eladni, ami igaz jó, de a következő szállítmány még jobb lesz.

⁴⁰⁶ *Üzleti levelek.*

⁴⁰⁷ *Üzleti levelek.* 1833. július 7. Természetesen a szívesség kérés nem volt egyoldalú. A levelezésből tudomást szerzünk arról is, hogy az 1827-ben „elhalt” Kis Orbán István sírkövének elkészítésben, annak Debrecenbe való szállításában Lyka Anastasius személyesen járt el. 1833. július 7. kelt levelében arról számolt be, hogy a hónap 3. napján Boldogi Pallai András kocssal megegyezett, s alku szerint a sírkő ott lesz a jövő hétfőre reggel. Figyelmezteti, jó lenne, ha az már egyenesen a helyére kerülne, „mivel a kőnek 25 mázsája vagy, okos embereket kell hozzá fogni, mert még valami hiba történhet.” Majd hosszan ecseteli, milyen sok munkát adott neki a szállítás elintézése, s kifejezi reményét, hogy barátsági szeretetét nem fogja elfelejteni. A továbbiakban a kiadásokat részletezi. A márvány sírkőnek az ára – alku szerint – 280 forint volt. Az aranyozásért és vésésért 34 forintot fizetett. A márványkő védelmére készített „feltslog” vastag deszkából és nagy szögekkel, munkával együtt tizenkilenc és fél forintba került. A legénynek két forint borraalót adott. Az embereknek a felpakolásért 9 és fél forintot fizetett. A kocssnak ő már kifizetett harminc forintot, Kis Orbán (II.) János tartozik ugyancsak annyit fizetni megékezésékor.

Kereskedés Lyka Anastasiussal

Vegyük most alapos vizsgálat alá, hogyan alakult a két kereskedő üzleti kapcsolata 1826 és 1851 között. Az alább látható diagramon szemléletesen mutatja Kis Orbán (II.) János kereskedésének emelkedő és visszaeső szakaszit. Emelkedő szakaszként értékelhetjük az 1831-32-es éveket. A következő szakasz 1840-ben csúcsosodott, a lassú visszaesést 1844-45 között egy újabb emelkedés követte. A vállalkozás két évvel megszüntetése előtt 1847-48-ban újra erőre kapott. Korai lenne még most ebből a tényből komoly következtetéseket levonnunk, de már most gondolkodásra késztet, miért nem tudta kereskedését ezen az emelkedő szakaszon tartani.

Kereskedés Lyka Anastasiussal

A vásárlás ideje	Éves vásárolt áruk összértéke	A tárgyévben kifizetett adósság
1826	362	
1827	5116	2960
1828	6624	5825
1829	10530	5621
1830	18199	13914
1831	18278	18742
1832	43996	36186
1833	29619	30925
1834	39358	37104
1835	30983	36371
1836	39316	38474
1837	17677	16686
1838	0	0
1839	6193	0
1840	37821	30925
1841	35419	31615
1842	31463	29794
1843	39132	47544
1844	53727	31161
1845	27493	29249
1846	26185	21054
1847	17097	16164
1848	26926	20425
1849	48515	38883
1850	17193	12558
1851	0	640
Összesen	627220	552821

A fent látható táblázat alapján a két kereskedő közötti negyedszázados áruforgalom, az áruhitelbe, értékesítésre átvett bőr összértéke 627.220 váltóforintot tett ki. Ez önmagában akkora értékű, és olyan mennyiségű bőráru mozgatását, szállítását, őrzését, értékesítését jelentette, amelynek akár több kereskedést is el kellett volna tudni tartani. A számadatok pontosan alátámasztják a korábban elemzett diagram vonalai által kirajzolt képet. 1832-ben a korábbi években megszokottnak sokszorosa, közel 44 ezer forint értékű árulni való bőr érkezett a Kis Orbán kereskedésbe. Lyka Anastasius 1844-ben és 1849-ben a megszokottnál újra nagyobb értékben küldött árulnivalót

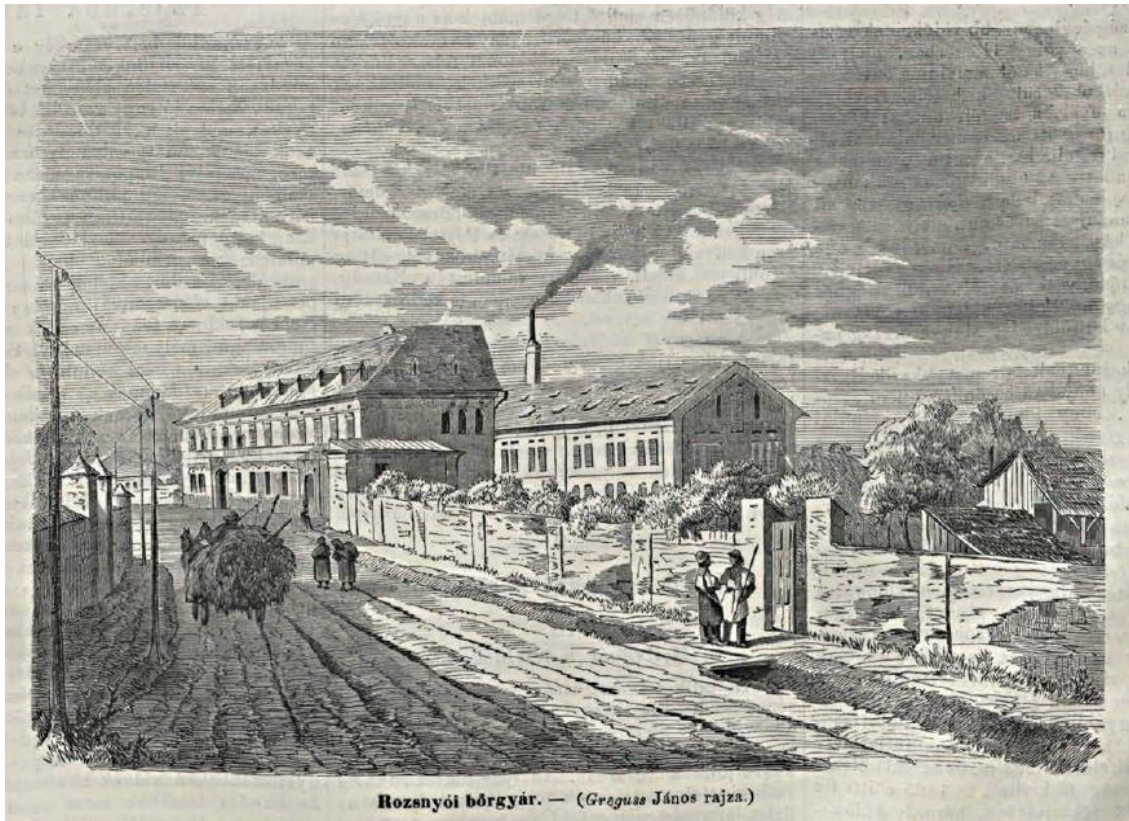
Debrecenbe. A kereskedés folyamatában 1838-39-ben visszaesést mutatnak a számok. Valószínű összefüggésben van azzal, hogy Kis Orbán (II.) János 1838-ban vette meg a Cegléd utcai házat. A Kis Orbán család kifizetetlen tartozási miatt támadt pénzzavar. Ezekben az években a tartozásait sem fizette. Ha az eddigi vizsgálati szempontokat szem előtt tartva, a számlakönyvbe bejegyzett visszafizetési tételeket elemezzük, azt tapasztaljuk, hogy a szállítmányok elfogadása, és azok árának törlesztése a korábban már megtapasztalt módon foglalkoztatta Kis Orbán II. Jánost. Igyekezett a tartozás és követel oldalt egyensúlyban tartani. A vizsgált időszak első tíz évében kifejezetten kiegyensúlyozott a vállalkozás működése a tartozások kifizetése tekintetében. Arra a kérdésre, hogy az összesítésben az eladásra átvett áruk értéke és az értük kifizetett tartozás miért nem egyezik meg forintba pontosan egymással, csak feltételezéseink vannak. A problémára választ keresve, ki kell tudni mondanunk, hogy esetlegesen tévedhettünk is. Nem tudjuk biztosan, hogy a főkönyvek mindenben pontosak-e? A „tartozás” és „követelés” számsorai, azok folytonos egybevetése néhol hiányosságokat is tartalmazhat. Nehéz tévedhetetlenül bizonyítani, hogy akár a kifizetések, szállítási díjak, előlegek, akár a bárhonnan beérkezett kisebb és nagyobb tételű bőrvásárlások mindegyike bekerült az üzleti könyvbe. A tényeket csak a források adta módon kezelhetjük. Végig kell gondolnunk és nyomon követnünk természetesen azt is, hogy a több ezer adat számítógépes feldolgozása mire ad a továbbiakban lehetőséget!?

A források apró töredékének a hiánya az ekkora adatmennyiség által kirajzolt képen nem torzíthat jelentős mértékben. A feldolgozható, szemlélhető és értékelhető adatok birtokában csak megerősíteni lehet: egy kereskedő tevékenységének értékelése csak az áruhitel és a tartozások összefüggésében lehetséges. Ez a két adatsor a jelenlegi tudásunk szerint alkalmas arra, hogy a kereskedői együttműködésben egy-egy rövidebb –hosszabb szakaszt jellemezzen, megmutatva a kereskedés irányát és tendenciáját.

Lyka Anastasius és Kis Orbán (II.) János üzleti együttműködésével kapcsolatban túlzás azt állítanunk, hogy a debreceni kereskedő nem önálló

személyként működött. Ám azt mindenképpen látnunk kell, hogy Lyka Anastasius tőkeerejénél fogva folyamatosan a kereskedői kapcsolatuk irányítója, ösztönzője, oktatója, olykor-olykor joviális számon kérője maradt mindvégig. Az család tartozásai és fel-felsejlő pazarlásai következtében adósságcsapdába került kereskedőnek nem voltak olyan tartalékai, melyeket következmények nélkül tudott volna a kereskedése további fejlesztésére fordítani. Ugyanakkor életmódban a család nőtagjai, nem a kereskedésben tevékenykedő honoráciorai gyakran másolták, utánózták a nemesi presztízst, ami a biztos jövedelem feletti költekezéssel járt együtt. A haszonelvűséget, mint a nemesség esetében általában, s az „új nemesek” körében pedig olykor hatványozottan meghaladták a presztízsköltekezés kíváncsai. Az erőn felüli költekezés a Kis Orbán (II.) János háztarásában is gyakran okozhatott pénzügyi zavart. Ez is közre játszott abban, hogy el kellett tűrnie az alárendelt szerepet a sokat látott és tapasztalt kereskedőtársával szemben. Önállóságát azonban Kis Orbán (II.) János végig megtartotta, nem volt Lyka Anastasius árukészletének alárendelt bizományosa.

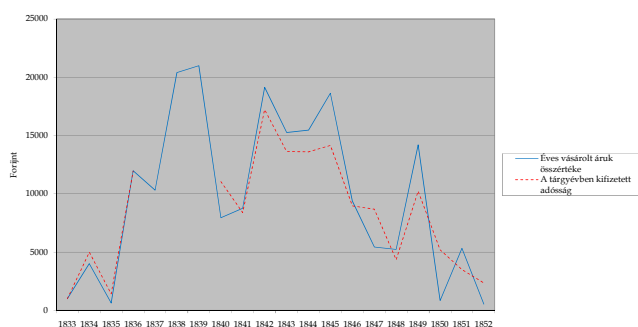
Kereskedés Markó Józseffel

Kis Orbán (II.) János meghatározó kereskedő partnere volt Markó József, aki bőrgyárat működtetett Rozsnyón.⁴⁰⁸ Kereskedelmi kapcsolatban voltak 1833-tól egészen a Kis Orbán cég kereskedésének a felszámolásáig, 1852-ig.

⁴⁰⁸ Hazslinszky Rezső: A rozsnyói bőrgyár. Vasárnapi Újság, 1868. 41. sz.; Hazslinszky Rezső: Kalauz Rozsnyó és vidéke számára. Rozsnyó, 1910. ; Rozsnyó legrégibb lakói betelepült német bányászok voltak. Rozsnyó bányaváros volt, de a 19. század közepén már nem a bányászkodás a lakosság fő foglalkozása. Az Alföldön ismertek voltak a rozsnyói vászonfehérítők, akik összegyűjtötték a vásznakat és a debreceni vásárra kitisztítva vitték vissza. Híres volt a város Markó-féle bőrgyára is. Alapítója Markó József, a napóleoni háborúk veteránja. A Markó-féle gyár Gömör megye egyetlen bőrgyára; az 1860-as években 50 állandó munkást foglalkoztatott. Ezenkívül még több százan köszönhatték megélhetésüket a gyárnak.

Kereskedés Markó Józseffel

Ha a fent lévő diagramra tekintünk, először az tűnik a szemünkbe, hogy a bőrgyáros Markó és Kis Orbán (II.) János bőrkereskedő kapcsolata a vizsgált időszakban folyamatos, ám törésekkel tarkított. Az első három évben szállítások értéken felüli megtérítése olyan bizalmi kapcsolat kiépítését eredményezte, melynek során négy hosszú éven hitelezte a termékeit a gyáros a kereskedőnek. A csúcsok és mélypontok váltják egymást. A feltűnően nagy „kiugrások”, egy-egy nagyobb értékű vásárlást, vagy kifizetést takarnak. Az előttünk lévő ábrát elemezve, megállapítható, hogy az első nagy csúcs 1834-ben mérhető, mind a vásárlás, mind a visszafizetés tekintetében. A következő évben mind a két mutató meredeken emelkedik. A diagram 1837- és 1839 között csupán vásárlásokat mutat. A továbbiakban a kereskedés kiegyensúlyozódását látjuk, 1840-ben a vásárolt áru értékét is meghaladta a megtérített áruhitel nagysága. A következő szakaszban, 1842-ben, 1845-ben, majd 1849-ben tapasztalható meredek kiugrás a vásárlásokat illetően. A visszafizetések mutatója a nagyobb kiugrásoktól mentes, szinte egyenletes. Az 1837-től 1840-ig bezárólag szállított mintegy 45 ezer forint értékű áru megtérítéséről azonban nincs bizonylat. Elképzelhetetlen, hogy Markó József eltekintett volna ennek az összegnek a megtérítésétől, és megmaradt volna folyamatos szállítója Kis Orbán

(II) Jánosnak. Arról lehet szó, hogy váltóval vagy törlesztő-levéllel bizonylatolta a kereskedő tartozását a gyárosnak, s azt nem jegyezte be a főkönyvbe. Másik lehetséges kiegyenlítési mód, hogy az érmelléki finom borokból szállított ez alatt négy év alatt a borszegény Rozsnyóra Markó József pincéjébe Kis Orbán (II) János, s a bor ellenértékét a város ellenőrzése alá is tartozó kereskedői főkönyvbe nem jegyezte. Lehetséges azonban az is, hogy Kis Orbán talpna való hortobágyi nyersbőrrel egyenlítette ki a „számláját,” s annak értékét nem a pénztárkönyvben tüntette fel. Mindez természetesen csak fantázia-szülemény, a lehetséges megoldás keresése. Forrásokkal nem bizonyítható tény.

Kereskedés Markó Józseffel

A vásárlás éve	Éves vásárolt áruk összértéke	A tárgyévben kifizetett adósság
1833	1005	1004
1834	4005	4992
1835	630	1411
1836	11.973	11.945
1837	10.300	0
1838	20.397	0
1839	20.976	0
1840	7954	11.043
1841	8750	8385
1842	19.122	17.210
1843	15.245	13.614
1844	15.451	13.588
1845	18.621	14.141
1846	9369	8960
1847	5439	8667
1848	5222	4342
1849	14.189	10.222
1850	850	5198
1851	5323	3500
1852	532	2355
Összesen	195.352	140.578

A táblázat adatai arra mutatnak, hogy már kereskedésük első évében, több mint 1000 forint értékű fontos talpat vásárolt Kis Orbán (II.) János a rozsnyói bőrgyártól. A következő évben a köztük kialakult kereskedelmi kapcsolat már folyamatosnak mondható. Az év minden évszakában vett át árulnivalót, közel

5000 forint értékben. A mindkettőjük számára igen hasznosnak induló kereskedést jól mutatja, hogy a Kis Orbán cég az év végére – mind az indulás évében, mind 1834-ben – a hitelben vásárolt áru árát teljes egészében kifizette. Fizetőképességének újabb bizonyítéka volt, hogy 1836-tól kezdődően hatvanezer forint értékű árut vett át értékesítésre.⁴⁰⁹ Korrekt, de igen rámenős üzletember volt Markó, aki nemhogy nem engedett alkudni az általa kínált bőrök árából, hanem a számára kedvezőtlen vásár esetén is, utólag is, mindig megtalálja módját, hogy kár ne érje.⁴¹⁰

Markó József 1837. szeptember 11-én írt levelében mentegetőzni kényszerült, mert fuvarost nem találván, csak késve tudta küldeni a megrendelt bőröket. Mint írta, mivel szekerest igen nehéz találni, kénytelen volt egész terhet adni.⁴¹¹ A fontos talpak mázsáját 110 forintért küldte. Majd a kereskedő megnyugtatóként kifejtette: „...hogya Urasága nem nagy nyereséggel fog dolgozni, úgy a zsidók soha el nem érik céljukat, mert ők már sehol nem kapják 115 forint alatt. Sőt Bécsben 50-52 pengőn szörnyű nagy keleti van a fontos talpaknak.”⁴¹²

Kis Orbán (II.) János 1837. szeptember 24-én kelt levelében tudatja Markó Józseffel, hogy a szállítmányt megkapta, de a talpak között egy „díva”⁴¹³ bőr is volt. Amelyet egész képtelenség eladni, ráadásul abban az évben már küldött egy darabot, az is itt van még. A fontos talpak árával kapcsolatban kifejtette, tudja, hogy az „uraságának” nem igen van haszna a talpak készítésével, de azokat Pesten 105 forintért árulták. Nem kért mást, mint ahogyan Markó Pesten is 105 forintért adta, neki se számítsa többért. Ő már régen hűségese vevője, de kénytelen lesz mástól venni. „Annál is inkább, mivel Steiner és Maier zsidók

⁴⁰⁹ Az 1837., 1838., 1839. évi hitel visszafizetésekről forrás hiányában nincs adatunk. Kis Orbán (II.) János kereskedői könyvében nincs nyoma a visszafizetéseknek.

⁴¹⁰ *Üzleti levelek*. Markó József, Rozsnyó, 1837. július 24-én kelt levelében arról tudatja Kis Orbán (II.) János, hogy a fontos talpakat saját kárára 110 forintjával adta Debrecenben, mivel helyben 120 forintjával tudta eladni. Reméli, hogy Kis Orbán (II.) János tisztában van azzal, hogy sem szebbet, sem jobbat, sehol sem kaphatott volna, „kiváltképp az ideai fontos talp még különb mind, mint a bécsi volt” írta. Majd emlékeztette, hogy az elmúlt esztendőben „egész Stajer országból szerezte be a legcsinosabb fontos talpaknak valót.” A levél végül is elérte célját, Kis Orbán (II.) János darabonként tíz forintot fizetett ki a bőrgyárosnak.

⁴¹¹ Ez valószínű az azt jelentette, hogy több megrendelést összevárt a gazdaságosabb szállítás miatt.

⁴¹² *Üzleti levelek*. Markó, Rozsnyó, 1837. szeptember 11.

⁴¹³ díva bőr: a hibás bőr pontos jelentését nem sikerült megtudnom

Váradon 115 forint, vagy 23 garasért árulják, tőlük drágábban nem adhatja ő sem.” Arra kéri, amennyiben a talpakat 105 forintjával adja, legyen tudósítással, mert akkor nem rendel Pestről. A küldött kocsi tetőbőrök méretével sem elégedett, mivel azok kicsinyek, három darab kell egy kocsihoz. Kérte, hogy azoknak az árából is engedjen. Gyors választ vár, mivel fél, hogy a korán beálló tél miatt a kocsiutak járhatatlanok lesznek.⁴¹⁴

A bőrök ára miatt a két üzlettárs között nézeteltérés támadhatott. Kis Orbán (II.) János azt sérelmezte, hogy a többi kereskedővel szemben neki drágábban szállít árulnivalót a börgyáros. A nagy tételben szállító Markó viszont a késedelmes fizetést tűrte nehezen. Lyka Anastasius nagyon lelkesen közreműködött abban, hogy megegyezésre jussanak, állítása szerint több alkalommal beszélt Markó Józseffel Kis Orbán (II.) János érdekében.⁴¹⁵ Ha a kereskedés vásárlásait vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a viták ellenére éppen ezekben az években, 1838-ban és 1839-ben vett át árulni való bőrt a legnagyobb értékben Kis Orbán (II.) János Markó József börgyárából.

A következő évek kereskedéséről újra vannak források mind a vásárlásokat, mind a visszafizetéseket illetően. A börgyár által készített jó minőségű „fontos talpakra” mindig nagy kereslet mutatkozott. Ezekből a kereskedő 1841-től is folyamatosan, és nagy értékben vásárolt. 1842-ben 19 ezer váltó forintot meghaladó értékben szállított Markó József a Kis Orbán-cég részére. A vásárolt bőrök értékét tekintve kiemelkedik még az 1845-ös év, amikor a debreceni kereskedő újra 18 ezer forintot meghaladó értékben vett át árulnivalót. Ha kereskedésük 1840 és 1852 közötti éveit vásárlások és kifizetések összefüggésében vizsgáljuk, azt látjuk, hogy azok egyensúlyban

⁴¹⁴ *Üzleti levelek*. Kis Orbán (II.) János, Debrecen, 1837. szeptember 24.

⁴¹⁵ *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius, Pesten 1838. november 25-én küldött levelében azt írta, hogy „beszélt Markó Úrral és azt mondta, hogy János részére a fontos talpakat küldeni fogja, 50 darabot, maga sem érti mért nem küldi.” A kereskedők közötti levelezésből kiderül, hogy Lyka Anastasius jó házigazdaként fogadta a Pestre érkező üzleti partnereit, akik rendszeresen nála szálltak meg. Valószínű ezek az alkalmak kitűnőek voltak az üzleti megbeszélésekre is. ; *Üzleti levelek*. Lyka Anastasius 1841. május 24-én kelt levelében kéri, Kis Orbán (II.) Jánost, ha csak teheti utazzon Pestre, mert igen fontos dolgokat kell megbeszélniük, több lényeges dologban kell dönteniük. A Dohány „Fabrikának” nagyon szükséges a pénz. Nála, mivel egyedül van, nyugodtan ellakhatna. Hozzon magával készpénzt, Tudatja vele, hogy ott lesz Gira Constantin Úr is, a dohány „fődirector”, így egyenesen neki adhatja át a pénzt. Csábításként még azt is közli, hogy Pestre péntekenként érkeznek friss fischlederek, bőrárúval legközelebb június 4-én fut be Bécsből a gőzhajó.

vannak. Igaz, az évi elszámolások estében eltérés tapasztalható a vásárolt áru értéke és adott évben kifizetett áruhitel között, de azok az azt követő évben, vagy években rendre kiegyenlítődnek. Ezért talányos az 1837-től 1840-ig szállított – 50.000 forint értéket meghaladó – áru árának a hiánya a táblázat szerint.

A két üzletember, a viták ellenére, a mindennapi életben kölcsönösen segítette egymást.

A korabeli útviszonyok között igen nagy pazarlás lett volna, ha az áruszállításra elszegődött fogatok üresen tértek volna vissza. A kocsisokat rendszerint megbízták különféle árucikkek visszaszállításával, melyek beszerzéséről Kis Orbán (II.) János a legtermészetesebb módon gondoskodott.⁴¹⁶

A napi ügyes bajos dolgaikon túl a két üzletember levelezéséből ennél bensőségesebb családi dolgokról is értesülhetünk. Markó József 1847-ben arról tudósította Kis Orbán (II.) Jánost, hogy megállapodásra jutott a fiával a gyár működtetését illetően. Az apa és fiú közötti megegyezés szerint, Markó József végzi továbbra is a gyár termékeink eladását, míg fia átveszi a termelés irányítását. Nem ismerjük Kis Orbán (II.) János válaszát a Markó-cég utódlását illetően, valószínű örült, hogy régi üzlettársa mellett, annak fia folytatja az apja által megkezdett munkát. Örült akkor is mikor Lyka Anastasus fia vette át

⁴¹⁶ *Üzleti levelek.* Markó József Rozsnyóról 1840. július 31-én, Jámbor nevű furmányossal küldi a kért árut. Megkéri a kereskedő - társát vegyen a részére 50 darab gyékényt , és árpát 100 váltó forint értékben.; *Üzleti levelek.* Markó József Rozsnyóról 1840. október 11-én 20 darab fontos talpakat küldött. A bőrön kívül küldött továbbá három üres hordót is, s kérte a kereskedőt, vásároljon bort számára. „Mivel asszonyosága említette, van egy teljes hordó, kéri elküldeni visszaúton a szekerekkel, továbbá kéri, vásároljon fél mázsa erdélyi gyertyát a részére, 5 font tormát, 1 köből kását.” A levelében még aziránt érdeklődik mennyi bora van még, hány hordóval van, „hogyan tudjon érette küldeni még mielőtt az út megromlana.”

Üzleti levelek. Markó József Rozsnyóról 1842 augusztus 2-án kéri, adja át Szabó furmányosnak a Simonffy Gábor úrnál lévő két hordó bort, érdeklődik a gubacstermésről.; *Üzleti levelek.* Rozsnyó, Markó József 1842. október 23-án kelt levelében személyes szívésségre is megkéri üzlettársát. Mint írja: „Mivel a szekeresnek bajos lett volna a „ferstlungot” levenni, kéri, vegyen Debrecenben.” A féltett holmi, a paplanok és matracok becsoomagolásához a felesége küldött két nagy zsákot és négy lepedőt is. Kéri, továbbá, vegyen egy mázsa erdélyi gyertyát és 25 váltó forintért tormát a részükre.; *Üzleti levelek.* Markó József Rozsnyóról, 1842. szeptember 5-én tudatja hogy, Vincze furmányossal a felesége küld egy véka lucskai borsót, ott három fonton kél vékája, ha még szükséges a Mihály vásárra visz. A vásárra egyébként maga is szándékozik menni, mivel most van gubacs beszerzésének ideje. *Üzleti levelek.* Markó József Rozsnyóról 1843 október 23-án Palló Janó furmányossal küld két köből borsót, 15 darab szőrös borjúbőr, 10 font lent. Kéri, vásároltasson a részére 8 váltó forinton tormát, 2 váltó forinton zellert, kéri, küldjön egy hordó cselédeknek való bort is. Megjegyzi: „nem hozatná ily rossz furmányossal, de elfogyott a cselédek bora.”

Üzleti levelek. Markó József Rozsnyóról 1847 január 28., Rozsnyó Személyes kérése tíz mázsa szép szalonna küldését kéri.

apjától a kereskedést. Gyermektelen férfiként azonban fájdalmas érzés volt számára mikor, a vállalkozása felszámolása mellett döntött.

Közelkép a bőrkereskedés hétköznapijairól: vásárlók és felhasználók

A vásárlásokat és visszafizetéseket vezető számlakönyvekből csak 1830-tól kezdődően kapunk ismereteket arra nézve, hogy milyen bőrfélék voltak kelendők, amelyek árusításába a helyi tímárság is beleegyezett.⁴¹⁷

A vállalkozás rendkívül dinamikus fejlődéséről árulkodik az 1830 és 1833 közötti évek vásárlásait rögzítő hitelezési könyv.⁴¹⁸ Az 1830-ban vezetett nyilvántartás különösen értékes számunkra a Kis Orbán kereskedés életét és forgalmát illetően, mert információval szolgál a vásárlók foglalkozásáról és lakhelyéről is. A cég vásárlói döntő többségben debreceni csizmadiák voltak. Más, bőrrel kapcsolatos mesterség közül a helyi szíjgyártók és szűcsök, könyvkötők szereztek itt be a munkájukhoz szüksége bőröket. Az ő vásárlásaik értéke azonban elenyésző volt a csizmadia mesterekéhez viszonyítva. Ezen a tájon a „szattler” mesterség igen ritka volt, vagy legalábbis a Kis Orbán kereskedéssel minimális volt a kapcsolatuk. A források csupán néhányról tesznek említést.⁴¹⁹ A mesterek név szerint is számontarthatók voltak, amint Polh Wilhelm is, aki mesterlegényként került a városba 1830-ban.⁴²⁰

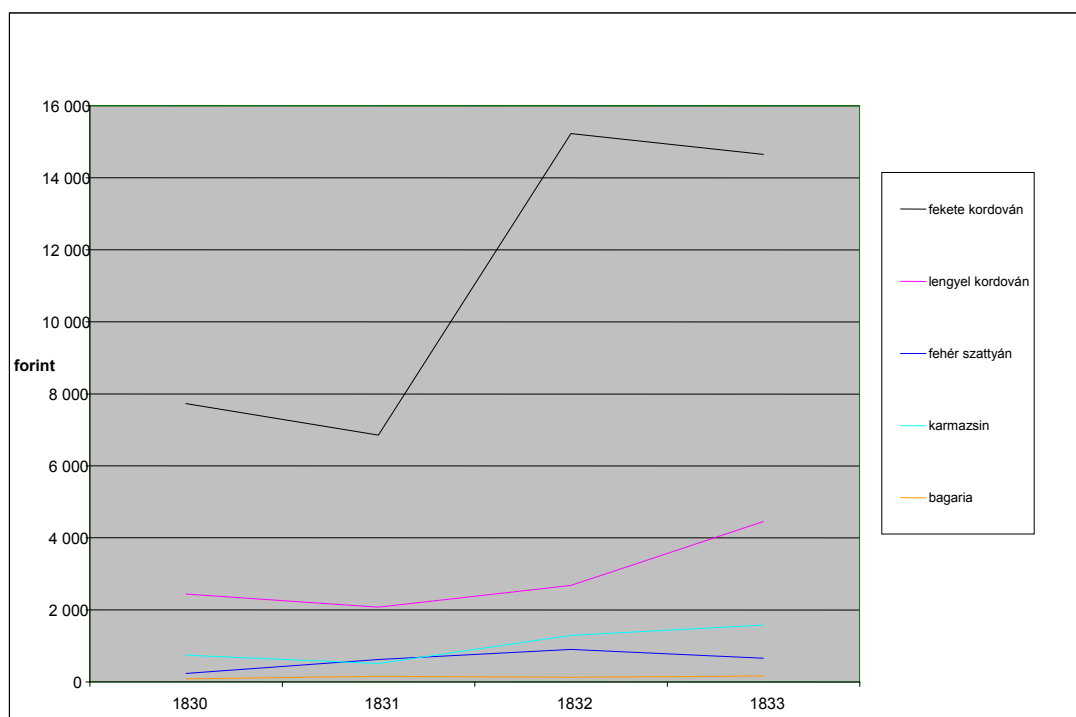
⁴¹⁷ A helyi tímár céh egyre nagyobb aggodalommal figyelte a cég hihetetlen forgalmát. Külön alkukkal, a céhes privilégiumra hivatkozva próbálta elejét venni a folyamatnak, de a piac törvényei folyton felülírták a korlátokat, mint ahogyan a későbbiekben azt látni fogjuk.

⁴¹⁸ HBmL IX. 107. 13. Hitelezési könyv. A forrás tartalmazza az összes vásárlást, amely a kereskedésen keresztül történt.

⁴¹⁹ A szattler vagy szattler németből átvett szó, eredetileg nyereggyártót, nyergest jelentett; HBmL IX. 107. 13. Hitelezési könyv; HBmL IX. 107. 3. Főkönyv: a forrásokban, kocsikészítő, vagy lószerszámkészítő megnevezésénél is előfordul ez a foglalkozásnév.

⁴²⁰ HBmL IX. 107. 13. Fél év sem telt el, s már a Kis Orbán cég egyik legjelentősebb vásárlója. A díszes parádés kocsik készítésénél minden addig megszerzett tudását felhasználhatta, a bőrkereskedő nagy öröme a helyi előkelőségek között kezdett divatba jönni Wilhelm mester munkája. Polh Wilhelm vásárlásai, alapján akár ma is fölépíthetők lehetnének azok a díszes, parádés kocsik melyeket készített. Egy-egy ilyen díszesen elkészített jármű, a hozzávaló lószerszámokkal együtt gyakran meghaladta az ezer váltó forint értéket is.

A helyi kereskedelem felfelé ívelő szakasza, 1830-1833

A fenti diagram szemléletesen mutatja a fekete kordován bőrnek a többi bőrfajtához viszonyított nagy keletjét. A korabeli „lábbeli ipar” legfontosabb nyersanyaga ez. A kordován bőrök között a feketéből készültek a csizmák és más lábbelik, de nagyon sok használati tárgy is. A lengyel kordovánt is kedvelték, bár ebből kevesebb fogyott, leginkább amiatt, hogy igen nagy darabokban árulták. Ha egy csizmadia megkedvelte, a fekete kordován mellé vett néhány kötést belőle.

Az élénkszíni karmazsinból és fehér szattyánból igen kevés fogyott a debreceni kereskedésben. A puritán kálvinista cívisek nem követték a cifra divatot. Évszázados hagyományok és kötelmek tartották kordában öltözködésüket is. A cifrább bőrféleségek inkább a női bundák, bekecsék készítőinél voltak keresettebbek. Ezeket a termékeket a szűcsök keresték. Ezekből nem volt nagy forgalma a Kis Orbán üzletnek. Valószínű, hogy a helybeli szűcsök az ilyen bőröket a helybeli tímároktól vették meg. Mivel kevés kellett belőle, a helyi tímárok céhe is képes volt kielégíteni az igényeket, esetleg

jobb minőségben is, mint a messzebről szállítók, akik olykor-olykor hitványabb árukért is a szállítási költséggel növelt árat számították fel.

Ugyancsak elhanyagolható mennyiség fogyott a sötétpiros, néha fekete bagariából, amelyből a divatosabb és finomabb lábbelik készültek, főleg női viseletként. A nyergesek és szíjgyártók munkájukhoz bagaria bőrt használtak.

A bőrfajták kelendősége váltó forintban kifejezve

A vásárlás éve	Fekete kordován	Lengyel kordován	Fehér szattyán	Karmazsin	Bagaria
1830	7 730	2 441	234	739	85
1831	6 855	2 072	622	509	156
1832	15 224	2 680	899	1 293	127
1833	14 650	4 454	657	1 578	163

A fönti kimutatás a kereskedésben legnagyobb mennyiségben eladott bőrfélék összesítése alapján készült. Ahogyan a számok mutatják, Kis Orbán II. János a fekete és lengyel kordovánból, karmazsinból forgalmazott legnagyobb mennyiségben. Míg a többi bőrfajtából az évek során szinte ugyanakkora mennyiség fogyott, az említett három bőrfajtából 1830 és 1833 között kétszerese talált vevőre. Kis túlzással azt is állíthatnánk, hogy a kordovánok forgalmazása tartotta el a kereskedést.

Visszatérve a csizmadiákhoz, közöttük számosan voltak olyanok, akik kötés számra vásárolták a különbözőfajta bőröket - fekete és lengyel kordovánokat, szattyánokat - hitelbe. Az üzletkönyv egyértelműen bizonyítja, hogy - szinte kivétel nélkül - a megállapodásnak megfelelően, mindig időben térítették meg tartozásaikat. A hitelben átvett bőrökből a csizmadia mester irányításával legények és inasok keze munkája eredményeként a „közönségesebb” és „feinabb” csizmák ott sorakoztak a csizmadiák sátraiban a legkülönbözőbb vásári alkalmakon. A források azt is bizonyítják, hogy a debreceni mesteremberek minden vásári alkalmat felhasználtak termékeik eladására. Ha kellett, átszekereztek Nyíregyházára, Kállóba, vagy az ország déli

részére, Gyulára vagy Túrra, s a sort folytathatnánk.⁴²¹ A néhány csizmadia esetében a több ezer forintért vásárolt különféle bőrök értéke lábbelinek, csizmának feldolgozva sokszorosára emelkedett. Csak sejteni lehet, hogy egy-egy mesterember köré csoportosulva, az inasok és legények szinte manufaktúrára emlékeztető munkamegosztással dolgoztak, bár az is lehet, hogy a céhes mesterség szabályait betartva, az inasok és legények számát szaporították, s így volt képes egy-egy mester olyan nagy mennyiségű bőrt lábbelivé feldolgozni.

⁴²¹ Mint a főköttő készítő asszonyok esetében láttuk, a mesteremberek igen komoly erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy termékeiket saját maguk adják el. Hamar rá kellett ébredniük, az írásba foglalt kiváltságaik ellenére, a felgyorsult gazdasági folyamatoknak útjába nem állhatnak, ezért igyekeztek inkább annak elébe menni. Munkáikkal kiszolgálták mind a kevésbé tehetős, mind az igényesebb vevőket egyaránt.

A bórkereskedés áruhitelezései 1830 és 1833 között⁴²²

1830	Név:	Érték:	Éves eladás összesen:
	Király Mihályné Asszony	2 000,00	
	Madas György	1 955,50	
	Debretzenyi Ferencné	1 565,30	
	Madas Sándor	1 437,30	
	Nádudvari József	1 012,80	
	Aranyi Gergely	585,00	
	Váradi Beniamin	549,00	
	Csvire Istvánné	492,00	
	Kováts József	402,85	
	Győri János	391,10	
		10 390,85	
			19 347,72

1831	Név:	Érték:	Éves eladás összesen
	Madas Sándor	2 300,90	
	Madas György	1 213,60	
	Erdélyi Gábor	894,87	
	Kortsmáros Sámuel	702,50	
	Pozsár Péterné	635,00	
	Váradi Beniamin	517,00	
	Bányai Ferenc	497,50	
	Kováts József	470,07	
	Győri János	447,00	
	Richter Regiment szíjjártó	432,87	
		8 111,30	
			20 140,25

1832	Név:	Érték:	Éves eladás összesen
	Madas Sándor	2 618,75	
	Pohl Vielhelm	1 490,75	
	Madas Györgyné	933,00	
	Kováts József	770,35	
	Halmi Péter	738,00	
	Kis József	728,85	
	Zombori János	704,50	
	Liblai Lajos	691,00	
	Seres Ferenc	646,60	
	Méhes László	600,00	
		9 921,80	
			34 833,48

⁴²² A táblázat a legnagyobb értékben vásárlók nevét tartalmazza csak.

1833	Név:	Érték:	Éves eladás összesen
	Pohl Vielhelm	3 991,30	
	Madas Sándor	1 751,75	
	Nagy Bálint	1 489,70	
	Madas Györgyné	1 389,00	
	Kis József	990,00	
	Szántai Donát	768,00	
	Kováts József	710,08	
	Bányai Ferenc	688,00	
	Seres Ferenc	684,75	
	Szabó István	684,00	
		13 146,58	42 631,00

A fönti táblázat név szerint is feltünteti azokat a vevőket, akik egy-egy esztendőben 500 váltó forint feletti értékben vásároltak a Kis Orbán-cég kereskedésében. Kivétel nélkül valamennyien debreceni polgárok. Polh Wilhelm szattleren kívül mind csizmadiák, akik évente több alkalommal is megfordultak a kereskedő boltjában.⁴²³ A számlakönyvet tanulmányozva figyelemre méltó, milyen sok mesterember vásárolt a kereskedésben, s a számuk a következő évek alatt egyre csak nőtt. Ha feltételezzük – amit az áruforgalom sugall –, hogy egy-egy mester egy esztendőben többször is megfordult a kereskedésben, egy rendkívül sikeres vállalkozás képe rajzolódik ki előttünk.

A nagy tételben vásárló csizmadiák esetében a tartozásokat nyilvántartó könyv egyetlen olyan esetet sem rögzít, amikor a törvény erejével kellett volna ellenük fellépni adóságuk kifizettetése érdekében.⁴²⁴ Ennek nyilvánvalóan az volt az oka, hogy a csizmadiák hitelképességétől és jó hírétől, megbízhatóságától az egzisztenciája függött. Ebben a szakmában volt a legnagyobb a konkurencia, s ez a szakma készítette a legtöbb terméket a megrendelésen kívüli vásári igények kielégítésére. Ehhez pedig rendszeresen

⁴²³ HBmL XI. 107. 13.

Dolgozatom mellékletében, közlöm a vevők nevét, vásárlásuk értékének megfelelően sorba szedve, valamint aszerint csoportosítva őket, hány alkalommal vásároltak a kereskedésben.

⁴²⁴ HBmL XI. 107. 13.

szükségük volt a bőrkereskedő jóindulatára, amit adósságuk felhalmozásával nem kockáztathattak.

A hitelezési könyv adatai alapján készített kimutatás a legkelendőbb bőrök forgalmazási adatait vizsgálja. Szemléletesen mutatja, hogy a kereskedés milyen hatalmas értékben forgalmazott hitelre. A számok csak a tartozás összegét rögzítik, - s több esetben megtörtént, hogy a vevő az áru értékének csak bizonyos részével maradt adós, - a valós forgalom a tartozás értékénél jóval nagyobb lehetett. Azonban a megvásárolt áru eredeti értékének ismerete nélkül az éves forgalom megbecsülése nagyon pontatlan eredménnyel járna. Előfordult, sőt természetesnek tűnik, hogy a megbízható vevő akár egy forint készpénz kifizetése nélkül is elvihette az árut. A visszatérő, hatalmas értékű bőrárúval távozó vevők teljes bizalmat élveztek. A kisebb összegért vásárlók esetében az áruhitel visszafizetésének idejét a legközelebbi vásár időpontjához szabták. Nagyon valószínűnek tűnik, hogy senkitől sem tagadták meg az áruhitelt. Ha az illető korábban nem vásárolt a boltban, a tartozást rögzítő könyvben alaposan megtudakolták kilétét, részletesen körülírták vagyoni helyzetét, társadalmi státuszát és presztízsét. Ilyenkor gyakori volt, hogy valakinek kezességet kellett vállalni a tartozás visszafizetésének biztosítására. Volt olyan eset, hogy az áruhitelt felvevők csak úgy távozhattak, ha a számlakönyvben aláírásukkal elismerték tartozásukat. Úgy tűnik, nem volt ok nélkül való az apróbb értékű vásárlások esetében ez az óvatosság. Gyakran ezek a szegény, a lábbelik javításával foglalkozó, sehol számon nem tartott személyek, kontárok, az aprócska tartozásokat is nehezen fizették ki. Kis Orbán (II.) János nem egy esetben lemondott ezekről a követelésekről.⁴²⁵ Számlakönyvében több alkalommal fellelhetők a következő bejegyzések: „szegénységére való nézve elengedtem”, „felesége meghalván, gyermekeivel árvaságra jutván, nagy szegénységére való tekintettel tartozását elengedtem.” Nagyon ritka volt a tartozások megvétélénél a „citáció,”⁴²⁶ a szóbeli felszólítás.

⁴²⁵ HBmL XI. 107. 13. 1838-ban elengedte P- Szabó István 30 váltó forint tartozását ekképpen: „megholt, s a felesége nagy szükségben maradván elengedtem.”

⁴²⁶ HBmL XI. 107. 13. A már sokat emlegetett Labontz Jánosné főköltővarró, aki több ezer forint értékében vásárolt a kereskedéstől 1826-ban csak prókatori felszólításra került kifizetésre.

Aki nem hanyagságból, hanem más okból nem tudott fizetni, elkerülte a megszégyenítésnek ezt a formáját. Valahogyan mégis éreztetni kellett a vevőkkel, hogy a könnyen, hitelbe elvitt áruért egykor majd fizetni kell. A feljegyzett visszafizetések elemzése alapján kirajzolódik előttünk az a gyakorlat, amely szerint a vásárló csak abban az esetben kapott újabb áruhitelt, ha az előző tartozását teljes egészében, vagy nagyobb részben kifizette. Így történhetett meg, hogy egy-egy személy akár minden hónapban vásárolhatott a kereskedés boltjaiban. De nem volt egyedülálló eset az sem, amikor egyetlen tartozást négy- öt, olykor több részletben fizette meg az adós. A dolgozatomhoz mellékeltem, a kereskedés 1830-1831-es évek közötti pénzmozgását bemutató forrás bizonyítja, hogy valószínűleg a kényszerűség miatt is, a cég alkalmazottai nem rontottak azonnal a tartozóra, s az esetek döntő többségében, ha elaprózva is, de mindenki igyekezett az öt nyomó adósságtól megszabadulni.

Az itt részletesebben megvizsgált, néhány kiemelkedően nagy forgalmú évet követte még két sikeres esztendő. Ezt követően azonban azt tapasztaljuk, hogy az ígéretesen induló vállalkozás hanyatlani kezdett. Az 1840-es évektől rohamosan csökkent mind a vevők száma, mind az eladott bőrök mennyisége. Nem tűnik valószínűnek, hogy a tímár céh folytonos tiltakozása lett volna az oka a visszaesésnek. Ezekben az években egy sikeresen működő kereskedést a céhes korlátok már nem tudták fékezni.

Otto Henrik kesztyűsnek 1836-ban 395 váltó forint tartozása volt. Bírói felszólítás után tartozását részben készpénzben, részben munkájával rendezte.

A bőrkereskedés áruhitelezései 1846 és 1851 között⁴²⁷

1846	Név:	Érték:	éves eladás összesen
	Szvetisch Mátyás Úr	1 000,00	
	Csanálosi György	945,00	
	Bányai Ferenc	543,15	
	Simon Mihály	527,00	
	Szentzi Pál	523,65	
	Balogh Mihály	467,50	
	Szilágyi János	417,50	
	Kalos György	411,00	
	Benyovits József	319,00	
	Mishti István	311,50	
		5 465,30	10 776,27
1847	Név:	Érték:	éves eladás összesen
	Ari Lajos	1 438,00	
	Simon Mihály	635,00	
	Balogh Mihály	558,50	
	Szentzi Pál	549,20	
	Markó József	477,08	
	Győri János	475,00	
	Mishti István	322,00	
	Szilágyi János	316,00	
	Kalos György	315,00	
	Mandl Dávid	312,80	
		5397,42	11 638,93
1848	Név:	Érték:	éves eladás összesen
	Lakatos György	2 192,75	
	Steiner Zsigmond	2 000,00	
	Ari Lajos	1 937,60	
	Mikintzky Károly	1 125,75	
	Simon Mihályné	819,00	
	Mandl Dávid	817,73	
	Székely Lőrinc	578,00	
	Papp József	540,00	
	Balogh Mihály	492,50	
	Madas Pálné	439,00	
		10 942,33	18 666,38

⁴²⁷ A táblázat a legnagyobb értékben vásárlók nevét emeli ki.

1849	Név:	Érték:	éves eladás összesen
	Lemberger Úr	7 000,00	
	Szőke Mihály	2 700,50	
	Hinflý Ignácz	1 320,25	
	Karap Sándor	1 000,00	
	Ifjú Papp József	923,00	
	Bányai Ferenc	553,62	
	Kováts János	410,00	
	Gajer Mandl	360,00	
	Kádár Ferenc Úr	250,00	
	Nagy Ferenc	231,00	
		14 748,37	18 130,78
1850	Név:	Érték:	éves eladás összesen
	Eisenberger Móric	1 500,00	
	Farkas Károly	670,62	
	Nagy Ferencné	257,50	
	Hunyadi Sámuelné	250,00	
	Besenyey József	213,75	
	Galik János	154,00	
	Baróthy István	148,17	
	Kapitány De Busch	140,32	
	Nagy Gábor	95,00	
	Botka József	88,00	
		3 517,35	4 428,60
1851	név:	érték:	éves eladás összesen
	Szvetisch Mátyás Úr	1 000,00	
	Csanálosi György	945,00	
	Bányai Ferenc	543,15	
	Simon Mihály	527,00	
	Szentzi Pál	523,65	
	Balogh Mihály	467,50	
	Szilágyi János	417,50	
	Kalos György	411,00	
	Benyovits József	319,00	
	Miszi István	311,50	
		5 465,30	10 776,27

A kimutatásból kiderül, hogy néhány csizmadia húsz év óta a kereskedés rendszeres és hűséges vásárlója. Az összegzett adatok alapján elmondható, hogy 1846 és 1850 között a Kis Orbán kereskedés fennállása óta a

legválságosabb éveit élte. A helyi forgalom néhány csizmadia vásárlásaira szorítkozott.

A cég működését végigkísérő másik forrás, a tartozásokat nyilvántartó könyv szintén arról árulkodik, hogy az elfáradt kereskedő 1846-tól a kereskedés felszámolására készült. Igyekszik minden kintlévőségét behajtani, ha nem megy másképpen, a törvény erejével.⁴²⁸ Bartcza János felfogadott ügyvéd sorra nyeri a Kis Orbán cég számára a tartozások kifizetését elrendelő ítéleteket. Korábbi esetekben a kereskedő a neki tartozó személyekkel szemben végtelen megértést tanúsított. Olykor a valóban rászoruló 'kis embereknek' a csekélyke tartozásait el is engedte. A mindig megegyezésre törekvő, a debreceni civissé emelkedett rendi mentalitású kereskedő személyiségétől teljesen idegen volt korábban az efféle pereskedés. Szinte 'kisír' az üzletkönyvből és levelezéseiből, hogy a megváltozott helyzet, a más versenyszabályokkal felvértezett konkurencia szorította erre a viselkedésre

A Kis Orbánokon kívül nem működött más bőrkerekedés a városban. Az okot tehát nem a konkurens ügyességében, nem is a céhek állította tilalmak táján, valahol másutt kell keresnünk. Abból a tényből, hogy 1835 után együttvéve kevesebben vásároltak a bőrkereskedésben, mint az előző években, arra következtethetünk, hogy a csizmadiáknak sokkal kevesebb munkájuk akadt, mint korábban, vagy „feketén” szerezték be nyersanyagaikat, esetleg a vásárokból szekérrel felvonuló eladóktól vásároltak. Az úri közönség már egyébként sem náluk vásárolt, a civis gazdák sem csináltattak vagy vettek új csizmát minden évben, a városi és vidéki „pórnép” pedig örülhetett, ha bocskorra tellett nekik ezekben aszályal sújtott, inséges években. A bőráru tárolása, felhalmozása igen kockázatos volt, féltetni kellett mind a kiszáradástól, mind a penészedéstől. Ha szükség volt bőrre, mindenki csak a friss árut kereste. Sem a helyi tímárok, sem maga a kereskedő nem számíthattak a kereslet váratlan növekedésére. Valószínű a beszűkült piac miatti verseny készítette a helyi tímárságot arra, hogy a kereskedőt a város tanácsa előtt újból és újból feljelentse, törvény elé „cítálja”.

⁴²⁸ A több év alatt összegyűlt, aprócska tartozások ezek, amelynél még a prókátor díja is nagyobb volt.

Kis Orbán (II.) János vitája a debreceni Nemes Tímár céhvel

A helyi tímár céh féltékenyen figyelte Kis Orbán (II.) János bőrkereskedésének egyre növekvő forgalmát, de a tímárok tehetetleneknek bizonyultak. A korlátozó intézkedéseik csupán leírt kívánalmak maradtak a bőrárak iránt megmutatkozó, folyton növekvő kereslet miatt.

A Kis Orbán cégen és a debreceni tímár céhen kívül mások inkább csak az országos kirakodó vásárookra hordták fel áruikat. A köznapok szükségletét, a helyi és környékbeli mesterek nyersanyag igényét – szíjgyártók, kocsi- és hintókészítők, a gyorsan szaporodó csizmadiák és a meghonosodó suszterek, a könyvkötők, a bőröndgyártók - bőrszükségletét zömmel a Debreceni Tímár Céh⁴²⁹ és a Kis Orbán - féle - kereskedés látta el. Kis Orbánék hitelképessége azonban – a bizományba átvett óriási készletük miatt – messze meghaladta bármelyik céhes mester hitelképességét, akiknek önmagukon, saját családjukon kívül a mesterség napi bevételeiből és hasznából a segédek, a hozzájuk tévedt vándorló legények és inasok mindennapi ellátásáról is gondoskodniuk kellett.⁴³⁰

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a tímárok sorozatos, a város előljáróihoz intézett tiltakozásaikkal nem érnek célra. A helyi tímárok végül – kiváltságaik védelmében – 1836-ban, Debrecen város polgári törvényszéke előtt perbe fogták a kereskedőt. Nagy Bálint és Barna István céhmesterek a tímárok nevében azzal a panasszal éltek, hogy Kis Orbán (II.) János olyan fajta bőrök árulásával is foglalkozik, amelyeket a több száz éve elnyert privilégiumuk szerint rajtuk kívül senki sem árusíthat. Igazuk bizonyítására kérték a törvényszéket, hogy vizsgálják meg a kereskedő boltjában lévő bőröket. Az igazság kiderítése érdekében a törvény emberei megvizsgálták a kereskedést, s megállapították, hogy valóban igen nagy mennyiségben tart a helyi tímárok által is készített

⁴²⁹ Varga Gyula: Ipari termelés-a társadalom iparos rétegei. In.: Rác István szerk.: Debrecen története, 2. Debrecen, 1981. 320. ; Pető József: A debreceni tímárok céh- és mesterszavai. Debrecen, 1938.; Pető József: Debreceni néprajzi szöveggyűjtemény: Emlékezés a régi tímárcéhre. Debrecen, 1941.

⁴³⁰ Varga Gyula: Ipari termelés-a társadalom iparos rétegei. In.: Rác István szerk.: Debrecen története, 2. Debrecen, 1981. 325-329.

bőröket.⁴³¹ Kis Orbán (II.) János a kereskedését ért támadásra azzal válaszolt, hogy ő a Nemes Kalmár Társulat⁴³² tagjaként – a városban egyedüli bőrkereskedőként – korlát nélkül, mindenfajta bőrrel kereskedhet. Védekezésében azzal érvelt, hogy a helyi tímár céh képtelen annyi eladni való bőrt készíteni, amivel a helyi csizmadiák és katonaság igényeit ki tudnák elégíteni. Példaként említette, hogy legutóbb is a debreceni csizmadiák közül többen „Vírtesen 'sidóknál' voltak kéntlenek a szükségük pótlására” kész bőröket vásárolni.⁴³³ Mindent összegezve, állítása szerint a tímár céh nemhogy a vidéki, de még helyi vevőket sem volt képesek bőrrel ellátni. Kis Orbán (II.) János határozottan tiltakozott az ellen, hogy az előjogokra hivatkozva akadályozzák a bőr szabad eladását.

Az elmérgezett vitában 1838. április 4-én született ítélet, amely nem váltotta be a felperesek elvárását. Az ítélet kimondta, hogy amennyiben a debreceni tímárok nem készítenek elegendő és megfelelő minőségű bőröket, – a

⁴³¹ Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjtemény, Sz. 1910. 877. 3. A kereskedés készletét megvizsgálva, nagy mennyiségben találtak olyan bőröket is, amelyeket a helyi tímárok is készítettek. „Nagy tehénbőröket, fischledernak készülve, több darab fontos talpakat, kocsi tetőre való tehén bőröket, valamint vixra való borjú bőröket.”

⁴³² Uo. I. 1928. 119. ; Uo. I. 1928. 120. A Debreceni Nemes kalmár Társaság 1712. évi artikulusait tartalmazó dokumentumok. ; HBmL IX. 15. 1. 1715. évi kiváltságlevél ; HBmL IX.15.4. 1827. évi kiváltságlevél ; HBmL IX.15.9. Bejárás pénz katalógusa 1735-1850.; *Gyimesi Sándor*: Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudáliskor végén, 1-2. HBMLÉ IX. Db., 1982.; X. Db., 1983.; *Nagy József*: A debreceni kereskedő társulatról (1715-1915). DKK Db ; *Szabó István*: A Debreceni Kereskedő Társulat levéltára (1695-1820). LTK Bp.; 1929. *Zoltai Lajos*: Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel. Db., 1935; ; *Nagybákay (Rickl) Antal*: A debreceni kalmár, vasas és sós gazdák. DSZ Db., 1929.; *Nagybákay (Rickl) Antal*: A Debreceni Kereskedő Társulat 240 esztendő múltja. Db., 1938.; *Nagybákay (Rickl) Antal*: A Debreceni Nemes Vasáros Társaság története. Karcag, 1930. ; *Nagybákay (Rickl) Antal*: A régi debreceni kereskedő családok a legrégibb időktől 1850-ig. DSZ Db., 1930.; *Nagybákay (Rickl) Antal*: Simonffy Sámuel, a debreceni Nemes Kalmár Társaság kiváló tagja, debreceni főbíró élete, munkássága, családja és kora (1754-1821). Db., 1936. ; *Nagybákay (Rickl) Antal*: Egy barokk-kori debreceni főbíró élete. Szeremley Sámuel a Nemes Kalmár Társaság tagja és családja. Db.,1942. *Nagybákay (Rickl) Antal*: hová lett a debreceni Nemes Kalmár Társaság céhládája, s hová lettek abból a Társaság céhpoharai? DKK Db., 1937. ;*Nagybákay (Rickl) Antal*: Idegenek vagy magyarok voltak-e a debreceni kereskedők a XVIII. Században DKK Db., 1929.;*Nagybákay (Rickl) Antal*. Kétszázéves debreceni kereskedőcsalád. A Várady-Szabók. DKK Db., 1922. *Nagybákay Antal Zelmos*: Egy régi debreceni kereskedőház történetéből. HBMLÉ XI. Db., 1984.*Nagybákay Antal Zelmos*: Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra DMÉ Db., 1987. (1988)

⁴³³ Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjtemény, Sz. 1910. 877. 3. Eddig nemigen volt tudomásunk arról, hogy mind Debrecentől és Váradtól közel azonos távolságra elhelyezkedő Virtesen is nagy számban telepedtek meg zsidó kereskedők. A XIX. század első felét végig kíséri a piac megszerzéséért és megtartásáért folytatott küzdelem a zsidó és bejegyzett kereskedők között. A bőrkereskedés hanyatlásába ez is belejátszott, a külföldről a harmincad megfizetését kikerülve becsempészett bőröket árusító zsidó kereskedők olcsóbban árulták a bőrkelmét, mint a helyi adóval, rendeletkel és harminccaddal is terhelt bejegyzett kalmárok. *Bácskai Vera*: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Budapest,1988. A szerző munkájában szintén a kereskedelemben egyre nagyobb teret nyert, mindenféle engedély nélkül árusuló zsidó kereskedők jelenlétéről ír.

város közössége ellátása érdekében – az alperesnek továbbra is engedélyezik mindenféle bőr forgalmazását. A bocskor talpnak való cseres, varga bőroket viszont a debreceni mesterek elegendő mennyiségen készítik, „élelmüket” is ebből szerzik, királyi adójukat is ezután fizetik, az alperest ezért ezek további árulásától eltiltják.⁴³⁴ A per lezárta után Kis Orbán (II.) János számára a legfontosabb feladat az volt, hogy a kereskedését fenntartó és felvirágoztató csizmadiák igényének megfelelően, az eddigieknél még „jutalmasabb” áron szerezzék be a kért bőroket. Ami valószínű nem volt könnyű dolog, mert a források egybehangzóan azt igazolják, hogy maga is ki volt szolgáltatva a pesti, kassai és más vidékek nagykereskedőinek.⁴³⁵

A debreceni vállalkozásokat külön-külön vizsgálva, működésüket elemelve, visszatérően ugyanazokkal a jelenségekkel találkozunk. Az esetek többségében egy- két év elegendő volt ahhoz, hogy az áruhitel és a bizományi lerakatok segítségével a vállalkozás fellendüljön, működése mérhető legyen. Az indulást követő felfutást szinte kivétel nélkül zuhanásszerű visszaesés követte. Ez jellemző a Kis Orbán cégre is. Megvizsgálva a vállalkozások kintlévőségeit, kiderült, a Kis Orbán cég egyik vállalkozása esetében sem a behajthatatlan tartozások okozták a fejlődés megtörését. Azt el kell ismerni, hogy végtelen csábító ereje volt a hitelbe kapott árunak, de elenyésző kivételtől eltekintve minden mesterember kifizette tartozását. Csak „így eshetett” egyik tartozásból a másikba. Ezeket a kereskedéseket vizsgálva, egy bizonytalan, az ide-oda ingó kötélén egyensúlyozó ember jelképe villan fel a szemünk előtt. Elég volt egy feleség elvesztése, vagy néhány egymást követő aszályal sújtott esztendő ahhoz, hogy valaki, ha nem is földönfutóvá, de elesetté váljon. A szegénységtől rettegő ember nem vásárolt. Elkeseredett a mesterember, mert nincs kinek eladnia, elkeseredett a paraszt, mert nincs mit a gyermekének enni adnia, s „vasas” katonák állják körül a magtárakat, nehogy a toprongyos éhezők megrohanják azokat. Harcol a piacért a mesterember és a kalmár. Új konkurenciaként megjelenik a harmincadot megkerülő, a falusi állatvágások,

⁴³⁴ HBmL IV. A. 84. k.

⁴³⁵ 1826-ban a vásárolt bőrök értéke 2626, 1851-ben a vállalkozás megszűnésekor 360 váltó forint volt.

kiöntött ürgék, hörcsögök, orvvadászok lőtte vadak, betyárok „elrekkentette” szarvasmarhák, kimustrált lovak, hurokra fogott kutyák bőrét olcsón felvásárló, kikészített kontár, a szombati pihenő és ünnepnapot kivéve folyton mozgásban lévő zsidó, aki a környező falvak nemeseinek telkén húzta meg magát, mentesen a városi és királyi adótól, az egyéb közterhektől. Ez jelentette az igazi versenytársat, ez a folyamat kezdte ki a rendi társadalom szabályaihoz igazodó vállalkozó biztonságát és gazdagságát. Kis Orbán (II.) János üzletkönyvének lapjai is arról árulkodnak 1846-tól kezdődően, hogy kereskedése szembetalálta magát ezzel a konkurenciával, ami miatt lassú, fokozatos felszámolására ítéltetett.

A nagyváradai kereskedés kiépítése és működése

Kis Orbán (II.) János vállalkozása felélénkülését várta a nagyváradai kereskedés kiépítésétől. Lyka Anastasius, pesti kereskedőtársa is bátorította Kis Orbán (II.) Jánost a kereskedés Váradra történő kiterjesztésében, amely 1836-tól kezdődően a Kis Orbán Cég meghosszabbított karjaként működött egészen 1850-ig, annak megszűnéséig.⁴³⁶ 1836-ra Nagyvárad is az ország területét átfogó kereskedelmi hálózat egyik fontos központjává vált.⁴³⁷ Kis Orbán (II.) János a gondos gazda módjára naplójában feljegyezte a kereskedése elindítására tett hivatalos lépéseket. A hivatalos iratok és engedélyek megszerzése, a „fiscalisnak fizetett honorarium” 45 váltó forint volt. A várostól 10 forint 30 krajcárért vásárolta meg a kereskedés megnyitásához való jogot.⁴³⁸

⁴³⁶ A nagyváradai bőrkereskedés kiépítésében, valószínű nagy szerepet játszott a debreceni kereskedésének egy csökkenő forgalma, a forrás arról árulkodik, hogy mind figyelmét, mind anyagi erejét az újonnan kiépített kereskedés felé irányítja a kereskedő.

⁴³⁷ *Bácskai Vera-Nagy Lajos*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, 1984. 85-87. o. és 292-293. o.; *Fleisz János*: Nagyvárad a 19. században. In: *Város, társadalom, kultúra. Nagyvárad a 19-20. században. Tanulmányok*. Nagyvárad, 2005.

⁴³⁸ *Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjtemény Sz.1910. 875. Üzleti levelek. Pénztörténeti adalék*, hogy a hivatalok és a hivatalos személyek az illetéket ércpénzben hajtották be a hozzájuk forduló polgároktól. Ebben a bérleti szerződés elkészítéséért egy arany és egy ousverain d’or-t kellett a notárius kezébe letenni.; *Vargha Gyula*: Magyarország pénzügytörténete, Budapest. 1885. Mind a császári, mind a körmőci arany értékét 4 forint 30 krajcár értékben, számították. A kizárólag Ausztriában vert ousverain d’or értéke 13 forint 20 krajcárnak felelt meg. A kereskedői jog megvásárlásáért, „azaz a jusért való taxa” 10 forint 30 krajcárjába került a kereskedőnek.

Az említett feljegyzés szerint a boltot, azaz három szobát és egy konyhát évi 320 váltó forintért vette bérbe Mütter Ferenctől.⁴³⁹ Ezt követte a bolt berendezésének elkészíttetése, melyre Tóth Ferenc asztalos mestert fogadta fel.⁴⁴⁰ 1836. február 2-án elindult az első áruval megrakott szekér Nagyvárad felé.⁴⁴¹ A nagyvárad keréskedés vezetését bizalmas emberére, Vetsey Györgyre bízta. Benne egy megfontolt, szigorú erkölcsű embert ismerünk meg, aki nagy biztonsággal és hozzáértéssel vezette a kereskedést. Az eredetileg szíjgyártó mester Vetsey György alakja már 1824-ben felbukkant a forrásokban. Kis Orbán (II.) János türelmes kereskedőként többször kiségtette bőrökkel a mestert, aki tartozását szűcsmunkával tudta le.⁴⁴² Eredeti mesterségét a kereskedés irányítása mellett is végezte.

Kis Orbán (II.) János számára igen fontos volt, hogy olyan ember tartotta kézben vállalata irányítását, aki értett a bőrök utólagos megmunkáláshoz, csinosításához is.⁴⁴³ A nagyvárad keréskedésbe szállított bőrökről készített nyilvántartás forrásértékét növeli, hogy több mint másfél évtizeden keresztül, 1836 és az 1850 évek közötti időben megszakítás nélküli folyamatot vizsgálhatunk. A leltár pontossága lehetőséget biztosít arra, hogy képet alkossunk a várad keréskedésbe szállított különböző bőrök fajtáiról, s azok mennyiségéről. Ártörténet szempontjából is igen értékes a forrás, mivel a kereskedés első öt évében tartalmazza az eladásra szánt termékek kötésenkénti és darabonkénti árát is.⁴⁴⁴

Kis Orbán (II.) János Lyka Anastasiushoz írott leveleiben folyamatosan beszámolt a kereskedés működéséről. 1836. március 8-án írott levelében a

⁴³⁴ Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjtemény Sz.1910. 875.

⁴⁴⁰ Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjtemény Sz.1910. 875. Asztalos Tóth Ferentzel meg alkudván a' boltba 1, Stellasira, 2 Padlóra f 150 váltóban fel pénzül." Az árak és sarkok a Stellásihoz további 20 váltó forintért készültek. Miután a Pictor elvégezte a bolt „Spricelését” megkezdődhetett annak aprólékos berendezése.

⁴⁴² HBmL XI.107.1. A Kis Orbán-cég főkönyve bejegyzése szerint, Vetsey György 1824-ben és 1826-ban hitelbe vett bőrök árát, összesen 185 váltó forint értékű tartozását 1831-ben szűcsmunkával fizette le. A nagyvárad keréskedés működése idején, 1836-ban 970 váltó forint, 1840-re 2759 forintra földuzzadt áruhitelét munkájával fizette le.

⁴⁴³ Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjtemény Sz.1910. 875. Sajnos csak néhány gazdájához írt levele maradt ránk, azonban ezek a megmaradt írások nagy segítséget nyújtanak ahhoz, hogy minél teljesebb, életszerűbb képet kapjunk a kereskedésről.

⁴⁴⁴ HBmL XI. 107.17. A Váradra küldött bőrök feljegyzése 1836-1850

német bőrök kelendőségéről írt, s arra kérte kereskedőtársát, hogy Pesten „Pfeiffer Urakkal szíveskedjen azokat megcsináltatni” s a nevében megrendelni.⁴⁴⁵ A kereskedése meneteléről megjegyzi, hogy az újdonságához képest igen sokan vásárolnak nála. Törekszik felmérni az ottani igényeket, s meglepve tapasztalja, hogy arrafelé a fekete kordován sokkal kevésbé népszerű mint a debreceni kereskedésében. Abban reménykedik, hogy kereskedése beindulásával és ismertté válásával a közönségesebb bőrök iránt is megnő majd a kereslet.⁴⁴⁶

Jó kereskedő módjára igen hamar alkalmazkodott az új igényekhez. Vevői kívánságára beszerezte a kért török és német bőroket. Ahogyan teltek a hónapok, Kis Orbán (II.) János egyre jobban megismerte a nagyváradai vevők igényeit. A Nagyváradra szállított bőrök összetételéből arra következtethetünk, hogy kereskedőnknek sikerült a maga számára megnyernie a katonaság számára vásárló beszerzőket, mint a legnagyobb és legstabilabb megrendelőket. Lykának 1836. április 3-án már arról írt, hogy Nagyváradon a katonaság a vastagabb talpakat kedveli, ezért kéri 4-5 darab 40 fonton felüli küldését a korábban megrendelteken felül.⁴⁴⁷ A következő szállítmány már egyenesen Nagyváradra kéri Pestről küldeni, nehogy lekéssék az Úrnapai vásár idejét, ahol reméli, „egy kevés pénzt” árulhat majd.⁴⁴⁸

Az igényesen kidolgozott *bergstadti*, *rajtzi szattyánok* a kereskedés egész ideje alatt feltűnően keresettek voltak. Igen nagy értékben szállítottak Váradra a nehezebben eladható zsíros szattyánokból is. *Duschleder* bőroket, melyekből a kocsitetőket készítették, szinte csak a váradai kereskedés részére szerezték be. Ezek a darabokban árusított, nagyméretű bőrök különös gonddal készültek, hogy vízállóságukat illetően ne merüljön föl kifogás.

⁴⁴⁵ Déri Múzeum Általános történeti Dokumentációs Gyűjtemény Sz. 1910. 875. (*Üzleti levelek*.)

⁴⁴⁶ *Üzleti levelek*. Vetsey György Nagyvárad 1836. március 8-án kelt levelében kéri gazdáját, hogy a legközelebbi alkalmatossággal 5 darab kesztyűsnek való fehér „blankírozott” bőrt küldjön. Azt javasolja, hogy a fontos talpakat nagyobbra vágassa, mint írja: „mert itten az láb szélesebb mint Debrecenbe.”. Arra panaszodik, hogy „a csizmadiák mestersége még sem akar indulni csupa apróság kél” Abban reménykedik, később az üzlet jobban fog menni, mivel a sok sár sok csizmát elnyű, előbb- utóbb szükség lesz új bőrokre.

⁴⁴⁷ *Üzleti levelek*. Kis Orbán (II.) János 1836 április 3-án írt levelében, Lyka Anastasust arról tudatja, hogy a katonaság további megrendelésétől vártja a kereskedés fellendülését.

⁴⁴⁸ *Üzleti levelek* Kis Orbán (II.) Lyka Anastasiushoz 1836. március 26-án kelt levele.

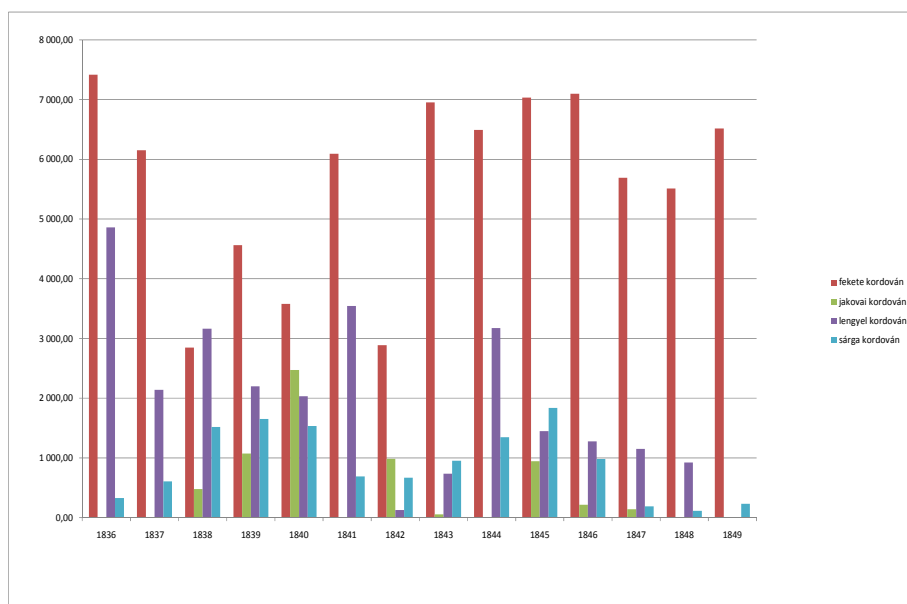
A *fischleder*, azaz a halzsírral erősen átitatott bőrök szintén keresettek voltak. Ezek szolgáltak alapanyagul a nagy igénybevételnek kitett csizmáknak. A fontos talp a kereskedés teljes ideje alatt a legfontosabb árucikknek számított. Egy-egy év során megközelítőleg ötezer forint értékben adtak el belőle.⁴⁴⁹ A kereskedésből vásároltak a váradi lószerszámosok is. Szépen megmunkált nyergeikhez a kereskedésben vették meg a hozzávalókat. A források arról árulkodnak, hogy a kereskedés legjelentősebb megrendelője az ott állomásozó katonaság volt. Némi túlzással kijelenthetjük: a katonák felszerelése, bőrrel való ellátása tartotta el a kereskedést. A helyi tímár céh már nem tudott olyan mennyiségben és minőségben bőrt szállítani, mint ahogyan arra szükség lett volna. Szabad volt a piac. Hiába voltak itt is a helyiek érdekeit védő korlátok újra és újra írásba rögzítve, a kereskedelmi érdek folyton felülírta azokat.

Miután a finoman megmunkált, különös gonddal kezelt bőrökről szó esett, érdemes kitérni a már jól ismert kordován bőrök forgalmára is. A kereskedés első évében Kis Orbán (II.) János 7419 forint értékben adott el a nagy méretű fekete kordován bőrökből. A kordován méretének igen nagy jelentősége volt, mivel a közepes nagyságúak voltak a kelendőek. A mesteremberek, a csizmadiák ezeket a bőröket tudták a leggazdaságosabban felhasználni. A katonaság viszont kitűnő felvevő piacnak bizonyult a nagyméretű bőrök számára. Meg is kérték az árát a nagyváradi kereskedésben. Egy-egy kötés akár az 50 váltó forintot is meghaladta. A lengyel kordovánok valamivel kisebb értékben fogytak a feketénél, évente közel öt ezer váltó forint értékben szállítottak belőle a váradi kereskedésbe.⁴⁵⁰ Mint már korábban szó volt róla, a *jakovai* kordován igen ritka, ám rendkívül értékes kordován fajta volt. Kevés fogyott belőle, az is csak a váradi kereskedésben. A sárga kordován, ha szép nagy volt, akár 60 forintért is vevőre talált.

⁴⁴⁹ HBmL XI. 107. 17. A Váradra küldött bőrök feljegyzése 1836-1849.

⁴⁵⁰ HBmL XI. 107.17. A Váradra küldött bőrök feljegyzése 1836-1849.

A kordován bőrök forgalma 1836-1849 között

A fönt látható diagram bemutatja a kereskedés kordován forgalmát. A fekete és lengyel kordovánok forgalmazása meghatározó szerepet játszott a kereskedés működésében. Már az indulás évében fekete kordovánból 7419, lengyel kordovánból 4862 váltó forint értékben árultak. A következő években ha nem is ekkora mennyiségben, de elmondható a kordovánok a váradi kereskedésben is a legkeresettebb bőrök közé tartoztak.

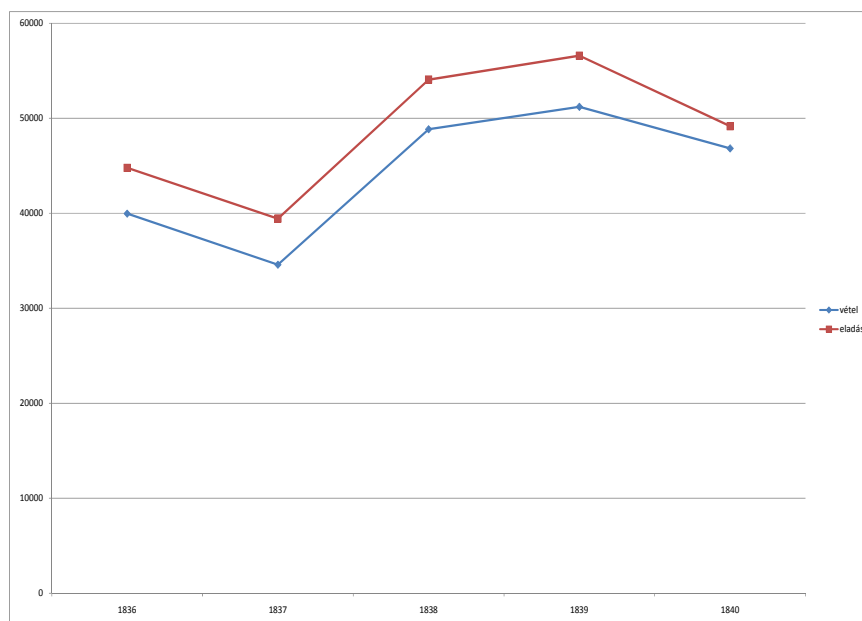
A jakovai kordován 1838-ban jelent meg először, ezt követően a szükségletnek megfelelően hol kisebb, hol nagyobb mennyiségben jelen volt a piacon. A sárgára festett kordován szintén 1838-ban jelent meg a kínálatban, ha kevés is fogyott belőle, mindenképpen a választékot növelte.

A Nagyváradon működtetett kereskedésbe a keresletnek megfelelően igen sokféle különböző finomságú bőrt szállítottak. A kordovánok mellett a fontos talpak voltak a legkeresettebbek. Ezekből majd akkora értékben szállítottak mint a kordován bőrökből. A finomabb bergstadti szattyánt csak a váradi kereskedésbe szállítottak. A „közönségesebb” rajtzi szattyánból mind a két kereskedés forgalmazott. A különlegességnek számító daschleder és fischleder

bőrök iránt inkább a váradi kereskedésben érdeklődtek. Karmazsinból és szironyból is itt fogyott nagyobb mennyiség.

A nagyváradi kereskedés forgalma 1836 és 1840 között

Kereskedelmi haszon

A kereskedő 1836 és 1840 között az általa készített kimutatásban föltüntette a szállított bőrök mellett azok nagyváradi értékesítési árát is. Rendkívül értékes ez a forrás számunkra, mivel a vállalkozás történetéből a kereskedelmi haszonról nagyságáról igen megbízhatatlan adataink vannak.

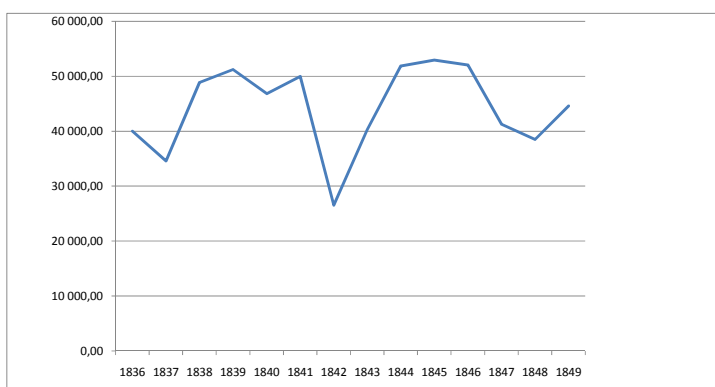
Kereskedelmi haszon

Év	Beszerezési Ár	Eladási Ár
1836	39 967,00	44 783,75
1837	34 587,00	39 438,08
1838	48 846,58	54 080,53
1839	51 217,50	56 602,13
1840	46 835,20	49 177,50

Ha összehasonlítjuk a két kereskedésben árusított különböző féle kötésekben és darabokban árusított bőrök árát, azt tapasztaljuk, Nagyváradon kötésenként 3-4 váltó forinttal kértek többet értük, mint Debrecenben.⁴⁵¹ Az árak közötti különbség nem túl nagy, de mégis tisztességes hasznot eredményezett. Mindenképpen megérte a kereskedés működtetésével járó törődést és fáradságot.

⁴⁵¹ HBmL. XI. 107.17. A Váradra küldött bőrök feljegyzése 1836-1850. A bőrök ára nagymértékben függött azok nagyságától, formájától, minőségétől, amely szinte darabonként változott. Emiatt igen nehéz az árak egybevetése. Az viszont biztonsággal elmondható, hogy ezekben az években egy fekete kordován csizma ára 3-4 forint között mozgott.

A Nagyváradra szállított bőr értéke váltó forintban

Év	Beszerzési Ár	Eladási Ár
1836	39 967,00	44 783,75
1837	34 587,00	39 438,08
1838	48 846,58	54 080,53
1839	51 217,50	56 602,13
1840	46 835,20	49 177,50
1841	49 943,00	
1842	26 523,37	
1843	40 318,67	
1844	51 863,55	
1845	52 915,40	
1846	52 007,95	
1847	41 244,43	
1848	38 499,00	
1849	44 575,82	

Újra egy sikeresnek induló és végig nagy haszonnal működő kereskedés képe formálódik a szemünk előtt, amelyet az eddigi vállalkozásoktól az különböztetett meg, hogy működése folyamatos, töretlen volt. A Nagyváradon működtetett kereskedés sikerességéhez nem férhet kétség. A nagy értékű szállítmányaikkal vonultak a szekerek Nagyvárad irányába. Gyakran az évi 40 ezer váltó forintot is meghaladta a szállítmányok értéke.

Joggal vetődik fel a kérdés: ha ez a vállalkozás haszonnal és sikerrel működött, miért döntött a kereskedő annak felszámolása mellett. A valós válasz érdekében meg kell vizsgálnunk, hogy milyen haszonnal működött a kereskedés. Meg kell fejtenünk, mit rejtene az imponálóan nagy számok, mennyi volt ebből Kis Orbán (II.) János haszna. E vizsgálat során azonban csupán feltételezésekre hagyatkozhatunk.

Egyetlen dolgot állíthatunk biztosan: minél több kézen ment keresztül egy áru, az annál drágább lett. Kis Orbán (II.) János nem tudta függetleníteni kereskedői tevékenységét Lyka Anastasius érdekeitől. Bátortalan kísérletei mindig sikertelenek maradtak. Lyka nyájas, segítőkész modorával – leginkább pedig tőkeerejével, összeköttetéseivel és mozgékonyásával – elérte, hogy a Kis Orbán cég az ő érdekeit is képviselje, legyen az akár Debrecenben, akár Nagyváradon. Soha nem volt ez sehol szerződésben rögzítve, csupán a dolgok történtek úgy, hogy a nehéz helyzetből mindig ő jött ki haszonnal.

Kis Orbán (II.) János 1850-ben bérbe adta kereskedését. A Déri Múzeum őrzésében van az a nagyon értékes bérleti szerződés, 1850. április 28-án született Nagyváradon Kis Orbán (II.) János és Mütter Ferenc között. A szerződés értelmében a tulajdonos bőrkereskedése kezelését átadta, azzal a meghagyással, hogy a kereskedés tiszta hasznából kétharmadrész őt, mint tulajdonost illeti.⁴⁵²

Kis Orbán (II.) János pénzügyi helyzete: a bőrkereskedelem felszámolása

A források arról árulkodnak, hogy Kis Orbán (II.) János 1831-től kezdődően kölcsönök sorát vette fel a város különböző pénztáraiból és magánszemélyektől.⁴⁵³ Az Árvatartó pénztártól 1832. január 6-án, a szokásos 6% kamatra 2500 váltó forint hitelt vett fel. 1837 januárjáig a tőke utáni „interesét mindenkor megfizetvén,” évi 150 forintot fizetett a pénztárnak. A

⁴⁵² Déri Múzeum Általános Dokumentációs Gyűjtemény. Sz. 1910. 877. 6. A szerződésben leszögezik, hogy a jövedelemből minden év végén osztani fognak. A házbér, év 500 váltó forint fizetését Kis Orbán (II.) János magára vállalta. Mütter Ferenc vállalta, hogy a kereskedésben dolgozó segéd élelmezéséről és fizetéséről gondoskodik. Sem készpénz, sem „jószágbeli” hitelezést nem tesz. A kereskedésben keletkezett esetleges károkért saját maga tartozik felelősséggel.

⁴⁵³ HBmL XI.107.9. A kereskedő a tartozásait rögzítő naplója alapján időrendben kísérem végig az általa felvett hitelek nagyságát

kereskedő 1837-ben a pénztárnak visszafizette a kölcsönzött tőkét. Kifizette teljes tartozását a hátramaradt kamataival együtt.⁴⁵⁴

A Túzi, vagy másképpen a Megégettek pénztárától 1833. január első napján ugyancsak 2500 váltó forintot kölcsönzött Kis Orbán (II.) János. A feljegyzései arról árulkodnak, hogy ez után a felvett tőke után 1848. december 31-ig 1800 váltó forint kamatot fizetett ki.⁴⁵⁵ Az évek alatt kamatként kifizetett pénz nagysága megközelítette a kölcsönként felvett tőke nagyságát. Molnár András debreceni civistől 1834-ben 3000, majd 1839-ben újabb 3000 váltó forintot kölcsönzött. 1837-ben csupán az interest folyamatos fizetéséről szólnak a feljegyzések.⁴⁵⁶

Özvegy Hunyadi Sámuelné asszony 1836-ban 2500 váltó forintot kölcsönzött Kis Orbán (II.) Jánosnak két évre. A kölcsön lejártával a kereskedő kamatostól 3000 váltó forintot tett le az özvegy kezébe.⁴⁵⁷ Még ugyanebben az évben – márciusban – újra Hunyadiné segítette ki 1200 forinttal, amit egy hónap elteltével, áprilisban sikerült visszafizetnie.⁴⁵⁸ 1836-ban 4000 forint hitelért fordult Tekintetes Simonffy Dánielhez, akit egyszerűen csak kedves bátyámuramnak nevez. Igen figyelemre méltó, ahogy ennek a tartozásnak a története alakult. 1841. május 5-én újabb 1000 forintot kölcsönzött Simonffytól Orbán János. Egy 1842-ben kelt bejegyzés szerint a két tartozást összevonták és kötelezvényre vezették. Ezek szerint a fennálló tartozás ötezer forint volt.⁴⁵⁹ 1836 októberében Simonffy Gábor 250, majd a következő hónapban 2000 váltó forint kölcsönnel segítette ki a nehéz helyzetbe került kereskedőtársát. A következő év, 1837 első hónapjában előbb 1000 majd a következő hónapban 2000 váltó forintot kölcsönzött a már-már reménytelen helyzetbe került kereskedőnek.⁴⁶⁰ A forrás szerint az ilyen természetű kölcsönöket egy-két hónapon belül rendezték egymás között. A váratlanul megszorult

⁴⁵⁴ HBmL XI.107.9.

⁴⁵⁵ HBmL XI.107.9.

⁴⁵⁶ HBmL XI.107.9.

⁴⁵⁷ HBmL XI.107.9. Ez évi 10 %-os kamatot jelentett.

⁴⁵⁸ HBmL XI.107.9.

⁴⁵⁹ HBmL XI.107.9.

⁴⁶⁰ HBmL XI.107.9. Az a Simonffy család támogatta, akit az 1810-es években még Kis Orbán segített kölcsönökkel

kereskedőtársak kölcsönösen segítettek egymásnak. Az ilyen rövid időre szóló segítségnél ritkán kértek kamatot egymástól, ha kértek is, gyakran a kamat meglepően alacsony, szinte jelképes volt, szemben a hosszabb időre adott hitelekkel. A kölcsönök igen változatos formában jelennek meg előttünk. Ebben az esetben Simonffy Gábor tartozását fizette ki Kis Orbán (II.) János a Váradon lakó Bölönyi Úrnak, több részletben, egy év leforgása alatt.⁴⁶¹

1837. december 14-én Kis Orbán (II.) János a megboldogult Komáromy Mihály özvegyének, tekintetes Komáromy Mihálynénak a boltjában maradt bőrt vett át hitelbe. A hitelbe vett áruért 1838. június 30-án fizetett, a tartozást 2100 váltócédulában számítva.⁴⁶²

1839-ben a család szorult helyzetét igyekezett menteni Kis Orbán (II.) János azzal, hogy a felhalmozódott összes tartozást átvállalta. Megvásárolta a szülői házat. Számlakönyvében igen rövid bejegyzéssel számol be erről: "A ház vételekor az édesanyám Kassa⁴⁶³ 1839 év február 8-án által vettem, bele számolva azon napig esendő kamatait is összesen 17 801 forinton váltócédulákban."⁴⁶⁴A családot terhelő adóságok egy részét magára vállalta. Így tett a már korábban említett, időközben elhalálozott László öccse „árendatori” és a Közkórház pénztáránál felhalmozódott tartozásával, ami meghaladta 7500 váltó forintot. A másik testvére, István 9250 váltó forint tartozását – alku szerint – szintén magára vállalta. Hatalmas terhet vet ezzel magára az akkor még nőtlen, öreglegényként élő kereskedő. Mivel a családi kereskedést már évek óta ő „vitte,” az addig kiépített vállalkozás megmentésére más lehetőség nem volt.⁴⁶⁵

Kis Orbán (II.) János 1839 szeptemberében Molnár András debreceni polgártól 6000 forint kölcsönt vett fel, a már ismert feltételek mellett.⁴⁶⁶ 1840-ben az interesseken kívül sikerült 1000 forintot visszafizetnie tartozásából. A következő évben, nagyrészt erőn felüli építkezése miatt, másrészt a

⁴⁶¹ HBmL XI.107.9. ; HBmL XI.107.

⁴⁶² HBmL XI.107.9.

⁴⁶³ HBmL XI.107.9.Kassa: a város pénztára

⁴⁶⁴ HBmL XI.107.9. e

⁴⁶⁵ HBmL XI.107.9 István testvére a Kórházi és Tűzi pénztárnál felhalmozott tartozását 1844 végére fizette ki teljes egészében.

⁴⁶⁶ HBmL XI.107.9.

kereskedelmi forgalomban a bőr drágulása miatt 1841-ben újabb nagy összegű kölcsönök felvételére kényszerült. Ismét debreceni polgárhoz fordult segítségért. Kálmázhelyi Gábortól április 24-én 3875 váltó forintot vett kölcsön. Ennek az egy hitelezőnek egy év múlva 232 forint interest és 875 forint tőkét fizetett ki. A tarozásait rögzítő nyilvántartás arról árulkodik, hogy 1850-ben még mindig az évi esedékes kamatot fizette.⁴⁶⁷

Az 1841-ben az Árvatartó pénztártól 10.000 váltó forintot vett fel, melynek kamatait 1842-ben és 1843-ban folyamatosan fizette, s – igaz kisebb összegben – a tőkéből is törlesztett. 1844-ben az előző években tapasztaltnál sokkal nagyobb lendülettel fizette tartozásait. Így elérte, hogy az év végére a felhalmozott adósságnak több mint felét, 5112 váltó forintot a tőketartozásból – az esedékes kamatokkal együtt – visszafizetett az Árvatartó pénztárnak. 1847-ben újabb tetemes összeggel sikerült tartozását csökkentenie. Ebben az évben 1797 váltó forint tőkét fizetett vissza. Teljes tartozását 1849-ben rendezte, amikor is a még öt terhelő 3090 váltó forint értékű tőkét – az esedékes kamatokkal együtt – visszafizette a pénztárnak.⁴⁶⁸

1841-ben számadáskönyve arról árulkodik, hogy a pesti nagykereskedő, Lyka Anastasius nagy értékű kölcsönrel segítette ki szorult helyzetéből. Ötezer pengő forintot, azaz 12.500 váltó forintot bocsátott a rendelkezésére 6 % kamat fizetése mellett.⁴⁶⁹ A tartozásokat rögzítő könyv bejegyzése szerint Kis Orbán (II.) János ezzel az áthidaló hitellel ismét levegőhöz jutott. 1846. január 15-én örömmel jegyezte fel, hogy az egész tőkét kamataival együtt kifizette.⁴⁷⁰

Lyka Anastasius kölcsönén kívül szüksége volt más hitelezőkre is, hogy anyagi helyzetét legalább látszatra rendben tudja tartani. Újabb debreceni

⁴⁶⁷ HBmL XI.107.9.

⁴⁶⁸ HBmL XI.107.9.

⁴⁶⁹ HBmL XI.107.9. A forrás a számlakönyvekben szokatlan részletességgel leírja a kölcsönfelvétel okait és feltételeit. „A nagy ház vétel, annak javítása, s erőm feletti nagy építések, de főképpen a több esztendő olta tartó szűk a kereskedésre nézve mostoha időjárás kényszerítettek Pesti Nagy Kereskedő Lyka Anastasius Úrnak azon barátságos ajánlatát el fogadnom, hogy mivel kereskedésbeli tartozásaimat, sok kiadásaim miatt, részére teljes pontossággal szállítani elégtelen voltam, szíves lesz nállam Öt ezer pengő vagy 12500 váltó forintokat 3 évig bent hagyni 6 per cent kamatra, még pedig azt, hogy a négy Debrecenyi Vásárokon fertályonként fizetem le, a' Tőkét pedig mikor módom léssen benne, aprodonként is le szállítani tetszésemre bízta.”

⁴⁷⁰ HBmL XI.107.9. Minden valószínűség szerint uzsora kamat alól szabadul föl, ha egy pillanatra is de fellélegezhetett.

polgárhoz fordult kölcsönért. Molnár András 1843-ban 5000 váltó forinttal segítette meg, a már szokásos feltételek mellett. Két év elteltével, 1845 július 3-án az adós visszafizette a kölcsönt, a rászámított 325 váltó forint kamattal együtt.⁴⁷¹

A város pénztáraitól, a tűzi és kórházi kasszától 1845-ben felvett hatalmas összeget, a kamatok folyamatos fizetése mellett, csak 1850. augusztus 17-én fizette vissza teljes egészében.

Az 1846-ban Diószeghy Sámuelről kölcsönzött 5000 convetiós forinttal magára vállalt kamat - és tőketörlesztési kötelezettséget nem jegyezte föl a kereskedő. A tartozás visszafizetését viszont bizonyosra vehetjük, mivel mindkét köztisztletnek örvendő személyiség város szerte híres volt a becsületességéről.⁴⁷²

1846-ban egy másik debreceni polgárhoz is kölcsönért fordult. Özvegy Nagy Sándorné asszony 552 pengő forinttal, azaz 120 darab arany forinttal segítette az adóságból-adóságba keveredő kereskedőt.⁴⁷³

A Diószeghy Sámuelről és az özvegy Nagy Sándornétól kölcsönzött összeg nem oldotta meg Kis Orbán (II.) János anyagi gondjait. Alighanem csak a Lyka Anastasiustól kapott törlesztési haladék mentette meg a nagyobb bajtól, esetleg egy idő előtti csódtól. A szívélyes gesztus, melyet a pesti nagykereskedő mutatott régi kereskedőtársa iránt, egyet jelentett azzal, hogy őt továbbra is saját érdekei szerint irányíthatta. Ha a dolog úgy hozta magával, számára előnytelen vásárlásokba is belekényszeríthette a debreceni kereskedőt.

Lyka Anastasius követeléseivel még hosszú éveken keresztül számolnia kellett Kis Orbán (II.) Jánosnak. A két kereskedő között született elismervény, melyet 1851. december 1-én kelteztek, 150 váltó forint, azaz tízezer forint után járó háromhavi kamat kifizetését igazolja.⁴⁷⁴ Az adóslevél megszületésének sem idejéről, sem körülményeiről nincs tudomásunk. Valószínű az áruhitel tartozást minősíthették át készpénzfizetési hitellé, amely után évi 6%-os

⁴⁷¹ HBmL XI.107.9.

⁴⁷² HBmL XI.107.9.

⁴⁷³ HBmL XI.107.9.

⁴⁷⁴ HBmL XI.107.9.

kamatot kellett fizetni.⁴⁷⁵ Sajnos a töredékes források nem részletezik ennek a kölcsönnek a kibontását. Lyka Anastasius 1849. december 10-én keltezett felháborodott hangú leveléből azonban arra következtethetünk, hogy Kis Orbán (II.) János szemrehányással élt a pesti kerekedőnél, őt okolva a már-már válságossá vált helyzete miatt. Lyka felháborodottan utasította el az őt ért vádat: „de ne okozzon engemet, mert ezen a földön Isten után senki sem szolgálhatná jobban Barátom Uramat; az időnek mostohasága a helyzetének megromlásának az oka.”⁴⁷⁶

Összefoglalva elmondhatjuk, a család története bővelkedik polgári perekben. Az egymás ellen és a családi gazdaság megmentése érdekében folytatott perek között azonban különbséget kell tennünk. Kis Orbán (II.) János tevékenységét végigkísérve láttuk, hogy a kereskedés folyamatos működtetése, a családi vagyon megmentése érdekében felvett hitelek – mint a hínár szálai – körülfonták, s az adósságcsapdából nem engedték kiszabadulni.

⁴⁷⁵ HBmL XI.107.9.

⁴⁷⁶ Déri Múzeum Általános történeti Dokumentációs Gyűjtemény Sz. 1910. 875. Üzleti levelek 1849 december 10-én kelt levelében arra panaszkodik, hogy „minden évben egyre silányabb jószág jön és kívánnak érte egyre többet. A jószág egy pár kézben van, többen összebeszéltek, hogy az árat tartsák.”

IV. Összegzés

A debreceni Kis Orbán család gazdasági tevékenysége a XIX. század első felében

A Kis Orbán família tagjai – több más kereskedőcsaládhoz hasonlóan – városba betelepült nemesek voltak. A XVIII. század végétől a XIX. század első feléig Debrecenben és a város környék a textil- és bőrkereskedelemben meghatározó szerepet töltöttek be. Gazdasági tevékenységük 1752-től az 1850-es évekig követhető nyomon a fennmaradt források alapján.

A rendelkezésre álló források lehetőséget kínáltak a kereskedői vállalkozás kiépítésének, felvirágoztatásának és csődjének a tanulmányozására, és a rendi korszak polgársága életviszonyának, mentalitásának és törekvéseinek a vizsgálatára. A Kis Orbánok gazdasági tevékenységén túl a források lehetővé tették a család egyes tagjai életútjának a bemutatását is.

A Kis Orbán család sikeres kereskedői

A családalapító Orbán János [Nagy]Kállóból költözött Debrecen városába. A Polgárkönyv először 1740-ben említi vásári szabóként, és a Csapó utcán lévő házas ingatlan tulajdonosaként. Valószínűleg az első vállalkozó volt a kétes nemességű Orbán család történetében. Mindenesre a család vagyonát és debreceni karrierjét ő alapozta meg.

Orbán János István nevű fia már képzett kereskedő volt. A vándorló éveit Lőcsén töltötte. 1780-tól a debreceni Kalmár Társaság tagja, tíz évvel később a Társaság másodgazdája. 1787-ben feleségül vette Némethy József kalmár és Őze Erzsébet leányát, Némethy Júliát. Beházasodott a város egyik leggazdagabb cívisének családjába. Ügyes kereskedői munkája eredményeként gyarapította a családi vagyont. A Cegléd utcán lévő háza, a város határából az után járó szántó-, kaszáló- és erdőjárandóság, Vajda hegyközségben megszerzett 90

kapásnál nagyobb területű szőlő a kereskedői tevékenység nélkül is a város gazdag polgárai közé emelte a család tagjait.

A vagyon mellé a Kis Orbánok megszerezték a társadalmi elismerést és tekintélyt is. Az 1809-ben megújított nemesi cím, a város nagytanácsában, majd a szenátusban betöltött megtisztelő szerep a valamikori szabólegény leszármazottait Debrecen legrangosabb polgárai közé emelte.

A nemesi címet visszaszerző Kis Orbán István fiának, II. Jánosnak egy jól prosperáló bőrkereskedése volt 1830 és 1850 között. Sikerét bizonyítja, hogy 1836-ban Nagyváradon újabb üzletet nyitott. 1850-ben azonban a kereskedelemmel felhagyott. Ingatlanainak bérbeadásából járadékosként élt.

Perek a Kis Orbán család történetében

A Kis Orbán család hagyatéka a sikeres vállalkozás dokumentumai mellett tartalmazza azokat a periratokat is, amelyek át- meg átszótták a köztisztletnek örvendő család történetét. Már a második generáció tagjai között kitört a családi viszály. Orbán János gyermekei nem tudtak megegyezni az apai örökségen. Ádáz ellenségeskedés kezdődött a testvérek között. Kis Orbán Istvánnak sikerült elérnie, hogy János testvére földönfutóvá váljon. A XIX. század első felében nem példa nélküli az ilyen perlekedés. Az egyenlő elosztás elve alapján történő örökösödést a kor polgári vívmányaként élte meg a XIX. század embere, de ez gyakorta a családi vagyon felaprózását jelentette, s egyformán esélytelenné tette a történet minden szereplőjét a vállalkozás továbbvitelére.

A család vagyonosodása és felelőtlen költekezése

A forrásokból feltárulkozó köznapok és vállalkozáshoz való viszony ellentétpárokként mutatják be a történész számára a család tagjait. Orbán János két fiú gyermeke közül az egyik – István –rendkívül céltudatos. Nem engedi sodródni magát. Mind a saját, mind a családja érdekeit képes volt megvédeni. Meredeken ellentétes mentalitású egyéniség a testvére, János. Már a

nősülése is inkább érzelmi alapú, nem olyan céltudatos, mint a bátyjáé. Hitelek sorát vett föl azért, hogy az „ősi ház” árát ki tudja fizetni. Évtizedek teltek el úgy, hogy a fölvelt hiteleket képtelen volt törleszteni. Tehetetlenül sodródott, szinte sorsszerűnek tűnik, hogy a háza kétszer is „dob alá” került.

A testvérpár gyermekeinek élete is telve volt ellentmondással. Kis Orbán István mind a négy fiának a taníttatását kiemelten fontos feladatának tartotta. Talán ezzel függött össze, hogy életpályájuk annyira szerteágazott. Jánost leszámítva, élvezték a gazdagság előnyeit, nem fordítva szorgalmat és tehetséget annak megőrzésére és gyarapítására.

A legidősebb fiúnak, Dénesnek családhoz való viszonya nem is tisztázható. A költekezést illetően ő sem volt rest. Ezer konvencióos forintra rúgó tartozását az anyai végrendelkezés szerint Jánosnak kellett kifizetnie. Ugyanakkor anyja végakarátát, mely őt az örökségből kizárta, Dénes a legdurvább per útján sem tudta megváltoztatni. A pereskedés ugyanakkor lejáratta a családot a város előkelői előtt.

Kis Orbán Istvánnak a viszonylag korán elhunyt László nevű fia után maradt hatalmas adósságot ugyancsak a családnak kellett rendezni.

A másodszülött István minden lehetőséget megkapott, hogy jó kereskedővé váljon. A város egyik legtekintélyesebb és legtehetősebb családjába nősült. Simonffy leányt vett feleségül. Már nősülése évében tekintélyt kölcsönző házat vett a város központi részén. Textilkereskedését családi segítséggel indította 1819-ben, de már 1838-ban csődbe jutott. Ennek következtében a „nagycsalád” minden ingó és ingatlan vagyona zár alá került.

Kis Orbán Lajos prókátorként a város nagytanácsának volt a tagja. István testvéréhez hasonlóan, jó családba nősült. Szintén Simonffy leányt vett feleségül. Gazdasági tevékenységéről csak közvetett forrásokból tudunk. 1840-ben örökségül megkapott Vajda hegyközségben a 90 kapás szőlőt. Ez óriási vagyon volt. Ügyes gazdálkodással több család megélhetését is biztosította volna.

A Kis Orbán család kereskedelmi vállalkozása Kis Orbán (II.) János tevékenysége során élte fénykorát. Az ő vezetése alatt teljesedett ki a cég

bőrkereskedése. Jövedelmére némi fényt vet, hogy a család tartozásait, anyja végrendeletének engedelmeskedve – Lajos testvérével közösen – 1843-ra kifizette. A kereskedői szakértelmét városszerte elismerték. Ennek köszönhető, hogy az 1850-es évektől a Debreceni Takarékpénztár váltószakértője lett.

Hitelviszonyok Debrecenben a XIX. század első felében

Az ipari forradalom és a nyomában kibontakozó gazdasági élet minden korábbinál jelentősebb tőkekoncentrációt és gyorsabb, egyben nagyobb összegű hitelek forgását tette szükségessé. Ehhez már bankokra, pénzintézetekre, az időlegesen nélkülözhető pénztartalékok összegyűjtésére, a pénznek, mint árunak a forgalmára volt szükség. Magyarországon azonban az 1840-es évtizedig csak a régi, a rendi korszakban szokásossá vált hitelezési formák éltek. Így volt ez Debrecenben is. A Kis Orbán család tagjai az 1840-es évtized végéig csak ezeknek a hitelforrásoknak a jóvoltából finanszírozhatták meg kereskedői vállalkozásaikat, és a nemesi életmódhoz igazodó költségeiket.

Debrecenben a legfőbb hitelező a Református Kollégium és a város vezetése alatt működő pénztárak voltak. Egy kimutatás szerint 1818-ban a kollégiumi pénztárak 237.638 konvenció forint fölött rendelkeztek. Ebből a kihelyezett tőke 106.992 forint volt. 1849-re a Kollégium kihelyezett hiteleinek összege 281.356 konvenció forintba növekedett.

A város pénztárai közül az Árvatartó pénztár rendelkezett a legnagyobb „tőkeerővel.” A pénztár 1775-ben alakult 30.000 konvenció forint alaptőkével, amelyet Mária Terézia utalt vissza a városnak azzal a felszólítással, hogy annak kamatoztatásával árvaházat állítsanak föl. Az árvaház nem készült el, de a tőke kamatoztatására tett felszólítást megfogadták. 1848-ra az Árvatartó pénztár kölcsönözhető tőkéje 138.188 konvenció forintba emelkedett. A többi pénztár mozgatható tőkéje jóval kisebb volt. A város vezetői nem hagyták a pénzt haszontalanul heverni. 1840-ben a város pénztárainak ellenőrzésekor közel 140.000 konvenció forint kiadást írtak össze, ennek döntő része tőkekihelyezés volt.

A forgatható tőke hasznából nem maradtak ki a magánszemélyek sem. Már a XVII. századból jegyzőkönyvi bejegyzések vannak az adósok és hitelezők vitáiról. 1849-ben 161 pénzkölcsönző személyt írtak össze Debrecenben.

A városi hitelek feltételei szigorúak voltak. A „communitas” pénzére jobban kellett ügyelni, mint a sajátára. A „communitas” pénzének elvesztegetése becsületvesztéssel is járt. A kölcsönt 6 %-os kamatra adták. Ezt az adós évenként tartozott fizetni. A tőke visszafizetése a szerződésben kikötött határidőre történt.

A Debrecenben felvett kölcsönök többnyire 100 és 300 konvenció forint között mozogtak. A Református Kollégium hitelezéseinek több mint 90 %-a ilyen nagyságrendű. Ha a perek szálán kísérik végig adós és hitelező viszonyát, árulkodó képet kapunk a korabeli hiteléletéről. Feltűnő, ahogyan akadozik a pénzkölcsönzés rendszere. A hitelezők a kamat évenkénti rendszeres fizetését tekintették a legfontosabbnak. Ennek elmaradása maga után vonta a kölcsönszerződés felbontását. Nem túlzás, hogy a perbe fogott adósok többsége még a felvett kölcsön utáni kamatot sem tudta fizetni. Ilyen körülmények között a tőke visszafizetésének garanciája bizonytalan volt. A város polgári törvényszékén indított perek gyakran az adós házának dobra kerülésével zárultak. Az adósok többsége azonban rendre visszafizette a kölcsönt.

A kölcsönkérőknek kisebbik részét tették ki azok, akik nagyobb összegű hitelre tartottak igényt. Ők azok, akik valamilyen „nagyra törő” cél reményében folyamodtak kölcsöntőkéért. A város polgári törvényszéke a hitelezők javára rendre meghozta ítéleteit, a végrehajtás azonban rendszerint elmaradt. Legtöbbször a tartozások megvételére nem maradt más lehetőség, mint az adós vagyonának elárverezése. Az 1840-ben megszervezett Csőd- és Váltótörvényszékek munkájukban felhasználták és beépítették a már korábban szokásossá vált felszámolási gyakorlatot. A két törvényszék megszervezése hatékonyabbá tette a csődeljárást, Az addig igen körülményes bizonyítási eljárást leegyszerűsítették. A két törvényszék fennállása alatt több száz perben

ítélkezett. A váltótörvényszék felállítása lehetővé tette az adósok és hitelezők közötti viták gyors és megnyugtató elrendezését. A Csódtörvényszék elé már csak a felszámolással kapcsolatos ügyek kerültek.

A csódtörvényszéknek egyformán feladata volt az adós és a hitelező védelme. Ha valamelyik hitelező hamis követeléssel állt elő, az önmagában büntető törvényszéki feljelentést vont maga után. Ugyanilyen szigorral ítélték, ha az adós abba a gyanúba keveredett, hogy tartozásai közül eltitkolt, vagy vagyonából a számbavétel előtt elrejtett valamit. A csódtörvényszék fennállása alatt – 1842-1850 között – 25 eljárást folytattak le, ebből 18 alkalommal kereskedő volt a bajbajutott. Különösen az 1846 és 1847-es esztendő maradt emlékezetes számukra, mivel ez alatt a két év alatt hét kereskedő ellen indítottak eljárást. A közhangulatot érzékeltette Beyler Istvánnak, a Kereskedő Társulat biztosának 1847-ben elmondott beszéde: „...a legközelebb lefolyt évben társaságunk némely tagját oly szerencsétlenség érte, hogy az addig éveken át szerzett vagyonuktól magasra nőtt adósságaik miatt megfosztottak, ily szerencsétlenségtől óvjon meg az Isten mindnyájunkat s szerencsétlen tagtársaink felsegélésére segédkezet nyújtani ne vonakodjunk...”

A bíróság feladatai közé tartozott annak vizsgálata, hogy vétkes-e a vagyonbukott helyzetének kialakulásában.

A helyi textilkereskedelem kapcsolatai

Abból a tényből, hogy az áruhitelek a debreceni országos nagyvásárok idején keletkeztek, Bécsből, Pestről, Pozsonyból, Füredről utaztak ide a kereskedők, arra következtethetünk, hogy Debrecen kitűnő felvevőpiacnak bizonyult a nyugatról behozott finom textíliák számára. A rendkívül nagy értékű árukészlet igen gyors forgatásából arra következtethetünk, hogy azok a helyi kereskedelemben hiánycikknek számító textilek voltak. Amennyiben az állítás helytálló, egy apró adalékkal sikerült hozzájárulni Endrei Walter e témakörben végzett kutatásihoz.

Mielőtt a magyar textilmanufaktúrák termékeikkel megjelentek volna a debreceni piacon, a határon túlról behozott árú nem csak az ország nyugati, hanem a keleti területét is „beterítette”. A rendkívül dinamikus módon, a közvetítő kereskedelem útján hódító nyugati ipar termékekkel csak néhány hazai manufaktúra tudta fölvenni a versenyt.

A Kis Orbán-cég üzleti tevékenységét feldolgozó kutatás eredményeként kiderült, hogy 1806 és 1832 között a Pesten működő Valero manufaktúra volt a kereskedelem egyik legjelentősebb „beszállítója.” A sikeresen működő magyar textilmanufaktúrának valószínűleg jól kiépített piaca volt, az e téren végzett kutatások hiányában azonban ezt csak feltételezni tudjuk.

Az üzleti tevékenység elemzése során lényeges kérdés volt annak tisztázása, hogy a kereskedelem különböző időszakaiban, milyen „széles” a cég üzleti kapcsolat-rendszere. Az adatok arra engednek következtetni, hogy egy-két esetet kivéve, nem a gyártóval, hanem a forgalmazóval került kapcsolatba a debreceni kereskedő. Megjelentek országszerte a „házaló” kereskedők, akik az üzleti haszon reményében folyton mozgásban voltak, az árut helybe vitték az értékesítőnek. A vásári és vásáron kívüli áruhitel nagyságát összehasonlítva, a Kis Orbán kereskedésben a vásáron kívüli forgalom 1806 és 1816 között különösen az 1808-as évtől rendkívül magas volt. Jóval meghaladta a vásári forgalom értékét. A vásáron kívüli forgalom arról is árulkodik, hogy a kereskedelem folyamatos „árufeltöltését” a „házaló” kereskedők biztosították. A cég 1808-ban több mint negyven kereskedőtől vásárolt. Ezek a kereskedők mind a vásári alkalmakon, mind azon kívül kínálták nagybani árukészletüket.

Az áruhitel „természetéről”

A kutatás fontos feladata volt az áruhitel szerepének vizsgálata a Kis Orbán-cég kereskedésének elemzése során. Az áruhitelnek és a visszafizetésének éves lebontásban való vizsgálata jogosan bírálható abból a szempontból, hogy minden valószínűség szerint a tartozások keletkezése és visszafizetésének határideje nem az év végéhez igazodott. Azonban a két tétel

egymáshoz való viszonyulásának vizsgálatára más módszer nem mutatkozott. Egy hosszabb időszakot alapul véve, az ingadozások kisimulnak, s az éves bontás érzékelteti a domináns tendenciát, mind a „tartozik”, mind a „követel” oldalon.

A kereskedés megalapozásánál az áruhitel felvételétől gyakran két év is eltelik, amíg a kereskedő törleszteni tud. Ezt követően egyfajta kiegyenlítődés tapasztalható a hitel és a tartozás vonatkozásában. Egy nagyobb lendülettel indított kereskedés estében gyakrabban lerövidül a kiegyenlítődés időszaka, melyet igen gyakran a tartozás visszafizetésének nagy összege jellemez. Az áruhitel a visszafizetést illetően igen nagy kockázattal járt. A hitelbe vásárló kereskedő, az árut hitelbe adta át a fogyasztóknak és a felhasználóknak. A kintlévőségek nyilvántartása, nyomon követése naprakész könyvelési munkát kívánt. A dolgozatban elemzett vállalkozásokat, abból a szempontból is fontos volt vizsgálni, hogy a kintlévőségeiket milyen módon fizettették vissza a vásárlóikkal. A Kis Orbán (II.) János bórkereskedés 1830 és 1831-es éveinek a visszafizetéseit vizsgálva, azt tapasztaltuk, hogy a mindenkor vevő az előző tartozás kifizetése után kapott csak újabb árut. Ezt a törlesztési formát általánosnak tekinthetjük. A hitelakciók nagy száma ellenére is csak elvétve kellett a kereskedőnek a törvény erejével a kintlévőségeit behajtani. Az általam vizsgált folyamatban csak a csődbejutott Kis Orbán (II.) István kereskedésének voltak behajthatatlan kintlévőségei. Ez is inkább a pontatlanul vezetett könyvelésének volt betudható.

Önálló kereskedők, vagy nagykereskedők „bizományosai” voltak-e a Kis Orbánok?

Itt kell megválaszolni azt az igen lényeges kérdést, hogy az áruhitellel terhelt kereskedők a nagykereskedőktől függő helyzetük miatt milyen mértékben voltak döntéseikben korlátozottak. Önálló kereskedőkkel, vagy a nagykereskedők „bizományosaival” van-e dolgunk. Kis Orbán (II.) János esetében láttuk, hogy a pesti nagykereskedő Lyka Anastasius mindent

elkövetett saját érdekeinek érvényesítése céljából. A két kereskedő közötti levelezés azt bizonyítja, hogy Lyka a debreceni kapcsolatán keresztül a környék összes bőrrel foglalkozó mesteremberét igyekezett magához kötni. Kis Orbán (II.) János azonban akármennyire is függött a nagykereskedő áruhiteleitől, nem volt annak „bizományosa”. Lyka kifejezett rosszallása ellenére mindvégig kereste és meg is találta a kapcsolatot más kereskedőkkel is.

Közelkép a helyi kereskedelemről

A hitelezési könyvek a hitelbe vásárlók mesterségéről, foglalkozásáról, lakhelyéről, a vásárolt áruról és annak áráról, a tartozás visszafizetésének idejéről és módjáról tájékoztatnak. A forrás elemzésekor a legfontosabb kérdés az volt, hogy a fent említett adatok értékelése alapján jellemezhető-e a helyi kereskedelem. Megválaszolásra váró kérdés az is, hogy a forrásban szereplő adatok nyújtnak-e elégséges információt a korabeli társadalmi viszonyok elemzéséhez.

A kérdések megválaszolása céljából elemeztem és értékeltem a textilkereskedés 1813 és 1816 közötti hitelezéseit. A hitelezési könyv pezsgő életről árulkodik. Az 1806-1815 közötti évek a napóleoni háborúk konjunkturális időszaka volt. A gazdasági fellendülés is hozzájárult ahhoz, hogy a városi társadalom legszélesebb köre jelent meg a számlakönyv lapjain. A legkelendőbb textíliák a fekete bársony és csipke voltak, de rőf számra fogyott a tafota, a szatén is. Az itt vásárolt áruból készült ruhák ünnepi viseltként szolgáltak. Az adatok mögül átsugárzik az emberi kapcsolatok melegsége, a társairól gondoskodó ember képe. Hitele volt a szónak, az ígéretnek, értéke volt a becsületnek. A hitelezők kapcsolatban voltak egymással, ismerték egymást, szégyen lett volna nem törleszteni az adósságot. Hitelbe vásároltak, s ha nehézség támadt a fizetés körül, közösen megtalálták a módját, hogyan rendezzék a tartozást. Igen gyakori eset volt, hogy valaki a munkájával fizetett. Aki szorult helyzete miatt késett a törlesztéssel, újabb és újabb haladékot, sokszor újabb áruhitelt is kapott, hogy később fizetni tudjon.

A főköttővarrók és pártakészítők munkájával kapcsolatban a hitelezési könyv új, eddig nem ismert adatokkal szolgál. A főköttő a kor nagy divatja volt, aminek a viselete társadalmi rangot jelentett. Az üzleti könyv arról is árulkodik, hogy a legügyesebb asszonyok több segítséggel folyamatosan dolgoztak. A debreceni főköttővarrók rendszeresen járták a környék vásárait. A főköttővarrók tevékenységének ismertetésével mind a néprajz- mind társadalomtudomány számára értékes adalékkal szolgált a kutatás.

A számlakönyv lapjain elkülönülnek a temetésekre, a „halottra valók” megjegyzéssel történt vásárlások. A tehetősebb polgárok, akik igen sokat adtak a környezetük elismerésére, megtehették, hogy halottaikat a legpompázatosabban búcsúztassák. A hitelezési könyv részletekbe menően rögzíti a sokszor 400 rhénes forintot is meghaladó vásárlások tételeit. A „halottra való” vásárlások leírásával új adalékokat tudtam szolgálni a már említett társtudományok számára.

A bőrkereskedés áruhitelezéseit a vállalkozás felívelő szakaszában – az 1830 és 1833 közötti években – vizsgáltam. A vizsgálat szempontjai megegyeztek a korábban is alkalmazott szempontokkal. Vizsgáltam, hogy kik voltak a kereskedés vásárlói, milyen bőrféléket forgalmaztak és kerestek, valamint hogyan történt a kintlévőségek visszafizetése. A kereskedés történetében kiemelkedő három legnagyobb forgalmú évnek a vásárlói szinte kivétel nélkül csizmadiák voltak. Rajtuk kívül két szíjgyártót nevez meg a hitelezéseket nyilvántartó könyv. A legkapósabbak és legkeresettebbek a kordován bőrök voltak. Minden más bőrből, fehér szattyánból, karmazsinból, bagariából jóval kisebb értékben adtak el.

A kereskedés vevői között találtam több olyan csizmadiaként nyilvántartott személyt, aki évente kétezer váltó forintot meghaladó értékben vásárolt. Csak feltételezzük, hogy ezek az ügyes csizmadiák legények sokaságával, céhbe be nem állt mesterekkel dolgoztattak. A mesteremberek nagy kedvvel vásároltak. 1833-ban a kereskedés közel 35.000.- váltó forint értékben adott el nekik bőrt. A helyi forgalom vizsgálatát az 1846 és 1850 közötti évek elemzésével fejeztem be. A forgalom visszaesésének okait

összefüggésbe kell hozni az 1846-ban kibontakozó válsággal, éhínséges periódussal. Ezen túlmenő okokra azonban nem derült fény.

A nagyvárad kereskedés kiépítése, működés 1836-1850 között

A Nagyváradon 1836-ban megalapított bőrkereskedést a Kis Orbán család kereskedelmi vállalkozásainak kiemelkedő epizódjaként értékeljük. Kis Orbán II. János kísérletet tett egy bőrárú üzlethálózat kiépítésére. A nagyvárad kihelyezett kereskedés a két város szoros gazdasági kapcsolatára épített. Sajnos a határon túli kutatás nehézségei miatt, a források hiánya miatt a két város gazdasági együttműködésének története nem feldolgozott. Az e téren végzett kutatás egy árnyalattal gazdagítja Nagyvárad és Debrecen kereskedelméről az ismereteinket. A Kis Orbán család Nagyváradon megszervezett kereskedése valamilyen ok miatt elkerülte a kutatók figyelmét, pedig az ezzel kapcsolatos források igen értékesek. Lehetőséget teremtenek a XIX. század első felében zajló gazdasági folyamatok jobb megismeréséhez.

A forrásokból sikerült kibontani az 1836 és 1849 között Nagyváradra szállított bőrökről készült nyilvántartást. A forrás jelentőségét növeli, hogy 1836 és 1842 között tételesen rögzíti az eladásra szállított bőrök beszerzési és az eladási árat. Ez a négy éven keresztül vezetett nyilvántartás alkalmasnak bizonyult a kereskedelmi haszon elemzésére is. A várad kereskedésbe szinte heti rendszerességgel indultak a bőrrel megrakott szekerek Debrecenből. A kereskedés nagy haszonnal működött. 1836 és 1848 között 619.344 váltó forint értékű bőrt értékesítettek Kis Orbán (II.) János emberei a püspöki városban.

A rendelkezésre álló források kutatása lehetővé tette a Kis Orbán család három generációja száz éves történetének vizsgálatát. A család történetén, gazdasági tevékenységén keresztül tanúi lehetünk a rendiség hanyatlásának és ezzel párhuzamosan a polgárosodás kibontakozásának. A céhes ipar és kereskedelem bomlása és a haszonorientált kereskedők térhódítása jellemzi ezt a korszakot. A Kis Orbán család és Debrecen városa is e nagy gazdasági és társadalmi váltás évtizedeiben keresi a továbblépés lehetőségét. Még az ipari

forradalom infrastrukturális hatása nem érződik a város kereskedelmén és hiteléletén, de az már lépten-nyomon tapasztalható, hogy a céhek gazdaságot és társadalmat formáló szerepe megingott. A korlátokat nem tűrő „új rend” éppen átlépni készül rajtuk.

V. A dolgozatban felhasznált levéltári források rövidítésének feloldása

TREL	Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára
SzSzmL	Szabolcs- Szatmár- Bereg megyei Levéltár
HBmL	Hajdú Bihar megyei Levéltár
IV. A. 12. a.	Bihar vármegye Nemesi összeírások
IV. A. 1011/a .	Tanácsülési, közgyűlési jegyzőkönyvek
IV. A. 1011/k.	Jelentések
IV. A. 1011/q.	Hatósági bizonyítványok
IV. A. 1011/s.	Polgárkönyv
IV. A. 1011/z.	Végrendeletek
IV. A. 1013/c.	Hadiadó kivetések
IX. 107. 7.	Korai kereskedelem 1780-1786
IX. 107. 3.	Korai kereskedelem 1806-1816
XI. 107. 4.	A Kis Orbán cég iratai 1821-1821
IX. A. 107. 8.	A Kis Orbán cég hitelezési könyve 1813-1826
IX. A. 107. 10.	A Kis Orbán cég vásárlásai 1815-1850
IX. A. 107. 6.	Kis Orbán (II.) János számadáskönyve 1830 1846
IX. A. 107. 13.	A Kis Orbán cég hitelezési könyve 1830-1835
IX. 107. 14.	A Kis Orbán cég hitelezési könyve 1835-1852
IX. 107. 17.	A Váradra küldött jószág feljegyzése 1836-1850
IX. 107. 12.	A kereskedőkhöz írott levelek másolata 1832-1837
IV. A. 1020.a.	Csődbírószági jegyzőkönyvek
IV. A. 1020.b.	Csődperek
IV. A. 1018.b.	Polgári törvényszéki iratok
IX. 14.	A Debreceni Kalmár céh iratai
VII.3.	A Debreceni Királyi Váltótörvényszék iratai

VI. Felhasznált irodalom:

- A bőrművesség. Mesterség-Hagyomány, Hagyományok Háza, Néprajzi Múzeum, Néprajzi Múzeum, 2003(HHCDR001)
- A debreceni István-gőzmalom története 1843-tól 1896-ig.
Összeállította *Mayer Emil*. Debrecen, 1898.
- polgárosodás útján. (Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában) Szerk. *Szabad György*. Budapest, 1990.
- Bácskai Vera* – *Nagy Lajos*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, 1984.
- Bácskai Vera*: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Budapest, 1989.
- Bácskai Vera*: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Budapest, 1988.
- Ballagi Géza*: A nemzeti államalkotás kora 1817-1847. In: A magyar nemzet története. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1897.
- Balog Jolán*: A népművészet és történeti stílusok. In: *Néprajzi Értesítő*, 1967.
- Balogh István*: A címisek világa. Budapest, 1973.
- Balogh István*: A legrégibb debreceni céhlevelek. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. Debrecen, 1937.
- Balogh István*: A város és népe. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerk. *Szabó István*. Debrecen, 1948.
- Balogh István*: Debreceni tanya. Debrecen, 1937.
- Balogh István*: Lófogatok Debrecenben a XVIII-XIX. században. *Ethnographia* 1965. 2.
- Bánkuti Imre*: A magyar céhek vallási szerepe a XVIII. században. In: *Folia Archaeologica*. 14.
- Barta István*: A fiatal Kossuth. Budapest, 1966.
- Barta István*: Balásházy János pályafordulása. *Történeti Szemle*. 1958. 1-2.
- Béber László*: Egy ősi piac sorsa a szénától a benzinig. In: Debreceni érdekességek. Debrecen, 1977.
- Beluszky Pál*: A polgárosodás törékeny váza. Városhálózatunk a századfordulón. *Tér és társadalom* 4. 1990. 3-4.
- Benda Gyula*: A polgár és a polgárosodás a történeti irodalomban. In: *Rendiség és polgárosodás* Budapest, 1991. (Előadások a polgárosodásról I.)
- Berend T. Iván*: Gazdasági elmaradottság és ideológia a 19-20. századi Európában. In: *Gólyavári esték- Előadások a magyar történelemről*. Budapest, 1984.
- Berend T. Iván*: Gazdasági előretörések és lemaradások a 19. században. In: *Gólyavári esték- Előadások a magyar történelemről*. Budapest, 1984.

- Béres András*: A céhek iratai. In: Hajdú Bihar Megyei Levéltár Közleményei 3. Debrecen, 1972.
- Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk.: *Bódy Zsombor, Ö. Kovács József*. Budapest, 2003.
- Boldisár Kálmán*: Debreceni vásárok. Debreceni Képes Kalendárium 1934.
- Csatkai Endre*: Adalékok a debreceni vásárokhoz a XVIII-XIX. század fordulóján. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1958-1959. Debrecen, 1960.
- Cseroenyák László*: Nyíregyháza örökváltsága. Nyíregyháza, 1969.
- Csókos Varga Györgyi*: Fonás, vetés, szövés. Budapest, 1998.
- Dankó Imre*: A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII-XIX. század fordulóján. In: Hajdú- Bihar Megyei Levéltár Évkönyve I. Debrecen, 1974.
- Dankó Imre*: A vásár-piac mint urbanizációs tényező Debrecen életében XIX. századi kéziratos térképek alapján. In: Déri Múzeum Évkönyve 1982. Debrecen, 1984.
- Dankó Imre*: Régi vásáraink világa. Debrecen, 1992. (Folklór és etnográfia, 71.)
- Debrecen története 1693-ig. Szerk. *Rácz István*: (I. kötet), ill. 1693-1849. (II. kötet) Debrecen, 1981.
- Dózsa Katalin*: Régi Viseletek. In: Régiségek könyve. Budapest, 1983.
- Endrei Walter*: Magyarországi textilmanufaktúrák a 18. században. Budapest, 1969.
- Endrei Walter*: Patyolat és posztó. Budapest, 1989.
- Eperjessy Géza*: A mezővárosi és falusi céhek kialakulása és bomlása az Alföldön és a Dunántúlon. Budapest, 1963.
- Eperjessy Géza*: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686-1848. Budapest, 1967.
- Fáy Aladár*: A magyarság díszítő ösztöne. Budapest, 1994.
- Fél Edit*: Alföldi városi és mezővárosi viselet. In: Magyar néprajzi lexikon. I. kötet, Budapest, 1977.
- Ferenczy Zoltán*: Deák élete. I-III. Budapest, 1904.
- Fleisz János*: Nagyvárad a 19. században. In: Város, társadalom, kultúra. Nagyvárad a 19-20. században. Tanulmányok. Nagyvárad, 2005.
- Flórián Mária*: Az Mester Emberek Míveinek árazása. Váltó- és vásármíves magyar szabók és zubbonyosok árszabásai 1626-1820. Budapest, 1988.
- Frecskay János*: Mesterségek szótára. Budapest, 1899-1910.
- Fügedi Erik*: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjáról XIV. Budapest, 1961.

- Fürst Sándor*: Bőröndösök, bőrdíszművesek, bőrszobrászok, szíjgyártók, nyergesek, bútór- és kocsi-kárpitosok és ostorkészítők részére. Budapest, 1910. (A bőripar. II.)
- Gáborján Alice*: A magyar módra való bőrkikészítés problematikája. Néprajzi Értesítő, 44. 1962.
- Goda Éva*: Társasági élet és művelődés. A Debreceni Cassino története 1833-1945. Debrecen, 2001.
- Gombár József*: Debrecen agrárviszonyai és agrártársadalma a XIX. század első felében. Debrecen, 1959.
- Gyáni Gábor - Kövér György*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2001.
- Gyimesi Sándor*: Kereskedelem, közlekedés, hitelszervezet és társadalmi problémái. In: Debrecen története 1693-1849. Szerk. Rácz István. Debrecen, 1981.
- Gyimesi Sándor*: Városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Budapest, 1975.
- Gyimesi Sándor*: Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudáliskor végén, 1-2. In: Hajdú- Bihar Megyei Levéltár Évkönyve IX. Debrecen, 1982.; X. Debrecen, 1983.
- Hajdú Tamás*: A XIX. századi debreceni férfiruha a nemzeti viselet változásának tükrében. (kandidátusi dolgozat) 1997.
- Hajnóczy István*: A céhek életéből. Budapest, 1928.
- Hársfalvi Péter*: Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII-XIX. században. Budapest, 1982.
- Hazslinszky Rezső*: A rozsnyói bőrgyár. Vasárnapi Újság. Rozsnyó, 1868. 41.
- Hazslinszky Rezső*: Kalauz Rozsnyó és vidéke számára. Rozsnyó, 1910.
- Horváth Mihály*: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Buda, 1811.
- Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1849. I-III. Budapest, 1886.
- Horvay Róbert*: A Szepességben járt debreceni kereskedő ifjak. Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen, 1938.
- Horvay Róbert*: Régi debreceni kereskedőcsalád. Az Auer-család három nemzedéke. Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen, 1939.
- Ipari címtár 1847*. Szerk. Szalkay Gábor és Németh János. Pest, é. n.
- Kalesny, Frantisek*: Kézművesipar és céhszervezetek az észak-szlovákiai Rajec mezőbárosban a 16-19. században. In: Kézműves ipartörténeti Szimpózium V. 1985.
- Kalesny, Frantisek*: Die Erzeugung und Verarbeitung des roten Leders im 16-17. Jahrhundert in Marktflecht Rajec Kreis Zilina, Nordslowakei. In: III. Internationales Handwerksgeschichtliches Symposium 2. Veszprém, 1987.

- Kees, Stephan*: Edlem Darstellung des Fabriks-und Gewerbswesens im österreichischen Kaiserstaate. Wien, 1819-1824.
- Kemény Lajos*: A czéhek történelméhez. Történelmi Tár. Budapest, 1893.
- Komoróczy György*: A debreceni céhes ipar reformkori helyzete (1820-1848). In: Déri Múzeum Évkönyve, 1971.
- Komoróczy György*: A reformkori Debrecen. Debrecen, 1974.
- Komoróczy György*: Városigazgatás Debrecenben 1848-ig. Debrecen, 1969.
- Kőhegy Mihály*: Pénzügyi válság az 1811-es devalvációt követően. In: Numizmatikai Közlöny (1989-1990)
- Kőhegyi Mihály*: II. Ferenc devalvációs rendelete.(1811) In: Numizmatikai Közlöny (1987-1988)
- Kőhegyi Mihály*: Mária Terézia Pénzleértékelési rendelete 1755-ből. In: Numizmatikai Közlöny (1969-1970)
- Kőhegyi Mihály*: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben a nagy devalvációt megelőző évekből (1809-1811) In: Numizmatikai Közlöny (1985-1986)
- Kőhegyi Mihály*: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben a nagy devalvációt követő évekből (1811-1812) In: Numizmatikai Közlöny (1991-1992)
- Kőhegyi Mihály*: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben I. Ferenc pénzkibocsátásának negyedik és ötödik periódusához. (1813- 1818) In: Numizmatikai Közlöny (1993- 1994)
- Kövér György*: A felhalmozás íve. Budapest, 2002.
- Kövér György*: Debrecen és a magyar városfejlődés. Alföld, 1971. 2.
- Kövér György*: Iparosodás agrárországban. Budapest, 1982.
- Kövér György*: Piaccgazdaság - polgárosodás- demokrácia. A mai magyar átalakulás történelmi perspektívából. Magyar Tudomány, 1991. 1.
- Krankovics Ilona*: A Debreceni Gyógyfürdő története. Debrecen, 2001.
- Krankovics Ilona*: Az 1811-es devalváció gazdasági következményei a levéltári források alapján. In.: Numizmatika és a társtudományok II. 1995, Debrecen, 1996.
- Krankovics Ilona*: Egy debreceni kereskedőcsalád a Kis Orbánok házában története. In.: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1992-1993, Debrecen 1994.
- Krankovics Ilona*: Egy nemesi cím megújításának kalandos története In.: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2004.
- Krankovics Ilona*: Hitelezők, adósok és csődperek Debrecenben 1842-1850 között. In.: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2006, Debrecen 2007.

- Krankovics Ilona*: Hitelviszonyok Debrecenben a 19. század első felében a csődperek tükrében. In.: Numizmatika és társtudományok III. Nyíregyháza 1999, Nyíregyháza 2000.
- Kurucz György*: Adósság, hitel, törlesztés (Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között) In.: Századok. 2006.3.
- Lengyel György*: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében. Budapest, 1989.
- Lőcse város kereskedő társaságának céhszabályzata. Közli: *Kerekes György*. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1899.
- Magyarország Kézművesipar történetének válogatott bibliográfiája. Budapest, 1992.
- Magyarország társadalomtörténete I-II. A reformkortól az első világháborúig. Szerk. *Kövér György*. Budapest, 1997.
- Mályusz Elemér*: A magyarság és városi élet a középkorban. Századok, 1944.
- Mérei Gyula*: A magyar céhrendszer 1848 előtt. Századok, Budapest, 1948.
- Mérei Gyula*: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790-1848. Budapest, 1948.
- Módy György-P. Szalay Emőke*: Oklevelek, céhíratok a Déri Múzeum gyűjteményében. In: Hajdú- Bihar Megyei Levéltár Évkönyve IV. Debrecen, 1977.
- Nagy József*: A debreceni kereskedő társulatról (1715-1915). Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen, 1916.
- Nagy László*: A veszprémi tobakok. Egy bőrkikészítő kismesterség és művelői a XVIII-XIX. században. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10. 1979.
- Nagybákay (Rickl) Antal*: A debreceni kalmár, vasas és sós gazdák. Debreceni Szemle, Debrecen, 1929.
- Nagybákay (Rickl) Antal*: A Debreceni Kereskedő Társulat 240 esztendő múltja. Debrecen, 1938.
- Nagybákay (Rickl) Antal*: A Debreceni Kereskedő Társulat. In.: Hajdú vármegye és Debrecen sz. kir. város adattára. Debrecen, 1937.
- Nagybákay (Rickl) Antal*: A Debreceni Nemes Vasáros Társaság története. Karcag, 1930.
- Nagybákay (Rickl) Antal*: A régi debreceni kereskedő családok a legrégibb időktől 1850-ig. Debreceni Szemle, Debrecen, 1930.
- Nagybákay (Rickl) Antal*: Egy barokk-kori debreceni főbíró élete. Szeremley Sámuel a Nemes Kalmár Társaság tagja és családja. Debrecen, 1942.

- Nagybákay (Rickl) Antal*: Egy debreceni céhen kívüli kalmár
György: Egy pillantás a Hitel írójának hitelviszonyaira,
Történelmi Szemle, 1963. 3-4 sz.
- Szabó István*: A Debreceni Kereskedő Társulat levéltára (1695-
önéletrajza a XIX. század első negyedéből. Múzeumi Kurír,
1936.
- Nagybákay (Rickl) Antal*: Hová lett a debreceni Nemes Kalmár
Társaság céhládája, s hová lettek abból a Társaság
céhpoharai? Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen, 1937
- Nagybákay (Rickl) Antal*: Idegenek vagy magyarok voltak-e a
debreceni kereskedők a XVIII. században? Debreceni Képes
Kalendárium, Debrecen, 1929.
- Nagybákay (Rickl) Antal*: Kétszázéves debreceni kereskedőcsalád. A
Várady-Szabók. Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen,
1922.
- Nagybákay (Rickl) Antal*: Simonffy Sámuel, a debreceni Nemes
Kalmár Társaság kiváló tagja, debreceni főbíró élete,
munkássága, családja és kora (1754-1821). Debrecen, 1936.
- Nagybákay Antal Zelmos*: A nemes Kis-Orbán debreceni ágának
rövid története és leszármazása. In: A Debreceni Déri
Múzeum Évkönyve, 2004
- Nagybákay Antal Zelmos*: Egy régi debreceni kereskedőház
történetéből. In: Hajdú Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XI.
Debrecen, 1984.
- Nagybákay Antal Zelmos*: Egy régi debreceni kereskedőház
történetéből. Hajdú- Bihar megyei Levéltár Évkönyve.
Debrecen. 1984.
- Nagybákay Antal Zelmos*: Hogyan készültek a debreceni kereskedők
életpályájukra? In: Déri Múzeum Évkönyve 1987, Debrecen,
1988.
- Orosz István*: A hegyaljai mezővárosok társadalma különös
tekintettel a szőlőbirtok hatásaira. In: Agrártörténeti
tanulmányok. Szerk. Szabó István. Budapest, 1960.
- Papp József*: Debrecen város birtokkataszttere 1924-1950. A Hajdú-
Bihar Megyei Levéltár Közleményei 23. Debrecen, 1997.
- Pető József*: A debreceni tímárok céh- és mesterségszavai.
Debrecen, 1938. (Dolgozatok a Debreceni Tisza István
Tudományegyetem Magyar Népryelvkutató Intézetéből 4.)
- Pető József*: Debreceni népryelvi szövegmutatvány: Emlékezés a
régii tímárcéhre. Debrecen, 1941.
- Polgárosodás és szabadság. (Magyarország a XIX. században)
Budapest, 1999.
- Rácz István*: A cívis fogalma. In: Debreceni Déri Múzeum
Évkönyve, 1985.
- Rácz István*: A debreceni cívisvagyon. Budapest, 1989.
- Rácz István*: Debreceni vagyoneleltárak 1717-1848. Debrecen, 1984.

- Rácz István*: Városlakó nemesek az Alföldön 1541-1848 között. Budapest, 1988.
- Szádeczky Lajos*: Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. 1307-1848. Budapest, 1913.
- Szántó Sámuel*: A Debreczeni Kalmár-Társulat a múlt században. In: A Debreczeni Kereskedelmi Akadémia Értesítője az 1886-87. tanévről. szerk. *Propper N. János* Debrecen, 1887.
- Szathmári Ibolya, V.* : A debreceni Párta. In: Néprajzi tanulmányok prof. Ujváry Zoltán tiszteletére. Debrecen, 1992. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 51.)
- Szathmári Ibolya, V.* : A debreceni ún. „gyöngyös bogláros” párt. In: Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1991. Debrecen, 1993. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXIX)
- Szathmári Ibolya, V.* : Az öltözködés és viselet. In: Hajdú-Bihar megye népművészete. Budapest, 1989.
- Szimics Mária*: A debreceni országos vásárok története. Budapest, 1938.
- Szokolay István*: Czéhek és iparszabadság. Budapest, 1840.
- Szűts Mihály*: A Debreceni Első Takarékpénztár 50 éves története. Debrecen, 1896.
- Takács Béla*: A debreceni céhek. Rubicon, 1993.
- Tilkovszky Loránt*: Balásházy János. Budapest, 1970.
- Tompos Lilla*: A díszmagyar. Budapest, 2005.
- Történeti szociológiai tanulmányok a 19-20. századi magyar társadalomról. V. Budapest, 1987.
- Ungár László*: A hazai céhrendszer bomlásáról. Századok, Budapest, 1938.
- Vámosi Nándor*: A debreceni csizmadiák céh- és műszavai. Debrecen, 1842. (Dolgozatok a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Néprajzkutató Intézetéből.)
- Varga Gábor*: Adatok Debrecen és Hegyalja gazdasági kapcsolatainak történetéből. Múzeumi Kurir, 50. 1986.
- Varga Gyula*: Ipari termelés-a társadalom iparos rétegei. In: Debrecen története, 2. Szerk. Rácz István. Debrecen, 1981.
- Vargha Gyula*: Magyarország pénzintézetei, Budapest. 1885
- Vásártörténet – hídi vásár. Szerk. *Szóllósi Gyula*, Debrecen, 1976.
- Zoltai Lajos*: A bécsi haditanács oltalomlevele a debreceni kalmárok számára. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, Budapest, 1906.
- Zoltai Lajos*: A debreceni városháza négyszázéves története. Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen 1932.
- Zoltai Lajos*: Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel. Debrecen, 1935.
- Zoltai Lajos*: Debreceni kalmárok a kurucvilágban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, Budapest, 1905.

Zoltai Lajos: Helytörténet. Déri Múzeum, Történeti Adattár. 192.
SZ.

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés.....	1
II. A Kis Orbán család története a XIX. század közepéig	10
1. Családi tabló a Kis Orbán család három nemzedékéről	10
Az első generáció: Orbán János	10
Orbán János vagyonosodása	10
A második generáció: Kis Orbán János és Kis Orbán István.....	16
A megújított nemesség története	19
A harmadik generáció: Kis Orbán István fiai	26
2. A Kis Orbán ház története	32
A ház és első bővítményei	32
Szomszédsági per.....	35
Újabb terjeszkedések, a túlméretezett építkezés	43
A Kis Orbán ház funkciói és sorsa.....	52
3. Perek a Kis Orbán család történetében.....	56
Testvéri „viszály” egy eltitkolt tartozás miatt	56
Pereskedés az ősi házért.....	58
Pereskedés a Boldogfalvai kerti szőlőért.....	59
A tartozások és a ház sorsa.....	61
A második generáció örökösödési pere.....	66
Kis Orbán László adóssági perei.....	73
Kísérlet a családi vagyon megmentésére.....	76
A Kis Orbán (II.) István ellen indított csődper	80
A nagy családi perpatvar: Kis Orbán Dénes örökösödési pere.....	90
III. A Kis Orbán család kereskedésének története.....	108
1. Mozaikok a textilkereskedelem történetéből.....	108
A Kis Orbán textilkereskedés kezdetei 1780-1785.....	111
A kereskedés működése a 1806-1816 között években	116
Közelkép a textilkereskedés hétköznapijairól: vásárlók és felhasználók....	120
A Kis Orbán textilkereskedelem átalakulása: textil mellett bőr.....	128
2. Mozaikok a bőrkereskedés történetéből.....	131
A bőrkereskedelem kezdetei	131
A forgalmazott áru: a bőrökről	133
A nagykereskedő Lyka Anastasius szerepe a Kis Orbán cég működésében	
.....	142
Kereskedés Markó Józseffel.....	151
Közelkép a bőrkereskedés hétköznapijairól: vásárlók és felhasználók	157
Kis Orbán (II.) János vitája a debreceni Nemes Tímár céhvel	168
A nagyváradai kereskedés kiépítése és működése	171
Kis Orbán (II.) János pénzügyi helyzete: a bőrkereskedelem felszámolása	
.....	179
IV. Összegzés.....	185
V. A dolgozatban felhasznált levéltári források rövidítésének feloldása	197
VI. Felhasznált irodalom:.....	198